

ZOLA ÉS A REALIZMUS

Irta: LUKÁCS GYÖRGY

Zola ugyanugy regény- és történetírója a második francia birodalom magánéletének, ahogy Balzac a restauráció és juliusi monarchiáé. Zola mindig következetesen igényelte is ezt az örökséget és erélyesen tiltakozott az ellen, mintha az irodalmi alkotás új formáját teremtetten volna meg. A XIX. század elei nagy realisták, Balzac és Stendhal örökösének és folytatójának tartotta magát, Sőt, ami Stendhalt illeti, úgy vélte, hogy a XVIII. század irodalmával köti össze. Kétségtelen, hogy egy olyan nagy és eredeti író számára, mint Zola, a múlt öröksége sohasem jelentett mechanikus, leutánczandó mintát. Minden csodálata ellenére Balzac és Stendhal műveit komolyan bírálta, megkísérelte kivetni belőlük a halott és elavult anyagot és segítségükkel kidolgozni egy alkotási módszert, mely lehetővé tenné a realizmus utólagos kifejlődését (Zola mindig „naturalizmus“-nak nevezi).

Ennek ellenére a realizmus utólagos kifejlődése korántsem olyan egyenes, amilyennek Zola képzelte. 1848 a francia polgárság eszmévilágának kialakulása szempontjából döntő jelentőségű esztendő, az 1848 júniusi napok, a proletáriátus első, független felkelése, mind Balzac és Zola közé esnek. A júniusi napokkal a polgári ideológia haladó jellege megszűnik Franciaországban, a konformizmus s az apologetikus irányzat egyre növekszik. Zola maga sohasem volt a tőkés rendszer védelmezője. Ellenkezőleg, előbb bátor harcot folytat irodalmi műveivel, majd nyílt politikai küzdelembe kezd a korabeli francia reakció megnyilvánulásaival.

Fejlődése folyamán egyre közelebb kerül a szocializmus kérdéseihez, jóllehet Fourier édeskés utópiáinál, melyekből azonban hiányzik Fourier nagyszerű dialektikus társadalombírálata — nem jut tovább. Ennek ellenére osztályának eszmei fejlődése mélyen áthatja Zola fel fogását és alkotó módszerét.

Nem állíthatjuk, hogy a társadalmi rend tudatos bírálata gyengült volna Zolánál. Ellenkezőleg, ez a bírálat nála jóval erőteljesebb és haladóbb, mint Balzacnál, a katolikus realistánál. Viszont Balzac és Stendhal, akik a polgári Franciaország hőskorának, a forradalomnak, Napoleonnak, a romantikus és hipokrita restaurációnak s a leplezetlenül kispolgári juliusi monarchiának átmeneteit festették, olyan korban éltek, melyben a polgárság és proletáriátus közötti ellentétnek még nem volt alkalma kifejlődni. Ezért volt lehetséges számukra, hogy a polgári társadalom mély ellentmondásainak feltárásában a végsőkig mehettek, ugyanakkor, mikor a konzekvenciáknak hozzájuk hasonló levonása, a társadalombírálatnak az övékéhez hasonló mértéke feltétlenül az osztályukkal való szakításhoz vezette volna az 1848 utáni írókat.

Még Zola, az őszintén haladó sem szánja el magát erre a szakításra.

Elfoglalt álláspontja visszatükröződik módszerbeli elgondolásain, amennyiben megtagadja Balzac tudományos és romantikus dialektikáját, aminek segítségével az prófétai erővel tárja fel a tőkés társadalom el-
lentmondásait s helyére a maga „tudományos” módszerét állítja, melyben a társadalom végülis valami egészen harmonikus dolog. Társadalmi kritikája harc a társadalom egyetlen szervén belüli beteg részek, a tőkés termelés „rossz oldalai” ellen.

Kijelenti: „A társadalmi szféra azonos a szerves élet szférájával; ugyanugy, mint az emberi testben, a társadalomban is van összetartó erő, mely a különböző szerveket olymódon kapcsolja egymáshoz, hogy ha egy szerv rothad, igen sok más is rothadni kezd s egy nagyon bonyolult betegség keletkezik.”

Ilyenformán Zola „tudománya” a társadalom és a szervezet mechanikus azonosságához vezet. Ebből a szempontból viszont bírálata, melyet Balzacnak a „Comédie humaine”-hez írt előszaváról mond, egészen következetes. Ha Balzac arra törekszik, hogy Geoffroy Saint-Hilaire-nek a fajok fejlődéséről vallott dialektikus módszerét a társadalomra alkalmazza, Zola úgy véli, hogy ez megbontja a módszer „tudományos egységét” s Balzac romantikus bonyodalomba keveredik. A „tudományos” eredmény, ahova Zola elérkezik valamely természet- vagy társadalombeli szerves egységnek nem dialektikus bemutatásából áll. Az ellentmondások kizárása a társadalom mozgásának alapja, a társadalom lényegének a harmónia tekintetendő s végül Zola egyénileg olyan becsületes és büszke bírálata a legyőzhetetlen, haladó polgár korlátolt szellemének szűk körébe zárul.

Ezekből az elvekből kiindulva Zola következetesen tanulmányozza Balzac és Stendhal irodalmi hagyatékát. S nem véletlen, vagy idősebb barátja, Flaubert iránt érzett személyi vonzalmának következménye, hogy Flaubertben látja tökéletesen megvalósulni azt, amire Balzac csupán törekedett. A Madame Bovaryval kapcsolatban írja: „Ugy látszik, hogy a modern regénynek Balzac hatalmas munkásságában szétszórt formulája tökéletes kifejezésre talált egyetlen könyv négyszáz oldalán. Az új művészet törvénykönyve elkészült.”

Flaubert nagyságát Zola mindenekelőtt abban látja, hogy az elhárít minden romantikus kelléket. „A regény kialakítása mindössze a jelenetek megválogatásából és kifejlődésük bizonyos harmonikus rendjéből áll. A jelenetek maguk egészen közönségesek... Minden rendkívülit nélkülöznek... A regény az eseményeknek napról-napra való elbeszélésével fejlődik, minden meglepetés nélkül...” S nagy regényeiben Balzac is hasonlóképpen a mindennapi élet realista képét festi. „De mielőtt a tökéletes leírás hihetetlen gondjáiig érkeznek, sok időt veszteget zabolátlan feltalálásoknak, hamis tragédiák, hamis nagyságok keresésének.” Másodszor, Zola véleménye szerint „a regényírónak feltétlenül meg kell ölnie hőseit, ha csak követi egy összehasonlíthatatlanul felnagyított személy, egy hihetetlen méretű báb természetes útját...” Balzac regényeit valóban eltorzítja a hős felnagyítására való törekvés; mindig attól fél, hogy nem elég gigantikusak. „Az írónak ez a tulzása, ez a fantasztikus kialakítás” eltűnik a naturalista regényből.

Itt tűnik ki egész világosan az a szempont, melyből Zola bírálja a realista irodalom hagyományait. A nagy realistákra, Balzacra és Stend-

halra vonatkozó kritikai megállapításai azonban változóak: Balzac és Stendhal nagyszerűek, mert műveik igen nagy részében és epizódjaiban valószerűen rajzolják a szenvedélyeket — mert halhatatlan oldalakat irtak az emberi lélekről, de mindketten, főként Stendhal hamis romantikától fertőzöttek.

Stendhal Piros-fekete c. regényének hőisével, Julien Sorellel kapcsolatban a következőket írja: „Teljesen kiszakad a mindennapi valóságból, abból az igazságból, melyre vágyunk s Stendhal lélektana, mint Dumas-é, a rendkívüli birodalmába vezet bennünket. Ugyanilyen bírálatnak veti alá Zola Stendhal Mathilde de la Mole-ját, Balzac Vautrinjét és más jellegzetes alakokat is. Julien és Mathilde egymáshoz való viszonyában történetesen nem lát egyebet lelki akrobatikánál és kauzisztikánál; ez a két alak teljesen kitaláltnak tűnik előtte. Nem említi meg ellenben, hogy ennek a két korántsem valószínű, de egyenesen valószínűtlen regényalaknak segítségével sokkal könnyebben fejezhette ki Stendhal nagy elgondolását: a restauráció korabeli aljasságot, hazugságot és álszenteskedést, egész feudál-romantikus ideológiájával, ami alacsony irigységet és kicsinyes érdekeket takart.

Csak úgy sikerülhetett Stendhalnak regénye alkatát, cselekményét és helyzetait olyan magaslatra emelni, melyben a kor ideológiája és társadalmi alapja, Julien Sorel plebejusi jakobinizmusa, művészileg és minden árnyalatában megnyilvánulhat s minden mozdulatában megvilágosodik, a legalacsonyabb anyagiasságtól egészen a romantikus ideológia leplezetlen ellentmondásaiig, ha Mathildeben olyan (igaz, hősi és tulzott) alakot formál, akin keresztül magának az írónak reakciós ideológiája szenvedéllyé válik.

Zola nem látja meg azt sem, hogy Vautrin alakjának eltulzására Balzacnak szüksége volt ahhoz, hogy Lucien de Rubempré becsvágyó terveinek összeomlását egyéni ügyből nagyszabású tragikomédiává alakíthassa, mely a restauráció korabeli egész uralkodó osztályt felöleli és hogy ebbe a tragikomédiába zárja ennek a haldokló korszaknak egész felső rétegét, az államcsinyt előkészítő királytól kezdve a karrierista vizsgálóbíróig s hogy bemutassa ezt az osztályt minden alacsonyságával, gögjével és renyheségével.

Balzacra vonatkozó megállapításainak összefoglalásaként írja Zola: „Képzelete, a rendszertelen és féktelen képzeletvilág, mely rendkívüli alapokon újjá szeretné alakítani a világot, sokkal inkább untat, semhogy csábítana. Ha íróknak nem lett volna egyebe ennél a fantáziánál, csak egy különös kóros esete lett volna irodalomtörténetünknek.“ Balzac nagysága és halhatatlan értéke Zola szerint abban található fel, hogy egyike volt az első „valóságérzéssel“ bíró íróknak. De, hogy ezt a valóságérzéklet felfedezze, Zola elsősorban számúzi a tökéletes rendszer ellentmondásait Balzac műveiből s nem hagyja meg csak a hétköznapiak rajzát, mely Balzacnak csupán arra szolgált, hogy a társadalom egészének ellentéteit kihangsúlyozza.

Jellemző, hogy Zola és Taine joggal csodálják Balzac Gulot tábornokát, de egyikük sem lát ebben az alakban mást, mint a kéjenc mesteri meglelevenítését. Egyikük sem ejt szót arról, hogy mint származtatja Balzac Gulot veszélyes erotizmusának gyökereit a napoleoni korszak életkörülményeiből s hogyan állítja ezzel szembe Crevel nem kevésbé jelentékeny

alakját, hogy kihangsúlyozza e kor s a Lajos-Fülöp korabeli erotizmus közötti különbséget. Sem Zola, sem Taine nem szentelnek figyelmet annak, hogyan igyekszik Gulot pénzt szerezni, jóllehet Balzac mesterien rajzolja meg a gyarmati politika csalárdságát és aljasságát.

Voltaképpen Zola és Taine Gulot tultengő erotizmusát elválasztják társadalmi alapjaitól s ezt a társadalmi szempontból beteg figurát, pszichikai beteggé alakítják. Érthető, hogy Balzac és Stendhal nagy, tipikusan társadalmi regényeiben, ahol ellentmondó valóságokat rajzolnak, Zola nem láthat egyebet tulzásnál és romantikánál. „Az élet sokkal egyszerűbb” — jelenti ki Zola Stendhalról írt bírálatának végén.

Itt lesz Zola felfogása átmenetté a régi és új realizmus között, a tulajdonképpeni realizmustól a naturalizmushoz. Ennek az átalakulásnak legjelentősebb társadalmi elve az, hogy a polgári fejlődés folyamán a polgárság írói és nagy harcainak harcosai, a mindennapi élet megfigyelőivé és krónikásaivá süllyednek. Zola teljesen megérti, hogy Balzacnak Césaire Birotteau megalkotásához magának is vereséget kellett szenvednie s személyes tapasztalatból kellett ismernie Páris mélységeit, hogy Goriot-ig és Rastignacig juthasson. Zola és méginkább Flaubert, az új realizmus igazi megteremtője, elszigetelt szemlélők voltak, bíráló magyarázói társadalmuk életének. Ilyenformán Zola kísérleti naturalista regénye nem egyéb, mint egy módszer keresése, melynek segítségével az egyszerű megfigyelő színvonalára alászállott író uralkodhatik a valóságon. Zola természetesen sohasem ismerte az író társadalmi süllyedését. Elvei és gyakorlata öntudatlanul a társadalmi erkölcs termékei.

Lafargue, aki szigorúan bírálta Zola alkotó módszerét s szembeállította vele Balzacot, maga is meglátta Zola elszakadását a korabeli társadalmi élettől. Arról beszélve, ahogy Zola a valóságot elképzeli, Lafargue riporterhez hasonlítja. Ezt a megállapítást tökéletesen igazolja Zolának az alkotás pontos módszerére vonatkozó egész sereg megállapítása és jegyzete. Ime, hogyan kell Zola szerint egy regényt megalkotni: „Egy naturalista regényíró a színház világáról akar regényt írni. Kiindul ebből az általános ötletből, anélkül, hogy egyéb ötletei lennének vagy tények állnának rendelkezésére. Munkája első része abból áll, hogy összegyűjtsön mindent, amit megtudhat a leírandó világról. Megismerkedik egy színésszel, lát egy színházi előadást... Továbbá beszélget olyan emberekkel, akik jól ismerik ezt a világot; összegyűjt szétszórt megállapításokat, anekdotákat, arcképeket. De ez még nem minden. Elolvas minden idevonatkozó írást. Végül kiszáll a helyszínre, néhány napot tölt valamelyik színházban s a legkisebb részletig tanulmányozza a színházi erkölcsöket; estéit valamelyik színésznő páholyában tölti, igyekszik behatolni a színház légkörébe. S mikor mindezt az anyagot magáévé tette a regény magától születik. Nem a mese az, ami magára vonja az érdeklődést; ellenkezőleg, minél közönségesebb, minél általánosabb, annál jellemzőbb.”

Előttünk áll Zola új realizmusa, a naturalizmus, legtisztább formájában: egy mechanikus, satirikus, középszerű epikai helyzet veszi át az egyénitő és szerves egység helyét s a mesét leírás és analízis pótolja. A régi történés feszültsége, az egyidejűleg társadalmi és osztálytörékvéseket hordozó egyének együttműködésének vagy harcának leírása eltűnik, szétszórt események, középszerű jellemek helyettesítik őket s ezeknek

egyéni vonásai művészi szempontból esetlegesek, mert semmi tényleges befolyásuk a bemutatott események kifejlődésére.

Ha Zola mégis oly kiváló író lett, annak oka az, hogy nem valószínű, hogy teljesen ezt a programot. Minden számottevő regénye tartalmaz olyan szenvedélyes jeleneteket, melyek minden egyéni elmélete ellenére a nagy realizmus hagyományaihoz kötik.

BIRKÁS PÉTER: KÖD VAN

*Köd van. S a földön lomposan terül,
borzas világ fagyalló résein
szivárog, — tompa jaj suhog, süket
rögök nyálkásan mállanak s kegyetlenül*

*nyúlik a végtelen s a kocsonyás
végesben elzöldülve megragad.
Halálosan hunyorgó pillanat
hanyatlík el, hideg iszonyodás*

*foszol s a köd nyeli, — pállott husán
avar út át és hullafoltosan
pötytyözi. Száll a szag és émelyeg
a táj, öklendezik s a köd-subán*

*loccsan a lé és szennyesen csöpög —
a föld husát gennyesre vájja ki —
(vonaglanak a szántás ráncai)
s tágul a mély, repecskes, rossz köcsög,*

*hasasodik: sötétség tölti meg.
Sötétség. Mignem rengető erő
korpasztó vad nyomással tapogat —
a lávák mély lángolva fölliheg —*

*s a föld belét rongyként facsarja ki.
Üvöltő fájdalmat okád a hegy, —
korgása a világot rengeti
(a hegyre hasalt égig hallani).*

*Vakkant a szél, — a szőre fölmered —
megrémiül és fogcsattogva tutol,
forog, inal: a ködöt kergeti,
szőrével végigsöpri az eget.*

*Cafat a köd és ázott rongyai
foszolt széléből savó csurdogál,
falukra, városokra csurdogál
s a fény szemét hállyoggal oltja ki.*

*És tántorog, merül kémény, torony —
inog, dülöng, míg puhán elmerül
Az uccákon az élet tétlenül
ólálkodik. S hullog a por, korom.*

*S a köd torkából tunyaság morog
és odvasan sárgál a vén idő, —
szűkül a tér, ám barna foltokon
szűrődnek át táguló táborok.*

*

*Kemény a szív s a bordákon konog
s az erek útján fájdalom csörög.
Szelíd növények, szelíd állatok, —
konok a köd s az ember is konok:
vérzik s világot öl körületek, —
könyörgők, jaj, jaj! könyörüljete.*

LÉNÁRT HIVATALBA LÉP

Írta: SZENTIMREI JENŐ

Önálló részlet szerző készülő Martinuzzi regényéből.

Megették a száraz ebédet s végighasaltak a komp rozoga kikötő-hidján. Valami árnyékot vetett a révész kunyhó a hidlás egyik sarkára, oda huzódtak egymás mellé ketten.

Nézték a Marost. Nézték, ahogy az Ompoi szájánál bekanyarodik a látómezőbe s elnézték, míg az alvinci partok fűzfái egészen el nem takarták szem elől. Nem is a Marost nézték, inkább csak a vizet. Ahogy elfolyik lassu, lusta méltósággal. Ahogy megugrik a part közelében egy-egy kiálló kavics. Ahogy középben túl sebesebb iramot vesz a sodra s benyomja lomhább, nagyobb tömegét a szemközti omlásos part alá.

Aratás után volt, ember nem járt a határban. Szélesen lélegzett a letarolt mező s fölötté forrón reszketett a levegő pora. Így tudta Ádám, hogy az a levegő pora. Végig az innenső parton lankadt koronájú öreg fűzek, a tuisón nedves, békanyálas rét, a kiöntésekben nagyranőtt sással. Azontul a mező, egészen a várhegy aljáig. S a dombon a komor vár.

Nem beszéltek ezekről, csak befutották szemmel s megint visszatértek a vízre. Annyit tud mondani a víz, csak érteni kell a szavát. Az ember mentől tovább nézi, hallgatja, annál inkább azt hiszi, hogy érti. Hogy jön és jön. Egyre jön, megállás nélkül és azonmód tova is megy. Mind-egyre jön és szakadatlanul megy. Honnan, hová? Mikortól s meddig még? Éjszaka is jön, nappal is. Ha alszol, ha ébren vagy, neki mindegy. Nincs megpihenése, nincs álma. Örök éberén halad tova megszabott medrében, de sohasem fér meg benne pontosan úgy, ahogy kirendelték. Most itt harap bele a partba, aztán amott hord fel jókora darabot. Szigeteket formál s már fű is kezd zöidülni rajtuk. Akkor rájuk veti magát egy tavaszon és elsőpri őket mindenestől, nyomtalanul.

— Ha egyszer beszélni kezdene, ha megszólalna! — töprengett.

Ádám, de nem mondta ki hangosan. — Mennyi mindent látott a két partja közül csak azóta, hogy én őrzöm itt a kompot! S hogy megy, milyen egykedvűen, mindig csak a maga útján. Mintha semmiről se tudna, mintha semmi nem tartoznék rá e földi világból.

— Te Lénárt — fordult hirtelen szomszédja felé, — te még sohasem csodálkoztál e világ dolgain? A vizeken, ahogy jönnek és az utakon, ahogy mennek. A hegyeken, amik állanak és néznek, ki tudja miótától fogva. Én sokmindent hallottam rójuk a régiektől.

Lénárt ránézett. Kérdés ült a szemében. Ádám mondani kezdte, mintha csak magának mondaná:

— Látod ezt az utat? A hadak útja ez. Szenvedéseink és megpróbáltatásainak útja. Római császárok katonái építették, úgy mondják. A Dunától jöttek, Vaskapu szorosán átal s itt vágtak a Maroson át észak felé.

— Tudod miért jöttek? A kincseinkért. Az aranyért. A sóért. A vasért. Az erdők szálfáiért, mikből hajóknak való árbócot faragnak. Mert az arany itt van, csak ki kellett nyújtani a kezüket érte. Csak belemarkolni az Ompoiy vagy az Aranyos fővényébe. Csak bele kell rugni a hegyoldalba s kifordul magától. Csak egy hajszállal kell mélyebben eresztetni a kapát s aranyat kapálhatsz, akkorát, mint az öklöm. Ezért építették éppen itt ezt a kemény köves utat, hogy ezen tolakodjanak a népek, egyik a más nyomában és mind az aranyért. Itt jött fel a dák király is, mondják. És itt jött a nagybulgár fejedelem. És Csaba királyfi itt hozta vissza maradék népét, hogy meghuzódjék velük odafel a hegyek közt, míg jobb idők jönnek a hunnus szkitákra. Ezen jött fel a török, már a mi apáink értére, Alkenyérre és Tövis alá. És itt hajtották fel maguk előtt Traianus katonái az illiriai zsidókat, kik tudtak a bányászsághoz. Ujvárra s a dési aknákra. Ótorda sószikláihoz és a torockói vasra. S fel Zalatnára s még azon is feljebb a Detonátához, aranyért.

Lénárt tág szemekkel hallgatta ezeket. Ugy estek bele a szavak, mint nehéz kövek mélységesmély kutba. Beleestek, hogy soha napvilágra ne jöjjenek onnét. Mert Lénárt néma. A szemével lát, a fülével hall, az orrával szagol, de a nyelvével nem izlel, mert nyelve nincs neki. Az öt ujjával tapint. De mindaz, ami a külső világból ilyenformán eszméletehez ér, ott is marad benne, mint kutban a kő. Nem tud értelmes szóban felszínre jönni ismét. Legfeljebb a szája mosolyában, a szeme felcsillanásában vagy a keze öklöbbszorulásában. Torkából csak olyan hangok törnek elő, miknek semmi formája.

— Áá! — gagyogja, ha különös örömet akar kifejezni s ha meg akar szólítani valakit, ha magához akarja hívni, csak felüvölt: — Háá! Hááá!

Most csodálkozott. Ezeket a dolgokat ő soha senkitől nem hallotta. Még a vinci klastrom perjelétől se, pedig az tudós ember. Elégtétel félét érzett, hogy az ő bátyja, magaszórú paraszti ember létére, még tanult papoknál is okosabb.

— Ááá — mosolygott rá elismerően és kimutatta mind a harminckét erős fogát.

Vén Ádám, a váradjai révész, ránézett. Nem értette, hogy mit akar kifejezni, de látta, hogy valaminek örül. Bizonyára öröme van a mesében. Mesélt hát neki tovább:

— De az ut nem ér semmit viz nélkül. A viz is keveset ut nélkül. Azért halad egymás mellett a kettő. Az ut felfelé megy. Mind csak felfelé. Lehet, hogy fel egészen Marosfőig. Lehet. Én ott nem jártam. Csak hallom székely tutajosoktól, hogy Marosfőnek hívják azt a helyet, ahonnan ez a viz elindult. Azt is mondják, hogy odafel akkora csak, hogy négyesztendős fiugyermek vastagabb sugarakat ereszt, ha felgyül benne. De aztán lejjebb, lejjebb száll, lejteken lefelé ereszkedik s megdagasztják oldalról beléfolyó patakok. Itt Fehérvár felett az Ompoly, annál is feljebb, Szentimrénél a Küküllő s még azon is túl az Aranyos. De itt már nincs a fővenyben arany, látod-e?

Belemarkolt a komphidlásról a sekélybe, csurgatni kezdte a vizet öt bogos ujjá között. Sárga, iszapos homok maradt a tenyerén, fehéren csillogó szemcséekkel.

— Hi... hi — vigyorgott rá Lénárt, ami talán azt akarta jelenteni, hogy nincs, nincs bizony.

— Mégis arany jó alá ezen a vizen! Csak amennyi szálfá ereszkedik az elszabadult tutajokból, zajláskor, abból mi ketten palánkvárat építhetnénk magunknak. Hát még ami összekötve jó, zajlás után, székellyel, vlachussal s még rusznyákkal is a hátán. Odafel jár aztán a sokkamara négy naszádocskája, hogy sót hozzanak alá. Itt kötnek ki a portusi révben, itt mérik le a kamara tisztjei, itt veszik vámját püspöknek, káptalanak, városnak belőle, aztán eleresztik Isten hirivel. Kit Déva váráig, kit Arad váráig. Még a Tiszába is bemerészkednek, hogy Szeged alatt rakják le a terét.

Lénárt ezeket tudja. Ezeket látta, tapasztalta saját szemével az ő falujából is, mely arra alább van csak, jó órajárásra innen és Vincnek hívják. Fehérvárt is meg-megfordult, halat vitt a káptalanba. Olyankor előgyelgett a várban, aztán alájött a vizre és nézte, mint sürögnek Portusnál a népek a kikötő naszádok körül. De azért hagyta bátyját, hadd beszéljen. Ilyen tudós öreget elhallgatna estig az ember.

— Ez a viz, ez a mi szívünk vérének folyása. Ezen folyik el a mi hegyeink gazdagsága. Ezen a fánk, a sónk, a buzánk, a borunk. Te öcsém, hogy milyen borokat hoznak alá a szászok a Küküllőn, arról neked nincs képzeted. Egyszer megtisztelt az egyik kalmár, hogy kóstoljam meg az ő borát. Félmeszelyt, ha megittunk ketten. De az olyan bor volt, tudod te öcsém, az olyan volt...

Az öregnek meg kellett állani a beszédben, mert a szájában összefutott a nyál. Köpni kellett egyet, de Lénártnak is, olyan jó borvizet érzett a felső szájpadról. Aztán kézzel-lábbal integetett, arra lefelé, a borbereki hegyek felé. Majd szájához emelte kezét, mintha boros edényt szorongatna s úgy csinált hozzá: cccc....

— Tudom, fiam, tudom, hogy a borbereki bor se kutya. Még a sárdit sem adnám egy katlan petáért. De nyavalya álljon a szászába, ő tud banni a magáéval. A miénk elpenészedik, hordóízű lesz. Olyan büdös bort isztok ti, vinciek az áldott borbereki hegy tövében, hogy marha elé mosléknak se adnám. A barátok tudnak egyedül a borhoz s a káptalanban a pincemester. Éj, jól élnek azok s értik a módját, hogy kell jól élni. Nemcsak kutyálkodni, mint a szegény pór.

Lénártnak ez sem ujság. Évekig kuktáskodott a vinci barátok konyháján. Azok ételének még a maradékja is gyönyörűsége az inynek.

— Hééjhó! Hééj, révész!

A tulsó partról érkezett a megszokott kiáltás. A fehérvári oldalról.

— Megyeek! — bömbölt vissza Ádám. — Csak eloldom a kompot. Állj bele te is — biztatta öccsét — tanuld ki jól, ha már ez lesz a mesterséged.

— Nyár volt, hát alacsony volt a víz. Jó darabon a komp farka még surolta a köves homokot. Bele kellett feküdni mindkettőjüknek, Lénárt csákllyával segített hátulról, Ádám a láncba kapaszkodott, így csak ellendülhettek a parttól. Aztán Ádám a víz sodrának állította a komp orrát s magától futott a láncon a csiga, ölbetett kézzel lehetett nézni. Szempillantás alatt át voltak s mivel a sodrás a fehérvári partnak vágódott, nem volt szükség nagyobb erőfeszítésre a kikötéshez.

Két barátforma várt rájuk. Egy öregebbecske s tán nagyobb rangu is, mert vastag aranylánc csüngött a mellén, jókora keresztel. A másik tejfelesszáju, homlokbafüsült fekete hajjal, mélyenülő kutató szemekkel. Fekete barátok, domokosrendiek.

Lénárt alázattal kezét csókolt nekik, Ádám a foga közt elmormogott egy dicsértesséket. Tette magát, hogy a két keze nem szabad, nem hagyhatja ott a láncot, nehogy megszaladjon a komp.

Amazok nem sokat törődtek velük, annyira el voltak merülve a beszélgetésbe. Majdhogy a vízbe lépjenek, mikor Ádám lábuk elé állította szerszámát.

— Nagy baj lesz ebből, fiam az anyaszentegyházra — mondta az öregebb — a maga mondókáját. — Pásztor nélkül szétszalad a nyáj. Statileo ur őkegyelmessége hiába püspök, ha sohsincs itthon. Adorján ur hiába helytartója néki, ha kolozsvári plébániája minden idejét lefoglalja. Tudós ember azonfelül, mind az egyházatyákat s a régi római auctorokat bujja. Ilyen ember nem való mostani időkben az egyház kormányrudjához.

— Hát Kálmáncsai kanonok ur? Az csak mozgékony ember a sánta lábával s nagy szónok.

Az öreg pap keresztet vetett és elborult arccal suttogta:

— Apage satanas! Táncsak nem tartozol te is a Kálmáncsai emberek közé? Eretnek az fiam, kinek Luther a papája. De bezzeg a kanonoki stallum jövedelmét nem szívesen cseréli fel falusi eretnek-predikátorok fekete kenyérével.

— Mehetünk instállom? — emelte meg süvegét Ádám.

— Hát én azt hittem, régen el is indultunk — eszmélkedett az öregebb. — Mitőlünk bizvást, Isten hírével.

Csörögni kezdett a csiga a láncon, Lénárt is rándított egyet, Ádám is egyet, aztán ketten egyesült erővel egy harmadikat. Benne voltak megint a sodrásban. S ahogy gürüzdöl a lánc, azt kérdi a fiatal:

— Hol jár Statileo ur ilyenkor? Miért nem ül itthon?

— A dalmata? Valahol a francia királynál vagy Lengyelben. Én nem értem János királyt sem. Hogy körülvette magát dalmátokkal s holmi szerbekkel! Mintha minden érdemes magyar ur elpusztult volna Mohácsnál. Brodarics, a váci püspök, szerémségi krovót. Utyeszenich, a kincstartó barát s váradi püspök dalmata. Statileo dalmata. Petrovich Péter szerb, az Isten akárhová tegye őket. Csak Verbőczy uram, az ítélőmester

magyar, az sem valami nagy familia. No és Nádasdy Tamás. De aztán nincs is belső embere több.

— Szászok ellen püspök se tudna már segíteni. Őket elbolondította tökéletesen az ő Honterusuk.

— El hát. S én most menjek közibük, visszacsinálni, amit még lehet, jó az Isten, ha ki nem seprűznek Szebenből. Hát a te urad, Balassa Imre ur, milyen egészségnek örvend?

— Mindig fájtatja valamijét, de ember legyen, ki az ő nyavalyáin eligazodik. Naphosszat nyög sokszor, hogy oda van, hogy meghal s hát hirrel jön valaki: ezt a várat lehetne megütni, azt a vásárt kell megugrasztani s Balassa uramnak kutya baja. Iszik, mint gödény s eszik, mint hét farkas. Aztán csodálkozik, ha kornyadoz. Az erdélyi viz, azt okolja minden nyavalyáért. Itt az urak mind az erdélyi vitzúl halnak meg időnap előtt, de ha kevesebb bort vedelnének, kétannyt élhetnének, azt mondom:

— Nem árthat meg a jó bor — révedezett el a vén barát szeme. —
— A jó bor orvosság. Engem sokszor megkurált.

— De főtisztelendőséged nem hidegvelejű s nem kákabélű, mint az én vicevajdám. Annak, ha ránézel, nincs két pénzt érő esze, azt hihetnéd. De bezzeg gonoszságra, fajtalankodásra, harácsra mindig van neki annyi, amennyi éppen kell.

— Most milyen dologban járat téged?

— Nem mondhatom meg, atyám, ne is kérdezd. Ha megtudja, hogy én kottyantottam el a dolgot, karóba vonat. Maylád vajda szavával megyek a dévai várnagyhoz. Szépen kériek, érde be tőlem ennyivel.

— Ki most a várnagy Déva várában?

A komp horzsolni kezdte a váradi partot. A lánc is nyikorgott s a kérdés a hangzavarban nem jutott el a fiatal tisztelendő füléhez. Így hát nem válaszolt rá. Inkább az utat tudakolta Ádámtól. Ő még fiatalember, nem járt a Maroson erről soha.

— Ha itt egyenest megy a páter a nagyuton, Szászsebesig meg se kell álljon. Ott jobbkézre fordul s beállhat a dévai utba. A főtisztelendő páter pedig balra tartson ott, ha Szebenbe akar jutni, — fordult az idősebbhez.

— Honnan tudod, hogy Szebennek tartok? — förmedt rá az öreg.

— Az ember, ha öreg is, nem visel taplót a fülében, kegyes engedelmeddel uram. Te magad mondád imént, hogy Szebenbe mégy a szászokhoz.

— Okos ember vagy, látom s világra való. Mióta szolgálád ezt a révet?

— Lehet annak — gondolkozott el Ádám — több esztendeje harmincnál. Még lengyel Ulászló volt akkor a király.

— Most mondd meg, hogy ki a király, akkor én is világravalónak mondanak! — hunyorított rá a fiatalabb pap.

— Ti mondátok az imént, hogy János? Hát nem ő? Kinek hívják akkor.

— Jánosnak hát! — nevetett a vénebbik. — Első János királynak. Igazán tudod, öreg.

— Hát Ferdinánd? A bécsi Ferdinánd? — kötődött a fiatalabb.

— Annak én hírét se hallottam mostanig. Csak azt tudom, hogy nálunk ideleonn Erdelben, Maylád ur a király képe. A vajda őkegyelmessé-

ge. Ötet minap vittem átal uri népévei, onnan tudom. Egyszer János királyt is vittem.

— Márpedig — makacskodott a fiatal pap — vagy János is király. Ferdinánd is, vagy egyik se.

— Az Isten ne adjon nekünk olyant — bölcsködött Ádám, — hogy két királyunk legyen egyszerre. Lámkeréken volt egy komám, csak itt mindjárt a sebesi utban, akinek kétfejű bornyut ellett a tehene. Beledöglött a bornyu is, a tehén is.

— Nekünk is jobb lesz, ha csak egy fejünk lesz s magyar vérből való király. Te se tudod másként, ezentul se, öreg. Egy királya van Szent István koronájának, Szapolyai János ur öfelsége.

Lénárt ott állt, mellettünk s csak hallgatott mostanáig. Most felüvöltött, mintha beleszurtak volna. S a szeméből leirhatatlan rémület tükrözött. Ezt mindnyájuknak hallani, látni kellett.

— Mi volt ez? — kérdezett Ádámra dermedten az öreg pap.

— Ki tudja? — vont vállat a révész. — Mutuj ez az ember, uram. Hallani hail, látni is lát jól, de nincs neki szava.

— S ki ez a mutuj?

— Apám testvéréről való öcsém, édes atyámfia. Csak mutuj szégyén. Most tanítom a komp kezelésére. Alább a vizen meghalt a vinci kompos. A káptalani tiszt jóemberem s megkértem, tenné ezt a szerencsétlen öcsémet helyébe. Holnaptól már el is foglalja hivatalát.

Dél régen elmúlt. Az öreg pap az égre nézett, a nap járására. Számigálni kezdte, mennyi időbe telik az ut Sebesig.

— Ha jól kilépsz, alkonytájra benn lehetsz, uram — mondta Ádám. Révpénz nem jár paptól — háritotta el magától a feléje nyuló kezét. — Püspöki révnél pap nem fizet vámot.

A fiatal pap nyugtalanodni kezdett, hogy hosszú neki az ut Sebesig. Ádám megmagyarázta, hogy van rövidebb is Déva felé, ha mindjárt letér jobbkézre, fertályórányira a Marostól. Az a vinci ut. Vincen meg is szállhat éjjelre a domonkos klastromban s holnap bemehet gyalogszerrel Dévára. De azért jobban teszi, ha elkéri a perjel kocsiját.

Lénárt jelekkel kezdett magyarázni, amiből megint csak Ádám értett.

— Azt akarja mondani — fordult az ifju paphoz, — hogy ő elvezetné Vincig tiszteendőségedet. Ottvaló lakos, tudja pontosan az utat. Ismerős a klastromban is, konyhás barát volt a régi perjel alatt, akit tavaly temettek.

— Elvezetnél-e? — kérdezte örömmel a fiatal pap Lénárttól.

— Áááá — ragyogott vissza szolgálatkészen Lénárt arca, szeme, egész valósága.

— Akkor induljunk, Isten nevében — fogta marokra somfabotját a vén pap. — Ha nincs révpénz, igyál félmeszely bort az egészségemre — lökött egy ócska dinárt Ádámnak.

— Dicsértessék a Jézuskrisztus — csókolt kezét Ádám, most már teljes alázattal. — Osz tán Lénárt, jó híredet halljam! — kiáltott az öccse után.

Mindhármuk alakját kicsi porfelhő takarta mind jobban és jobban. A barátok facipőinek csattogása egészen elhalt, beleveszett a nyárdélutáni lusta csöndbe.

H I N T A L Ó

Irta: BERKÓ SÁNDOR

Ó, istenem, csak egyszer adnád,
hogy meginduljon ez a ló! —
fohászkodtam bizsergő testtel,
alig nyolcéves nebuló —
s emlékszem, hogyne emlékeznék,
máig se láttam oly csodát,
egy horkanás és máris — usgyé!
riszálni kezdte a farát,

hol csendörnek, hol banditának,
hol lovasnak hittem magam,
sőt sárkány is voltam, amint
a képeken rajzolva van,
mögöttem sorra tünedeztek:
az ágy, a szekrény, majd anyám;
uff-uff, prerik csodált vitéze,
Winettou, bátor indián,

uff-uff, sikongtam... S jaj, sikongnék
ma is, mint az a csöpp kölyök, —
ó, istenem, ha szertefoszlott
a varázslat szívem fölött,
ó, istenem, be messze tűntek
a ficánkoló paripák!
Ahogy kék szemem egyre tágul,
ugy szűkül összebb a világ,

mi tegnap éig nyult szívemben,
ma talpam előtt térdepel, —
a Sátánnal akartam vinni,
hát most a pokol átka ver:
csak állok s várok mozdulatlan,
mint esővert mezőn a fa,
hogy szivárvány szöv-e át, vagy
villámtól roppan dereka,

hogy hulló levele ezüstjén
fejsze villan-e, vagy a fény, —
álmodna tán, de jaj, vadalma
gömbölyül, ágai hegyén,
emlékeit a szél szétfutta,
nem csillogtatják a tavak,
bogas lombján pihenni térnek
felhők és vándormadarak.

A HÁBORU SZOCIOLÓGIÁJA

Irta: GAL ERNŐ

A történelem eddig elmaradhatatlan velejárója, a háború érthetően sok elmélkedésre és vizsgálódásra adott okot. A *Nemzetközi Békeiroda* régi könyvtára már 1901-ben 2 ezer kötetet tartalmazott az emberi lét e látszólag szükségszerű kísérőjéről. A háború és béke nagy problémáit fesszegető művek többsége azonban erkölcsi szempontokat követ, vagy dicshimnusz zeng az ember ember elleni harcáról, vagy elmarasztalja. A társadalomtudomány képviselőinél ellenben elég ritkán találkozunk a háborúnak, mint társadalmi tünetnek kizárólag tudományos elemzésével. Pedig, ha van társadalmi tünet, mely sokoldalú és mélyenszántó következményei folytán kiérdemli a szociológusok figyelmét, úgy a háború bizonyára az. S noha egyes hadgazdálkodási, pénzügyi kérdés önálló feldolgozása, valamint részletmegfigyelések itt sem hiányzanak, összefoglaló, bár nem egészen tudományos sikon mozgó munka e téren csak R. Steinmetz műve: *A háború szociológiája* (Leipzig, 1929.)

Kétségtelen, hogy a háború tudományosan tárgyilagos boncolgatását nagyban megnehezíti a szerzők nehezen leküzdhető szubjektivitása, nyilvánuljon az akár a háború mellett, akár az ellen. E körülményre egyébként már Szabó Ervin is figyelmeztet,¹ Oppenheimer pedig, bár követeli a „csoportkonfliktusok” nemzeti és pártelődítéletektől mentes tanulmányozását, mégis utal azokra a gátlásokra is, melyek megakadályozzák a nemzeti-, faji- és osztály-korlátjaikat átlépni nemtudó polgári szociológusokat annak megvalósításában.² Ezért nem csoda, ha a háború kathedr szociológiájában, amint az a *Nemzetközi Szociológiai Intézet* a „háború és béke szociológiájának” szentelt X. kongresszusán is kitűnt (Genf, 1930) a legváltozatosabb, de egyben legellentmondóbb nézetek uralkodtak.

Vonatkozik ez a megállapítás főleg a háború eredetét kutató elméletekre. A „létért való küzdelem” darwini tételének társadalmi alkalmazása mellett a legkülönbözőbb „ösztönök” és őseredeti „uralmi irányzatok” lépnek elő az egyének és a társadalmi közösségek egymásközi harcának magyarázataként. E legtöbb esetben kétes tudományos értékű feltevések szerzőinek többsége azonban, a társadalmi darwinizmus iskolájából kerül ki. Ezért is foglalhatta össze Sorokin kézikönyvében (*Soziologische Theorien im 19 u. 20 Jahrhundert*, München 1931) a háború problémáját érintő összes kérdéseket „a létért való küzdelem szociológiai magyarázata” című fejezetben. A harcias szociológiai darwinizmus számos képviselője közül, kétségtelenül megnevezhetők Ratzenhoffer és Gumplovicz. Míg az előbbi, a háborút csak „az egyéniségek természet-szerű ellenségességére”³ vezeti vissza, addig a lengyel-zsidó eredetű Gumplovicz — érthetően — a fajok kölcsönös gyűlöletében látja a háború gyökereit. Már a tudományos szocializmus hatásának tudható be, hogy Gumplovicznál a fajok biológiai harca osztály tartalmú, mert a harcban győztes faj társadalmilag is elnyomja a vesztest.

Érdekes, hogy a társadalmi darwinisták táborából nemcsak a háború eszményiesítői, kerülnek ki, hanem annak ellenzői is. Bizonyíték ez a „struggle for existence” varázsigéjének nagyfontosságú rugékonyságá-

ra. Novikow például, ki elismeri a harc principiumának általános élet-tani és társadalmi érvényét, azt hangoztatja, hogy a harc végül kiküszöbölődik.⁴ Vaccaro következtetései is körülbelül azonosak Novikowéval, ám szerinte a „kölcsonös alkalmazkodás“ felváltja az egyének küzdelmét az emberi közösségeken belül.⁵ Miért is Novikow és Vaccaro munkái nem annyira a háború, mint a béke szociológiáját adják, azokra épül a pacifizmus számos elmélete és intézménye (pl. a *Carnegie*-alapítvány.)

Jellemző, hogy az emberi természet örökérvényű és változatlan „ösztöneire“ vagy „hajlamaira“ egyaránt hivatkoznak azok, kik a háború megmásíthatatlan természeti törvényszerűségét bizonyítják (pl. *Stenmetz*) és azok, akik hitet tesznek az ember veleszületett békeszeretete mellett (*Nicolai*⁶). Könnyen megállapítható viszont, hogy mindezen irányzatoknak és elméleteknek (a Novikow-Vaccaro félének csak részben) közös jellemvonása és egyben sebezhető pontja, hogy a „háborút az emberi természet valamely egyetemes, minden korokban és minden körülmények közt uralkodó tulajdonságából magyarázzák“ s nem látják a háború gazdasági meghatározottságát, mely megszüntetve a háború örökérvényűségének pseudo-törvényét, egyben magyarázatát is adja a népcsoportok közt mégis előforduló összeütközéseknek.⁷

De nem állja a tudományos bírálat próbáját a Novikow-Vaccaro féie vágyalom sem a háborús konfliktusok számának fokozatos csökkenéséről és humanizálásáról. *Woods* és *Bodart*⁸ számításai szerint u. i. a nagy imperialista hatalmak, mint Anglia, Franciaország, Németország és a cári Oroszország története ennek pontosan az ellenkezőjét mutatja. Ami a háborúban elesettek vagy sebesültek számának csökkenését, jobban mondva növekedését illeti, erről a mult világháború és a spanyol polgárháború tapasztalatai után minden vita felesleges. Ugyancsak megdőlt a háború humanizálásába vetett hiedelem is. Novikow is bizonyára érezhette, hogy az emberiség nem igen tartja magát az ő szabályaihoz, mert kénytelen megállapítani, hogy ha a történelem előrehaladott szakaszában mégis előfordulnak háborúk, úgy ez bizonyára — tévedésen alapszik. „Az emberek igazságokat találtak fel, amelyek segítségével igen rohamosan haladtak. Sajnos azonban óriási tévedésekbe is bonyolódtak, amelyek mértéktelenül föltartóztatták utjukat. E tévedések egyik legvégzetesebbike és legalapvetőbbje az az eszme, hogy valaki fokozhatja a maga jólétét szomszédja kifosztása által. S ez az eszme szülte a háborút.“⁹ Világos, hogy a háború okainak és fejlődésének magyarázatához ez a tudománytalan, a világtörténelmet csak nagyarányú örültségnek tekintő, racionalista felfogás éppen olyan kevésbé visz közelebb, mint a hobbesi „homo homini lupus“ modern felelevenítése.

A háborúval foglalkozó szerzők elfogultsága főleg a háború hatásainak és társadalmi funkciójának megítélésénél jelentkezik. Ez érthető is, mert míg a háború okainak és történelmi kialakulásának vizsgálatánál csak különböző, többé-kevésbé elfogadható elméletekről volt szó, e kérdéskomplexum elemzésének eredményeihez már közvetlenül kapcsolódik a háború bírálat. Megállapítandó viszont, hogy a pacifista szerzők elfogultsága átlag nagyobb, mint a háborút elfogadó, sőt dicsőítő kutatóké. Az előbbieket, a háborúk végtelen láncolatában csak azok valóban változatlan tartalmát, emberi életek és értékek pusztulását látják, s noha az utóbbiak a háborút teszik meg az emberi társadalom

fejlődésének legfőbb hatóerejévé, nem leplezik el teljesen a borzalmait sem. Szemléltető erre nézve Steinmetz műve. Az amszterdami egyetemi tanár már 1899-ben kisebb tanulmányt ír *A háború szociológiai szerepéről*, melynek bővített kiadása 1907-ben *A háború filozófiája* címen jelenik meg. Első munkáinak következtetését, hogy az erkölcsi fejlődés a háborús képességeknek és a harciasságnak köszönhető — Steinmetz — a világháború nagy élménye után is változatlanul fenntartja. De az 1929-ben új címmel megjelenő és átdolgozott könyvében már ott találjuk a történelem különböző csatáinak, főleg az 1914-18-as világégés harcainak elrettentő adatait is. A holtak és sebesültek hekatombáinak száma, a gazdasági és erkölcsi romlás, az állandóan növekvő hadikiadások, valamint a háború okozta közvetett szenvedések — noha tagadhatatlanul enyhítve — mégis éppen úgy mérlegre kerülnek, mint a háború állítólagos előnyei. Steinmetznél azonban, a háború pozitívumai a maguk javára bilentik a mérleg nyelvét, miért is *A háború szociológiája*, legjellegzetesebb megnyilvánulása napjainkig a háború „tudományos” apológiájának. A háború jótékony hatása biológiai vonatkozásban Steinmetz szerint elsősorban a pozitív előjelű mesterséges kiválasztódásban rejlik. Szerinte a háború folyamán főleg a gyengék pusztulnak el s így ez a nemzet majd pedig az egész emberiség testi és szellemi tökéletesedését vonja maga után. De nem is az egyénnél, hanem elsősorban a népek valóságában érvényesül igazán a háború e kiválasztó hatása. Mig ugyanis az individuumok világában elképzelhető, sőt el is fogadható a harc és versengés szublimáltabb, szellemi formája, a népi kollektivitások küzdőterén a „világbíró” egyedül: a háború! Spencer, Lapouge, Nicolai és Novikow érvei azonban jórészt megdöntik a háború okozta pozitív kiválasztódásról szóló elméletet. E szerzők szerint a hadsereg természetszerűleg a nemzet legjavából kerül ki, s így a háború pusztításai következtében éppen a háborút viselő nép virága hull el. Sőt, az otthon maradt satnyák érvényesülésével, a háború egyenesen a faj és a nemzet elkorcsosodását eredményezi.

Steinmetz könyvében a háború előnyös oldala nemcsak élettani és erkölcsi megvilágításban mutatkozik. Vitába száll Treitschke nagy-német ideológussal, aki szerint tévedés az a hiedelem, hogy „háborúkat anyagi javakért is folytathatnak” s egész sor történelmi adatokkal példázza a háború gazdasági rugóiról vallott felfogását. Tanuságtételre idézi Dosztojevszkit, ki azt mondja, hogy „a telhetetlen bőrzék kívánságára mind újabb hódító hadjáratok indulnak,” valamint az angol imperializmus egyik filozófusát, Cecil Rhodest, a „minden a terület” jelszavának megfogalmazóját. A gyarmatokból a metropolisokba özönlő gazdagság csillogászati számainak felsorolásával pedig Steinmetz bebizonyítotttnak véli a háborúnak általában, de főleg a gyarmati hadjáratok utilitáris jellegét. A gazdasági-társadalmi motiváció azonban nála, ellentétben a történelmi materializmus képviselőivel és Oppenheimerrel, csak másodrangú.

Am a gazdaság és háború szféráinak egymásközi viszonyát nemcsak ez az egyoldalú determinizmus jellemzi. A két tünetcsoport kölcsönhatása, a háborúnak a gazdasági életben megnyilatkozó nem csupán romboló, de átalakító, szervező és átcsoportosító következményei szintén értékes szociológiai megfigyelésekre adtak alkalmat. Werner Sombart a *Krieg und Kapitalismus* című művében (1913) azt próbálja kimutatni, hogy a

tőkéstermelési rend egyenesen a hadszervezet terméke. Bár Sombart tétele kétségtelenül erős tulzás, megállapításában mégis van történelmi igazság. Azonban Sombart merész feltevésének helyes arányát a háború és kapitalizmus összefüggéseit illetően, Marx egyik Engelshez intézett levelében találjuk. „Az army története mindennél szemléltetőbben demonstrálja ki a termelő erők és a társadalmi viszonyok közti összefüggésről vallott nézetünket. Egyáltalán a háború fontos a gazdasági fejlődés szempontjából. Pl. a munkabér először a hadseregben fejlődött ki a régiéknél. Ugyanitt a gép alkalmazása nagyban. A munkamegosztás is, egy szakmán belül, legelőször a hadseregben érvényesül. A polgári társadalmi forma egész története találóan foglalódik össze benne“.¹⁰

De a háború visszahatása nem korlátozódik kizárólag a gazdasági keretekre, hanem eljut a társadalmi lét összes formáihoz és intézményeihez. Spencernél találjuk meg ennek a folyamatnak egyik legjellemzőbb vizsgálatát, a militarista és az ipari társadalmak ábrázolásában. Míg a militarista állam alkotmányjogi berendezkedése — Spencer szerint — abszolutisztikus és központi, addig az ipari társadalom a háborúk fokozatos kiküszöbölésével, amelyek helyébe a szabadversenyt helyezi, a szabadságon és demokrácián felépülő államiságot tételezi fel. Amint az a múlt és a jelenlegi világháborúban is tapasztalható, a hadviselés tényleg maga után vonja a harcban álló uralmi csoportok részéről „az erős kéz politikájának“ bevezetését. Ám Spencer polgári-naiv utópiája a háborúmentes, szabad ipari társadalomról csak a virágzó és még optimista szemléletű kapitalizmus talaján fakadhatott, amely semmivé foszlik az imperialisztikus háborúk valóságában.

Különösen figyelemreméltó része a háború szociológiájának a háború és az általános társadalmi fejlődés összefüggéseinek boncolgatása. Ám a polgári szociológusoknak e problémakörrel szembeni érthető tartózkodása következtében, e kérdés még feldolgozásra vár. De megállapított tény már is, hogy valamely háború folyamán vagy utána a társadalom belső kinetikája fokozódik. A társadalmi osztályok és azok egyedei, az egyének erősebb mozgáshoz jutnak. A háború hullámain nemcsak az egyének, de az osztályok helyezkedése is könnyebben cserélődik. De megindítja a háború a társadalmi értékek vízszintes és függőleges mozgását is, mely a beidegzett és társadalmilag szentesített nézetek, erkölcsi és politikai felfogások gyors devalorizálódásához és újak kialakulásához vezet. A háború és a gazdasági-társadalmi élet egyes részletei közötti kölcsönhatás tanulmányozására, az elmúlt világháború természetesen kitűnő anyagot szolgáltatott. Bizonyíték erre az a Carnegie Intézet kiadásában megjelent hatalmas könyv, mely kimerítő adatokkal dolgozta fel a világháború gazdasági és szociális történetét.

Természetesen alig van szükség különösebb tudományos vizsgálódásokra annak megállapításához, hogy a legtöbb — de főleg az elvesztett — háború az egész társadalom szerkezeti átalakulásához vezethet. Az 1870—71-es német-francia, az 1905-ös orosz-japán háborúkat, majd a világháborút követő belső erjedések illetve nagy átalakulások, minden elméletnél érthetőbben beszélnek.

Loriánál¹¹ a háború és a társadalmi átalakulás összefüggése kizárólag gazdasági természetű. A háború — állapítja meg — nagymennyiségben pusztítja el a termelőerőket, minek következtében a termelés csök-

ken s a régi társadalom gyengéi s kinövései hatványozottabban érvényesülnek. Így történt ez a 30 éves háború után is, mely meggyorsította — az általános elszegényedés útján — a polgári rend győzelmét. Így vezettek a napoleoni hadjáratok, pl. Poroszországban a jobbágyság felszabadításához és ugyanerre az eredményre a krími háború Oroszországban. *Csernicsevszki*, orosz szociológus a krími háború utáni társadalmi reformokkal foglalkozva, kimutatja, hogy ez a háború, leleplezve a közvélemény előtt a cári feudalizmus magatehetetlenségét, nemcsak gazdaságilag, de politikailag is megrendítette a jobbági rend alapjait. *Uljanov* is elsősorban ebből a szempontból foglalkozik a háborúval (főleg az elvesztéssel), amely megteremti a társadalom ugrásszerű fejlődésének előfeltételeit.

A katheder szociológusok a háború bírálatánál is elvont szemléletük és metafizikus módszerük rabjai. A mindennekfeletti pacifisták természetesen elvitatják a háború bármilyen körülmények közti jogosultságát. A másik oldalon viszont, hol a háború maga „az emberi természet adekvát kifejezője és eredménye“ (Steinmetz), a háború nemcsak szükségszerű, de erkölcsi jó is. Azonban a háborút, mint társadalmi tünetet, mely a termelő erők fejlettségének bizonyos pontján megjelenik, hogy aztán más fokon el is tűnjön, nem lehet örökérvényűnek beállítani. Tudománytalan a háborút *általában* elítélni vagy fölmagasztalni. S noha a háborúval járó áldozatokért senki sem lelkesedik, el kell ismerni, hogy a háború, amennyiben a társadalmi fejlődés irányában hat, annyiban hasznos is.

1. Szabó Ervin: Gazdasági szervezet és háború. Budapest 1915. — 2. Fr. Oppenheimer: System der Sociologie. Jena 1923, I. köt. 854-5 o. — 3. Ratzenhoffer G.: Die Staatswehr, Stuttgart 1881. 10. — 4. Novikow: La critique du darwinisme social, Paris 1910. — 5. Vaccaro: Les bases sociologiques du droit et de l'état. — 6. Nicolai: Biologie des Krieges. — 7. Loria: Die wirtschaftlichen Grundrisse, Szabó i. m. és Oppenheimer i. m. — 8. Sorokin: i. m. 100. — 9. I. m. 1030. — 10. Briefwechsel zwischen F. E. und K. M., Stuttgart 1913, II. Bd. 194-195. o. — 11. I. m. 205. o.

SÖRÖZÉS AZ EZÜSTKECSKÉBEN

Irta: MÉLIUSZ JÓZSEF

A városrészünk főterén vigasztalanul diszorgó *Ezüstkecske*-kávéház, mintha sohasem létezett volna vagy mintha elkésve, megtépázottan, egy füstbe fult vízióból lépett volna elő, — hoiott már-már megrogygyanó épülete még mindig áll és látható még maga a kávéház is. Igaz, jelentősége megváltozott, akár a divatos könyveké, melyekért ma öt földrész lelkesedik, de holnap már ócskáshoz kerülnek, a szemétre vagy legjobb esetben a hátsó könyvsorok poros sötétségében merülnek el s ha esztendőök multán valaki emlékezik is rájuk, már érthetetlen mit táldalt e regény csapnivaló jellemein, jelentéktelen szerkezetén, lapos nyelvezetén. Mert amíg a gondtalanul dicsőséges századelei multban az *Ezüstkecske* volt városunk legelőkelőbb kávéháza, — akkoriban is csak viszonylag csinos, ám könnyen megszerezhető hölgyek, tehetségtelen táncosnők, repedthangu énekes és egyéb művésznők serege szállta meg esténként, — ma bizony, ellenére a még mindig ott lézengő, bár

nem ugyanazon hölgyeknek, igen rossz hirnévnek örvend. Berendezése azóta megrongálódott, bár legalább ötször megcserélték, a bársony-huzaatok ismételtelen elkoptak, itt-ott kilóg az ülések alól a kóc, a piszkos falak, a füstös menyezeti megrepedezett s foghíjjas csillárookra lerakódott por és légy piszok egészen guanószerűen szürkül és kövesedik. Kávéházunk lényegét azonban nem rendítette meg és nem vásatta el a kopottság, a repedések, a por, de még a légy piszok sem. A nők esténként ma is felkapaszkodnak a recsegő brettlire, délután pedig a máladozó márványasztalok mellett még ma is fogatlan és rojtosnadrágu alakok ülnek ujságokat forgatva, szájuk szélén a kávéhab nyomaival, közöttük elvegyülve a „jobb elemeket” képviselő régóta tönkrement csipkekereskedők, posztósok és ócskások, külsejük után ítélve nyilván uri házakból való stricik és munkakerülők, egyébként nagy biliárdosok és kártyások. Még mindig a századelei világ ez, csak épp kopottabban, vértelenebbül és kivedletten.

Zöldvizű tavakban imbolyognak oly valószínűtlen sejtelmességgel a halak, mint az a három öreg nyugdíjas e kávéházban, 1914 júliusának utolsó napján, az egyik sarokasztal körül. Csodálatosképpen mindössze ők hárman ülnek csak a kora déli órában e kávéházban. A füst és fekete-kávézagú homály mélyén elmerülve rajtuk kívül még Nelly nagysád, a kaszirnő tartózkodik és egy szemüveges, semmire se jó nappali pincér. Nelly, aki szükség esetén kivág a pódiumon is egy-egy sanzont, ki-alvatlanul és kócosan porciózza a cukrot. Éjszaka szemét se hunyhatta le, a kora reggeli órákban már ruhát kellett próbálnia, majd kocsin az üzletbe száguldani, mert Blau ur, a bérlő a sorozáson tolong fájlalva hősi marsokkal egyáltalán nem kecsegtető ludtalpait. Hihetetlen, hogy ezek a frontra tülekedő fiatal, vörösfülű rezervista tisztek micsoda formákat képesek egyetlen éjszaka teremteni... amellet milyen komikusak. Az egyik, aki reggel félhétkor Nelly ágyán ült, hol zokogott, hol költeményeket szavalt, hol meg azt hajtogatta, hogy azonnal a halálba és a dicsőségbe indul. Hogy miért pont a halálba és miért pont lakkcipőben és élesre vasalt diszpantallóban, ezt nem értette Nelly, de nem is érdekelte közelebbről.

A sarokasztalnál a három öreg, elszáradt fejét szorosan összedugva, tárgyalt. Állítólag a város csak úgy hemzseg a Monarchia titkos-rendőreitől s ilyenkor valóban nem tanácsos a gondolatok szabad nyilvánítása. Hogy mennyire nem, azt a későbbi nemzedékek egy Hasek nevű cseh író történeteiből tanulhatták meg... Igaz, Nelly nagysádon, a szemüveges Gyula pincéren és a kassza fölé akasztott Ferenc József arcképen kívül senkisem volt itt a külső világból, ám ilyen súlyos időkben senkiben sem bízhatik az ember... Így hát különös csend volt, ha a három öreg közül az egyik, a reszkető állu gallérszárnyai nem zörögnek, mint a röpködést próbáló fiatal verebek szárnyai és Nelly nagysád nem motoz a cukor adagolásával, néha-néha egészen fenséges és időtlen lett volna a csend, olyan tökéletes, hogy azon a napon, amikor városunkban halálra ítélték egy nazarénust, mert nem akart fegyvert fogni és Párisban megölték Jean Jaurést, a kivégzések és gyilkosságok napján kísértetiesnek és fölötte időszerűtlennek tűnhetett volna.

Igaz, míg az öregek kopaszon és vörös orrokkal, fejüket összedugva tanácskoztak és ujságjaikat forgatták, az utóbbi dolgok beteljesedé-

séről mitsem tudtak, de talán ennek ellenére is némileg felelősek voltak ezekben és a következő gyilkosságokban, melyekért ugyyszólván az egész világ viseli ma is a felelősséget, de a bűnhődés, amint az már történni szokott, az ártatlanok nyakába szakadt. Ha az öregek asztalától kitekintünk a térre, annak egyenetlen kövezetén, bár már közel a déli harangszó, még mindig eltaposott tulipánokat, letördelt muskátlikat és szétkenődött rothadt veteményeket látunk, sárgarépát, cellert, zöldborsót és petrezselymet, mik úgy maradtak itt, mintha a város felejtette volna el a letaposott békével együtt sok egyéb szemét közepette. Balról, a szerb templom tornyáról, a foghijas, hajdan zöld zsalugáterek szinte riadtan bámulják a teret. Szemben a jobb sarkon szerb fűszeres boltja, aminek ablakait féltékenyen védik a szürkére mázolt horganylemez redőnyök. Közvetlen a fűszeres üzlete mellett egy fénylő borbélycégér himbálózik. Nem a szél lengeti, hiszen a levegő mozdulatlan álomba dermedt, de mert oly alacsonyan lógnak e réztányérok, hogy egy tornyosabb kalapu hölgy tollával feltétlenül érinti, a járókelők meg önkéntelen, akár a gyermekek a fényes tárgy után, feléje nyulnak, rácsapnak ujjuk hegyével, meglóbálják. A borbély üzlete után az üvegkereskedés következik, ezer porlepte, színes, virágos, pettyes, rózsaszínű és kék törékeny holmival. Az üvegkereskedő üzlete ajtófélfájának támaszkodva éppen azt magyarázza egy szúrós bajszú villanyoskálauznak, hogy a háború kimenetele egyáltalán nem kétséges, hiszen az erő, a tökéletesebb fegyverek, sőt a kultúra a mi oldalunkon, az igazságról nem is szólva. Ugyancsak az *Ezüstkecske* mosdatlan felületű ablakain át látható, — ki ér rá ilyen napokban ablakot tisztítani? — a rövidárúüzlet, amelynek pultjai körül, amint az innen szabadszeggel is igen jól kivehető, a legteljesebb a felfordulás. A segédek egy része bevonult, két inas az általános zürzavart felhasználva kereket oldott s az elmúlt évek homályából tán máig sem került elő, eltűntek, mint valami emlék, amit most hasztalan s hiába is üldöznénk. A vevők pedig, mintha csak a felfordulás növelésére esküdtek volna össze, egyre érkeznek, tömegesen rohanják meg a derék és kétségbeesett boltos helyiségét, gombot, harisnyát, nadrágtartót, cérnát, szalagot és mindenféle képtelen dolgot vásárolva... Tischler ur, apám barátja, valóban helyesen jósolt. Még nem mult el három nap hadiállapotban és a beugratott nép vásárlókedve máris hihetetlenül megnőtt. Az óvatosabb kereskedők, valami finom, városunkban mindig különösen fejlett ösztöntől vezettetve, árukészletük jelentősebb részét dohos, patkányoktól hemzsegő raktáraik mélyére rejtették, hogy azután az üresen maradt polcok előtt kétségbeesett arc kifejezéssel, szemüket forgatva panaszkodjanak, hogy őket máris katasztrófa érte, — a drágulás az üzleteikre végzetes. A kubikusok honn maradt feleségei, akik férjeik helyett maguk ragadták fel a csákányokat és a kubikus legelmaradhatatlanabb szerszámját, a talicskát, a szövőgyári és a cipőgyári munkásnők, az irodaszolgák leányai és a fiai, a házmesterek és a bejárónők, az öregek és a fiatalok mindezekről meglehetősen meglepetésszerűen értesültek és ezen a napon, amikor a mi három nyugdíjasunk még mindig jól hűtött sörét élvezte, egyetlen szótól zugott a világ, amitől szinte el is homályosultak az előző napok diadalittas jelszavai, ettől a szótól: drágaság.

Drágaság. Ez a szó disszonánsan és majdnem ellenségesen motozott az emberek lázas agyában, megzavarva a háború kitörése fölötti örömi-

ket, már-már kétkedést támasztva bennük a jelszavak iránt, miket még tegnap teli szájjal maguk is egyre ordítottak. Az *Ezüstkecske* három öregje természetesen erről az új és vészes jelentésű szóról késve és már csak akkor értesült, amikor a gyöngyöző sörnek és a délutáni feketének az ára is tekintélyesen felemelkedett. De ilyen csekélységek iránt most semmiképp sem érdeklődtek, mindhárman valami ködbeborult jelenben éltek s mintha az egész háború csak az ő szórakoztatásukra robbant volna ki, elmerültek a hireiben, csámcsogtak a részleteiben, tünődtek a hazugságaiban, egyre hevesebben és hangosabban már ahogy lapjaik végére értek, mikor az egyik, mint aki társai figyelmét még külön is fel akarja hívni, magasra tartva ujságját, a pár nap előtti bécsi Pressét, felrecsegett, hogy az egész kávéházban hallszott:

— No de kérem — és az asztalra csapott az ujsággal, — figyeljenek ide, erre az infámiára, — s ezt az utolsó szót megnyomta, hogy a recsegő hang teljesen kitelt. — Képzeljék, mi ennek a cikknek a címe — és az öklével a lapra csapott — Jaures a háború ellen, és azt írja, hogy ez a Jaurés, a francia szociálisták vezére Lyon egyik külvárosában felszólalt a háború ellen és szóról szóra ezeket mondta, ide figyeljenek, hát nem hallatlan. Azt mondta ott, a népgyűlésen, hogy ilyesmit megengednek: „Gondolják meg, ez a háború Európa összeomlásához vezet. Itt nem 300 ezer ember vonul majd fel, mint a balkáni háborúban, hanem négy, öt, hatmillió ember. Micsoda mészárlás! Micsoda romok! Micsoda barbárság! Ime ezért akarom remélni még most is, amikor a vihar felhői már itt sodródniak a fejünk felett, hogy ezt a bűncselekményt nem fogják elkövetni...”

Tényleg, a két öreg elképedt, vagy legalább is annak tűntek, miközben elrettenve talán a hirtelen megtetszett „infámia” szót ismételték, a vörös orrú a kifejezés „fá” szótagját magasra emelve, belecsapva ezután egyenesen a haragba:

— Nemcsak a franciák közt vannak ilyenek — mondta. — Már említettem az uraknak bizonyos Manojlovics Tódor nevű fiatalember cikkét. Az itteni német lapban jelent meg. Le is fordítom, ismerkedjenek meg maguk is vele. Már a címe is vérforraló: A szerb ifjuság a békéért.

— Ismerem ezt a fiatalembert! — Háborodott fel a kopasz. — A vejemenél találkoztam vele párszor, itt volt ujságíró, aztán hirtelen, tudja az ördög hogyan, meghívták az egyik svájci egyetemre. De halljuk!

— „A szerb ifjuság tudatára ébredt, hogy a kultúra őstelepein, a Balkánon a délszláv népekre óriási kulturfeiadat vár. Előttünk a történelem és valóban komolyan kell munkálkodnunk, hogy az egyesült olasz nemzet mintájára a modern és kulturált Balkán alapjait megvessük. A szerb nép szorgalmas és egészséges, évszázados energiák szunnyadnak benne és érvényesülésre törekvő vérmérséklete arra hívta el, hogy a Balkánon kivirágoztassa a délszláv kulturát. A nagyszerb kulturában a magyar kultúra egyik testvérét látom és a szerb, valamint a magyar kulturákat csupán a német terjeszkedés megbénító nyomásától félttem. A magyar művészet és irodalom egész Európa becsült értéke, a szerb fiatalság rajongón szereti az ifjú radikális Magyarországot, de gyűlöli a katonai, feudális terrorral hatalmaskodó Ausztriát. Bizonyos, hogy a szerb ifjuság a forradalmi átalakulás hevében izzik, de komoly ifjuság nem gondol konspirálásra és izgatásra. A komoly szerb ifjuság azzal a

hittel eltelve és abban a tudatban él és munkálkodik, hogy Szerbiában mindenekelőtt a nép boldogulásának és kultúrájának teremtsen talajt. Ezért valószínű, hogy a merényletet csak kalandvágyó komitácsik vagy felbérelt provokátorok követhették el és éppen ezért ez a terrorcselekmény, mely árnyékait máris előreveti, a legmélyebb fájdalmat váltotta ki szellemi ifjúságunkból. Ami azonban a délszláv népek összefogását illeti, — és ez már a török elnyomás alóli felszabadulással kezdődött, — ez feltartóztathatatlan és a szerbeknek épp oly szent célja, mint a magyaroknak egy szabad, független Magyarország.”

— Nos, uraim?

A vidék és a köd mélyén fuldokló város nem felelt e kérdésre. Talán Bazelben megzörrentek egy írói műhely asztalán a rendetlenül egymáshányt papirlapok és a dalmát partokon friss tengeri szelek süvítették egy ibolyaszínű barlang mélyébe.

A mi öregjeink száját gyilkos szidalom hagyta el:

— Kár, hogy tegnap nem gyújtották fel ezt a templomot, — s reszketős mutatójával hevesen a szerb templom felé bökött, mint aki késsei döf belé a levegőbe, — ki kell füstölni ezt a pánszláv fészket.

A három ember képzeletében láng és füst gomolygott, bosszu és vérengzés, lámpavas és meghurcoltatás. Elfelejtkeztek Nelly nagysádról, aki már rég abbahagyta a cukoradagolást, csak a vendégek tájékozó hörgését hallgatta és egy ismerős nevet, mely mögött talán nem is tudott arcot, kezet, mozdulatokat elképzelni, csak sejtette, hogy egészen más szemek, más hangok s a szájak egészen más vonalai azonosak vele, mint amik az öregek beszédéből ködlenek elő. Ő maga sem tudta miért, de megszólalt s ebben a percben úgy érezte, hogy határozottan ismeri azt, akiről szó van, úgy ahogy ő a férfiakat igazán ismerni szokta, a bőre puhaságát, a nyaka keménységét, füszeres, jószagú leheletét, puha omló haját. Nelly nagysád hangja, mint valami csorba billiárdgolyó kisérekedten végig gurult az olajos padlón, felkúszott az öregek füléhez, megrázta fejüket:

— No, hagyják már azt a fiatalembert. Mit vétett az a maguk hazafiságának? Nézzenek csak körül itt a városban, találnak itt elég felakasztani és megégetni való csirkefogót...

Mintha e hang egy déli álmát alvó legelő felett uszott volna el, nem követte se válasz, se visszhang, csupán a legyek dongtak zavartalan és boldog szabadságban. Az öregek nesztelen zsebükbe rejtették szemüvegeiket, pénztárcájukból hangtalan előkaparták az üveg barna sör árát és a sötétzöld üvegek hátramaraadt habzó tartalmát odahagyva gyors léptekkel, de feszes fejtartással eltávoztak az *Ezüstkecskéből*.

Csak a sarkon túl szólaltak meg, szinte kiabálva, élénk kéz és kar-mozdulatokkal: — tönkreteszik a tulajdonost, Nellyt feljelentik az ügyészségen, hiszen mindig is sejteni lehetett, hogy szerb kém, a hazárulóknak bűnhődniök kell... Ebben a percben ért a szerb templom barokkírádájú óramutatója a tizenegyedik óra negyvenedik percéhez. Párisban egy revolverlövés dördült és városunkban a csendőrök egy hevenyészett vesztőhely, a Ferenc Ferdinánd kaszánya lovardája felé vezették Bálint Dénes nazarénust, aki nem akart fegyvert fogni. Az öregeket elnyelték a város hirtelen elboruló uccái, a szél port és piszkot sodort a magasba és puska- és puskapor szagot.

Az Ezüstkecske ablakai vakon meredtek a térre s bent Gyula pincér dohogva leseperte az asztalt, elrendezte a megtépzott ujságokat és nemsokára felhangzott a déli harangszó — tizenkét komor és félelemteli kondulás.

A BÜNBEESÉS BALLADÁJA

Irta: DARVAS SZILÁRD

*A mult ködén át visszanézve rátok,
kiket a végzet hívott eszközül,
most felidéz a késő unokátok
avult családi legendák közül,
bár tudja jól, új végzést nem irat,
de szellőt kap a sárgult perirat.*

*A tilalomfa üdvös és derék volt,
a rend kimérte minden léptetek,
szemöldökével rángatott az égbolt
s a föld intett, hogy merre lépjetek
s úgy jött volna meg késő holtatok,
hogy talán-talán nem is voltatok.*

*Ott haldokoltak a jövő honában
Pilátus, Caesar, Sekszpir és Madách,
a Notredam, a holdvilág-szonáta
s a legszebb vers: a názáreti ács
alig kezdődött s nyugvóponton állt
a nagy játék, mit Isten komponált.*

*Nagyságtok átka súlyosodott rátok,
jó volt a csend, de mégse lehetett,
hogy megcsúfolva égi származástok
úgy éljete, mint jámbor tehenek,
s amint az ember látott, mert akart,
már jött az égi rendőr, jött a kard.*

*En szép és fájó örökségre leltem,
áldás vagy átok újból megfogam,
a tudás fáját én is meglegeltem
s nem bántam meg, hogy beletört fogam,
nem vágyódom az Édenkert után,
jobb rosszul élni, mint sehogy, bután.*

*De tiszta szívvel vállalom a multam,
a sárg tartó büszke lázadást,
mit hajdanában egyszer ott tanultam,
megunt csodák helyébe várva mást,
ahol az ég s föld összeütközött,
a Tigris és az Eufrát között.*

A MAGYARSÁG A PÁSZTORKORBAN

Írta: SZENTMIKLÓS LAJOS

A magyarság pásztornépként jelent meg a történetben. A IX. századot, amelyben feltűnik, mintegy 1000-1500 év választja el őstörténetének ugor korszakától. Ezalatt a magyarság felemelkedett az ijas vadászat termelőmódjától a pásztorkodás színvonalára, a vadság felső fokáról a barbárság középfokára. A magyar nyelv szókészletének elemzése azt mutatja, hogy a pásztoreletre való áttérés török hatás alatt ment végbe, egyébként azonban még a fejlődés fővonalai ismeretlenek. Mély szakadék tátong az ugor-őskor és a magyarság első történeti korszaka között s ezt a szakadékot feltevésekkel kell áthidalni.

A közkeletű felfogás a politikai tényezőkből indul ki. Ugy képzelik el, hogy egy török pásztornép hódítóként rátelepedett a magyarság ugor elődeire, akik erdőségeikben éltek halászattal és gyűjtéssel egybekötött vadászéletüket. A török urak és a szolgasorsra jutott ugorok együttélése összeházasodásukra vezetett s végül is a két nép egybeolvadt, miközben az urak átvették szolgálk nyelvét. A magyarság ugor elődei e folyamat során tanulták el az állattenyésztést török uraiktól s így alakult át az ugor vadásznép, török elemekkel kereszteződve, pásztorkodó magyar néppé. E felfogás szerint, amit a hivatalos történetírás is magáévá tesz, a magyarságot az erőszak, az elnyomás, az osztályuralom teremtettem két idegen népi elemből.

Azonban erdei vadásznépet nem lehet úgy leigázni, hogy a hódító egyszerűen rá telepszik és aláveti közvetlen uralmának. Az ilyen szolgaság előtt a helyhez nem kötött vadásznép elmenekül erdőségei mélyébe vagy akár terméketlenebb tájakra, csak hogy szabadságát megtarthassa. Legfeljebb olyan függőségbe törődik bele, amely, ha valami adóval és katonai természetű szolgálattal terheli is, de életének belső szabadságát érintetlenül hagyja. Jó példával szolgálnak erre ép' a magyarok legközelebbi, ugor rokonai, a vogulok és az osztjákok. Ezek elviseiték különböző török pásztornépek fennhatóságát az VI.-X. századokban, de csak azért, mert e fennhatóság alatt is tovább élhették szabad vadászéletüket. Amikor azonban a XIII.-XVI. századokban az orosz terjeszkedés azzal fenyegette őket, hogy jobbagyságra jutnak, inkább a zord északi vidékekre való elköltözést választották. Nincs semmi ok annak feltevésére, hogy a magyarok elődei nem tették és nem tehették volna ugyanezt, ha szabadságuk veszélyben forgott. A magyarság keletkezésének politikai erőszakelmélete összetéveszti a vadásznépek helyzetét a letelepült és valóban meghódítható földművesnépek helyzetével és az osztálytársadalom képétől lenyűgözve ott is osztályviszonyban keresi a magyarazatot, ahol osztályviszony még ki sem alakulhatott.

A valóságban a termelőerők mozdulatlanságát vagy fejlődési irányát a termelés természeti feltételei határozzák meg alapvetően. A finn-ugor népek közül a vogulok és az osztjákok felszorultak a fenyőöv déli sávjából Uralontuli rideg északi sávjába, részben a tundraövébe, az Ob alsó folyásának a vidékre, ahol lehetetlen volt az állattenyésztő földművelésre való áttérés. Ezért a vogulok és az osztjákok a közelmúltig lényegében a vadság felső fokán álló vadászó-halászó népek maradtak.

Más finnugor népek, mint a votjakok, cseremiszek és mordvinok, amelyek kezdettől fogva a fenyőöv déli részében vagy a lomberdőövben laktak, kifejleszthették e változatlan természeti alapon termelőerőiket és áttérhettek az állattenyésztő földművelésre. Ezeknél nyomon lehet kísérni azt a fejlődést, amelynek során, az V. és XVI. század közt, a földművelés és az állattenyésztés mind jelentősebbé vált az uralkodó vadászat, halászat és gyűjtés mellett a termelésben, majd a XVII. századtól kezdve, döntő súlyra tett szert ebben s amelynek eredményeként ezek a népek felléptek előbb, a földművelés és állattenyésztés előnyomulásával, a barbárság alsó fokára, majd, az állattenyésztő földművelés uralkodóvá válásával, a barbárság középfokára is. S ha már most azt kérdezzük, miért nem maradt meg a magyarság vadász-halásznépnek, mint a vogulok és az osztjakok, vagy miért nem alakult át vadász-halásznépből közvetlenül földművesnéppé, mint a votjakok, cseremiszek és mordvinok, miért képviseli tehát a fejlődésnek az utóbbitól eltérő vonalát, amely a vadászattól-halásztól a pásztorelethez vezet, — a feleletet ezekre a kérdésekre ugyancsak a termelés természeti feltételeiben kell keresnünk.

Az ugorság, melynek fenyőerdőségei déli irányban egyébként is puszták, (steppék, évi 200-400 mm. csapadékkal) és félpuszták (szavannák, évi 400-600 mm. csapadékkal) közelében feküdtek, átszivárgott idővel az Uralon-tulra, a Tobol folyó felé, ahol fenyvesei már közvetlenül érintkeztek, délfelől, a középázsiai-délorosz pusztasággal. Viszont a magyarság elődei az Uralon-inneni ugor őshaza déli sávjában élhettek, lefelé egészen a Bjelaja vidékéig, amely részben már a lomberdőövbe tartozik és ők kerülhettek át a pusztával közvetlenül szomszédos Uralontuli, nyugatsibériai részekre is.

A földművelés és az állattenyésztés nem voltak teljesen ismeretlenek az ősi ugorság előtt sem, a nyelv és a régészeti leletek tanúsága szerint, ha ez a két termelőág nem is emelkedett jelentőségre gazdasági életükben. Az asszonyok valamelyes kapás földművelést folytathattak a nyári halászat alatt, a folyók mentén, olyan vidékeken, amelyeken a növényi élelmiszerek gyűjtése nem járt elegendő eredménnyel. S kisebb háziállatok, (mint juhok) csekély mértékű tartásának is vannak nyomai náluk már a régi időkben. A csere azután, amelyet a közeli pusztaságokon lakó pásztornépekkel folytattak, nagyobb háziállatokhoz (marhához, lóhoz) is hozzájuttathatta őket. Mindazonáltal az állattartás nem játszott számbajövő szerepet az ugorság gazdasági életében.

Idővel azonban az ugorságnak az a része, amelyből a magyarság alakult, közvetlen gazdasági kapcsolatba kerülhetett földrajzi elhelyezkedése következtében egy pusztai török pásztornéppel s ezen a révén elsajátíthatta a fejlettebb állattenyésztéshez szükséges ismereteket. Ezen az úton kerülhettek be a magyar nyelvbe az állattenyésztésre vonatkozó török eredetű szavak. Az állattenyésztés azután viszonylag fel is lendülhetett itt, a fenyőöv déli részében s különösen az erre igen kedvező természeti feltételeket nyújtó lomberdővidéken jelentőssé válhatott a még mindig uralkodó vadászat, halászat és gyűjtés mellett is a termelésben, úgyhogy az utóbbi már itt, az ugor őshaza területén, elérhette a barbárság alsó fokának a színvonalát. A török érintkezésen alapuló nyelvi fejlődéssel, amely összefonódott az előbbi gazdasági folyamattal, indulha-

tott meg azután a magyarságnak az ugor népegységből való kiválása az önálló magyar nép kialakulása is.

Lehetséges, hogy ez a török érintkezés együttjárt a törökök politikai fennhatóságával az ugormagyarságon, e fennhatóság fentebb leírt enyhe formájában. De a fejlődést akkor sem a politikai függés határozta meg, hanem a gazdasági kapcsolat, nem az adókizsákmányolás, azzal, amit elvett az ugormagyaroktól, hanem a gazdasági érintkezés, azzal, amit adott nekik.

S a török elemek sem keveredhettek olyan mértékben az ugorsággal ez érintkezés során, hogy a magyarságot két népi elem, az ugor és a török eredőjének lehetne tekinteni. Ez a kereszteződési elmélet nem utolsó helyen annak köszönheti létrejöttét, hogy őstörténészeink egyrészt feszelezi az a tény, hogy a magyarság a primitív finnugorságból eredt. S ha ebbe már kénytelenek is beletörődni, legalább az arisztokratikusabb, hódító, „államszervező“ törökség vérével akarják az „alantas származású“ magyarságot „megnemesíteni“. De a magyar nyelv honfoglaláselőtti szókincsében legfeljebb két olyan török eredetű szó van, amely rokonsági kapcsolatokra vonatkozik, habár a már kialakult magyarság a honfoglalásig évszázadokon át török környezetben élt. Ha a magyarság valóban ugor és török elemek kereszteződéséből keletkezett volna, nyelvének rokonsági terminológiája feltétlenül több nyomát őrizné ennek török jövevényszavakban. Hiszen például a votják nyelv 19 rokonsági kapcsolatot kifejező török jövevényszót ismer.

Végül egymagában a török hatás sem vezethetett volna az ugormagyar állattenyésztés fejlődésére, ha a természeti körülmények nem kedveztek volna ennek. A XVI. század után a déli vogulok is szoros gazdasági kapcsolatba kerültek a török népekkel Uralon-tuli új hazájukban. Ők is eltanulták ezektől az állattenyésztés mesterségét s nyelvükben is török jövevényszavakkal jelölik az állattenyésztéssel kapcsolatos fogalmakat. De az azonos irányú török hatás ellenére sem fejlődött ki állattenyésztésük, mert hiányoztak ennek a természeti feltételei.

A magyarság fejlődésére vonatkozó előbbi feltevést megerősíti a mordvinok gazdasági fejlődésének, illetve e fejlődés egy átmeneti szakaszának történetileg ismert példája. A mordvinok (burtászok) az V. század körül a Középvolga lomberdővidékén éltek, mint vadász-halászgűjtőnép. Itt érintkezésbe kerültek török pásztornépekkel, amiről nyelvük török jövevényszavai is tanuskodnak. A törökökkel való érintkezés nem járt együtt leigázásukkal, szolgasorsra vetésükkel, hanem csupán az enyhe politikai függőségnek az eddigiekben már többször érintett nemével. A török hatás eredményeként azután a IX.-X. századokban, bár még ekkor is vadász-halászgűjtő nép maradtak, bizonyos földművelés mellett már jelentős állattenyésztésük is volt. Az egykorú források szerint vagyonuk javarésze ugyan még ekkor is a menyétbőr és a méz, de nagyszámú lovuk, öszvérjük és marhájuk is volt már. Tehát az erdővidék déli részén élve, a vadász-halászgűjtő termelőmódból kiindulva, török pásztornépek hatása alatt, de nem ezek szolgaságában, egyszóval ugyanolyan feltételek mellett, mint amilyenek a magyarságra nézve is fennforoghattak, a gazdasági fejlődésnek ugyanazt az útját járták be, amelyet az ugormagyarsággal kapcsolatban az előbbieken feltételeztünk.

Az utóbbi gazdasági fejlődésnek megfelelő fokon, a barbárság alsó fokán állhattak a baskirmagyarok is a Bjelaja részben lomberdővidéken, a XIII. században. „Ló- és farkashust és ilyeneket esznek“, — mondja róluk *Julián* barát. Ez állattenyésztéssel egybekötött vadászéletre mutat. A valószínűség amellet szól, hogy a baskirmagyarok a magyarságnak az ugor őshazában visszamaradt s nem oda visszatért része voltak. Valószínűbb az, hogy a baskirmagyarokat azért találjuk időmultával is a magyarság régi lakóhelyén, mert folytatólagosan ott laktak, mint az, hogy őshazájukat elhagyták, de évszázadok múlva oda visszatértek. Így azután maguknak a baskirmagyaroknak a viszonyai is a XIII. században az ugormagyarságnak azt a gazdasági állapotát tükröznék vissza megszakítatlan folytonossággal, amit fentebb feltettünk, erről az oldalról is alátámasztva ezt a feltevést.

A mordvinok és a magyarok fejlődése azonban külön utakra tért a barbárság alsó fokától kezdve, mert termelésük természeti feltételei is másokká váltak. Valamilyen népmozgalom kivihette az ugormagyarság egyrészét a szomszédos nyugatsibériai pusztára — bizonyára a puszták közvetlen szomszédságában élő Tobol-vidékieket, miközben a Blejala-vidékiek visszamaradtak, — és az idekerült ugormagyaroknak most már a puszták törvényeihez kellett alkalmazkodniuk termelésükben s ettől függő társadalmi életükben, korábban megszervezett termelő erőik alapján.

Az utóbbi kényszerűségről van alapjában szó a magyarság társadalmi fejlődésének most következő szakaszában és nem „a törökös lovasnómád kultúra átvételéről“, mint íróink állhatatosan ismételtetik, — az eurázsiai puszták természeti viszonyainak az uralmáról, amely ugyanabban az irányban érvényesült a török, a mongol, az indo-iráni szkita, szarmata, párthus és a finnugor magyar népek társadalmával szemben, mindazokkal a pusztai társadalmakkal szemben, melyek termelőerői egyrészt már elérték, de másrészt még nem haladták meg a lovas állattenyésztés színvonalát.

A puszták növény- és állatvilága szegényes, szárazsága következtében. Növényi élelmiszert csak keveset lehet gyűjteni rajta és vadászható állat is gyérebben fordul elő itt, mint az erdőöbven. A pusztára került ugormagyarságnak pótolnia kellett tehát azt a hiányt, amelyet élelemtermelésében a gyűjtés és a vadászat hozamának a csökkenése előidézett. De a földművelést nem terjeszthette ki lényegesen ebből a célból, mert ennek is útját állotta a puszták szárazsága, a termelőerők elért színvonalán. És a halászatot sem űzhette több eredménnyel a nyugatsibériai pusztákon, mint az urali erdővidéken. Egyedül az állattenyésztés kifejlesztésére nyújtott lehetőséget a puszták, mert a legelő jószágoknak növényzete elegendő táplálékot szolgáltat. A pusztán az állattenyésztés uralkodó termelőággá fejlődhetik és azzá is kell fejlődnie, az egyéb élelemforrások elégtelensége mellett, mihelyt a társadalom birtokában van az ehhez szükséges termelőerőknek. Ezeket pedig az ugormagyarság már az ugor őshazában megszerezte.

Igy vált a puszták természeti termelőfeltételei és válhatott saját termelőerői következtében pásztornéppé a pusztaságba jutott ugormagyarság. S minthogy mozgékony pásztorelete az ugorságtól való földrajzi elszakadására s ennek folytán nyelvének önálló továbbfejlődésére vezetett, a pásztorkodásra való áttérését nyomon követte új néppé, a ma-

gyar néppé való végleges átalakulása is.

A pásztoreletre való áttérésnek Nyugatsibériában kellett ezek szerint lejátszódnia. A történeti forrásokban előforduló egyes adatok, nevek és a magyar nyelv jövevényszavainak elemzése útján meglehetősen bizonyossággal megállapítható azonban, hogy a magyarság lekerült Nyugatsibériából az V. század második felében a Fekete-tenger környékére és ettől kezdve egészen a IX. század második negyedéig itt élt, az Azóvi-tenger (az ókori Maeotis) vidéken, a Kaukázus hegységtől északra, elsősorban a Kubán és a Don folyók között.

Mintegy 2200 km.-rel esik délebbre ennek a területnek a déli szegélye az ugor őshaza déli határánál s maga a terület kb. egy magasságban van a régi Dél-Magyarországgal. Éghajlata azonban szélsőségesebb az utóbbiánál az Atlanti Óceántól való nagyobb távolság miatt. Nyarai forróbbak, de különösen telei hidegebbek, -30-35 C-ig is lesüllyedő hőmérséklettel, úgyhogy az Azóvi-tenger is rendszeresen befagy 5-6 hónapra. Az éghajlat felette száraz. Nem tekintve a Kaukázus lejtőit és a Kubán középső folyásának vidékét, vagyis a terület déli határsávját, ahol az évi csapadék meghaladja a 400 mm.-t, csupán pusztai növényzet borítja a talajt, sőt a vidék helyenként egyenesen félsivatag jelleget ölt. Így a rekkenő napsütésben izzó, forró, szél kavarta homokbuckák ép úgy hozzátartoznak a táj képéhez nyáron, mint télen a heves hóviharak. Folyó kevés a Kubán és a Don közt, annál több a sóstó. S a kevés folyó egyrésze is vízszegény és eltűnik a homokban. Egyáltalában iható vízben nem bővelkedik ez a vidék. Azonban a Kubán és a Don, valamint az Azóvi-tenger is halban gazdag.

Ezek a természeti viszonyok formálták közvetlenül a magyarságot. negyedfél évszázadon át tartott hatásukkal, termelőerőikhez képest olyanra, amilyennek a IX. században megjelent a történetben.

A magyarság fő termelési ága a Kubánvidék pusztáin is csak az állattenyésztés lehetett. A földművelés is jelentős néprészek főfoglalkozásává válhatik ugyan a pusztán, ennek csapadékszegénysége ellenére is, de csupán az öntöző földművelés mellett, amelynél a folyó szétöntözött vize pótolja az esőt. A Kubán-vidéken azonban kevés a folyó s egyáltalában semmi nyoma sincs annak, hogy a magyarság ismerte volna az öntöző földművelés technikáját. Így a földművelés, amelyet csak a kevés számú folyó mentén űzhettek, ahol a folyó vize egy darabon átnedvesíti a talajt, általánosságban csak kis szerepet játszhatott a kubánvidéki magyarság termelésében és csak a legszükségesebb növényi termékek megszerzését szolgálhatta, kiegészítve a gyűjtés csekély hozadékát. A közigazgatási értelemben vett Kubánterületen még néhány évtizeddel ezelőtt is annyira jelentéktelen volt a földművelés, hogy a terület gabona-bevitelre szorult. A vadászatnak sem lehetett nagy jelentősége az élelmiszertermelésben a pusztai természeti viszonyai folytán, mint fő termelési ág mellett. A Kubán-vidéki puszták legelői eléggé soványak, amellett, hogy iható vízben sem gazdag ez a terület. Ezenkívül a pásztorelet kezdő fokán az állattenyésztés módszerei is nagyon tökéletlenek még. E körülményeknek általánosságban korlátozniok kellett az állattartás terjedelmét s az életfenntartás szükségletének a halászat kifejlődésére kellett vezetnie, melynek a természeti feltételek kedveztek is ezen a területen.

Ilyen természeti viszonyok s az állattenyésztés technikájának fejletlensége következtében tett szert a halászat a pásztorkodó magyarság gazdasági életében arra a jelentőségre, amelyről a IX. századbéli források beszámolnak. Östörténészeink mindenestre másként látják a dolgot. Némelyik szerint például a magyarságnak, mint részben finnugor eredetű népnek, hajlama volt a halászásra s ezért halászott, ép úgy, amint ő szerintük a török népeknek hajlamuk van a nomád pásztorkodásra s ezért nomadizálnak. Mit szólnak azonban ennek az elméletnek a hívei például a török kazárokhoz? Ezek mit sem törődtek azzal, hogy nekik hajlamaik szerint továbbra is nomadizálniok kellett volna, hanem egyszerűen áttértek a pásztoreletről fejlődésük meghatározott fokán a letelepült földművelésre. S ezzel kapcsolatban oly nagyban úzték a halban dus Káspi-tengerben a halászatot, mintha nem is előkelő török nép, hanem közönséges finnugor eredetű nép lettek volna.

A csapadékszegény pusztán sátorozó-vándor állattenyésztést kell folytatni ezen a fokon, az ivóvizet szolgáltató folyók mentén, mert növényzete csak korlátolt ideig, helyek és évszakok szerint néhány napig vagy néhány hónapig nyújt megfelelő táplálékot az állatoknak ugyanazon a környéken. Amint a jószág lelegelte a füvet, tovább kell vele vonulni. Ennek a vándorlásnak határt szab azonban a belsőázsiai délorsz pusztaságban az időjárás. A tél bekövetkeztével szélről, fagytól, hóvihartól minél védettebb helyre kell huzódni a jószággal, olyan helyre, ahol a vizen kívül akad fa és lehetőleg hómentes legelő. Ilyen helyek a folyók völgyeiben találhatók. A téli időszakra, novembertől ápriliséig véget ér tehát a vándorlás s helyébe a folyómenti téli szálláson való állandó tartózkodás lép. A folyók közvetlen közelében, ahol a fű gazdagabban sarjad, a jószág eltengődik valahogy az avarlegelőn a tél hosszú hónapjai alatt is, halászni is lehet itt, a folyót borító jégen léket vágva az egész téli időben s ezenkívül a partmenti talaj földművelésre és szénagyűjtésre is alkalmas.

A IX. század arab-perzsa forrásai ezeknek a viszonyoknak megfelelően írják le a magyarság települési szokásait: „a fűvel és a termékenységgel együtt vándorolnak“, de „télvíz idejére ...folyóhoz huzódnak s a telet partjain töltik halászva.“ S hasonlóan éltek még nemrégén is a Kubán folyó mentén nomadizáló nogaj-tatárok és északabbra, a Szal és Manics folyók vidékén a nomád kalmükok.

Az állatok közt, amelyeket a magyarság tenyésztett, a legfontosabb volt a ló. A kancatej s ennek termékei szolgáltatták a főtáplálékot. A ió mellett a juh játszhatott nagyobb szerepet. Marhát keveset tarthattak, mert ennek téli élelmezése nehézségekkel járt s a disznótartás csak jelentéktelen lehetett az állattenyésztés vándorjellege mellett. Teherhordó állatnak azonban tevét is használhattak. A Kubán-vidék állattenyésztése még nem régen is hasonló képet mutatott. A tejjel s a beióle készült termékekkel szemben a barmok husának csak alárendelt hely jutott a táplálkozásban.

Az állattenyésztés kevés munkával járhatott. Az állatokat alig gondozták, ezek egész éven át a szabadban voltak, félvad állapotban, arra utalva, hogy maguk keressék meg élelmüket. „Lovaikat télen-nyáron szakadatlanul legeltetik“ — mondja *Bölcs Leó* a magyarokról. — Csupán a fiatal állatok számára emelhettek télire szárnyékféle építménye-

ket s részükre valami szénát is gyűjthettek téli takarmánynak, mert ezek nélkül a fiatal jószág nem bírta volna ki a hosszú és szigorú telet.

A folyómenti földművelés ép' úgy folyhatott a téli szállás, mint a vándorlás szokásos nyári főállomása mellett. A nyári főszálláson is tartózkodhattak elég hosszú ideig ahhoz, hogy a mellette elvetett, gyorsan érő gabonafajta termését még le is arathassák. Nem tudjuk, hogy a Kubán-vidéki magyarság körében melyik eljárás divott. Ha a földet a nyári szállás mellett művelték, a vándorlásban is mindenki résztvett s a téli szállás üresen maradt. De ha földművelés a téli szállás mellett folyt, a vele foglalkozók a nyarat is ezen a szálláson töltötték s csak a többiek keltek vándorutra. Ebben az esetben tehát a téli szállás már egész éven át lakhelyül szolgálhatott, sátraival és földbeásott kunyhóival, ha állandó lakhellyé, valódi faluvá még nem is fejlődhetett, mert elpiszkosodása miatt bizonyos idő múlva más lakhellyel kellett felcserélni.

A földet a legelőváltórendszer szerint művelték. A legelő kis részét feltörték s a feltört részbe 2-3 éven át gabonát vetettek; amikor azután a művelt föld kimerült, a legelő újabb részét törték föl vetés alá s a régi gabonaföldet legelőnek használták. Csak egyfajta nyári gabonát vethettek, kölest, tatárkát, vagy buzát. A gabona mellett kendert is termeltek s ezek termelését egészítette ki azután a széna gyűjtése. Ha a földet már állatvonta ekével is szántották, e helyett még ásóbotot és kapát is használhattak a föld megmunkálására, mint több pásztornép a belsőázsiai dél-orosz pusztaságon még a közelmúltban is. Az érett gabonát késsel, vagy sarlóval vágták le, lovakkal nyomtatták ki s már kézimalom segítségével őrölhették.

A magyarságnak nemcsak állattenyésztése, de földművelése s ennek eszközei, általában munkaeszközei, fegyverei, ipari technikája is török hatás alatt fejlődtek ebben a korszakban. Az utóbbi tekintetben a legnevezetesebb vívmányok ebben az időben a szövés elsajátítása és vas- illetve vasalkatrészekkel ellátott eszközök és fegyverek (sarló, zabla, kengyel, kard, stb.) használata. Az ipar főleg állati nyersanyagokat dolgozott fel, a termelés uralkodó irányának megfelelően. A vasat idegenből hozták be, de részben már önállóan megmunkálhatták. Az ásványi anyagok közül sót termelhettek a sóstavakból és mocsarakból.

A magyarság azáltal emelkedett fel ebben a korszakban a barbárság középfokára, hogy fő termelőága az állattenyésztés lett. De ezt a fokot nem lépte még túl ekkor, mert az állattenyésztést vándorlással egybekötve űzte. Féltelepültségével felette állott már az arabiai beduin pásztoroknak, akiket a természeti viszonyok szakadatlan nomadizálásra készítetnek és mint, lovas nomád nép, a lovaglás technikájának birtokában, az ősi árja ökrösnomádoknak is. De éppen csak féltelepültsége következtében alatta maradt a Tacitus-korabeli germánoknak, az egykorú ó-ir keltáknak s még inkább a Homeres-kori görögöknek, mindazoknak a barbárság felső fokán álló pásztornépeknek, amelyek megfelelő természeti viszonyok alapján végleg letelepedtek s ennél fogva termelőerőiket is magasabb színvonalra emelhették.

Az a terület, amelyet a magyarság a Kubán-vidéken megszállott (a régi *Onogária*) legnagyobb kiterjedésében sem igen tehetett ki 100.000 km²-nél többet. Ez az ugor őshaza feltehető területének alig egyharmad része. De az ugor őshaza 300.000 km²-nyi területén ennek teljes kihasz-

nálása mellett sem élhetett a vadság felső fokának termelőerőivel 100 km²-ként több, mint 5-10, vagyis összesen 15-30.000 ember. Így a pusztára kikerült magyarság legnagyobb létszámát sem tehetjük többre, mint legfeljebb 10.000 emberre. Ezzel szemben a Kubán-vidéki haza területén 100 km²-ként mintegy 70-100 lélekkel számolhatunk a barbárság középfokának termelőerői mellett s ennek megfelelően 70-100.000 emberre becsülhetjük a Kubán-vidéki magyarság legnagyobb létszámát. Az ugor őskorban 100 km²-ként 5-10 főre tehető népsűrűség szembeállítására a Kubán-vidéki magyarságnak a megfelelő területegységre számítható 70-100 főnyi népsűrűségével a magyarság termelőerőinek azt a fejlődését ábrázolja, amely az ugor őskortól a kubánvidéki korszakig, a vadság felső fokától a barbárság középfokáig lejátszódott.

A BROADWAY BANKÁRJA

Irtta: DAMON RUNYON

Damon Runyon a mai Amerika legjellegzetesebb, Európában teljesen ismeretlen novellistája. Valaha újságíró volt s ennek az embertípusnak a vonásait megőrizte novelláiban is, melyek mind New-York főútjain — a Broadway bizonyos szakaszain — játszódnak le a hajnali órákban, gangsterek, kártyások, lóverseny-játékosok és görölök között. Novelláit mindig egy névtelen valaki meséli el, aki féllábbal minden trükkben benne van, féllábbal azonban az amerikai erkölcsi rendben is.

Ismerek jópár nőcskét, akik elég pompás karriert csináltak, de ez mind semmi, Israel Ib Silkjéhez képest, ami annál meglepőbb, mert Silk eleinte rendkívül utálta a bankárokat. Magam sem rajongok a bankárokért, köszívű fickónak tartom valamennyit, de azért nem vagyok elfogult velük szemben. Valójában szükség van rájuk, mert ha nem volnának, hova az ördögbe vinnék a váltóikat a polgárok.

Még jóval Israel Ibbel való találkozása előtt elmesélte egyszer Silk, hogy miért utálja a bankárokat. Ez még akkoriban volt, amikor mint egyszerű kórista munka után bejárt a Mindy-bárba, rendszerint hajnali négy felé.

Ebben az órában még elég sokan üldögélnek Mindynél, a fiuk pihennek egyet, a bakk vagy ez, az után, az összeverődött nőcskék a különböző lokálokból, beleértve a kóristákat és konzumnőket, befordulnak valamit falni hazamenetel előtt, a legtöbbször még szinpadra festve, kegyetlenül fáradtan.

Persze összeismerkednek az itt üldögélő pasasokkal, hellóznak és szívesen fogadnak meghívásokat egy-egy feketére, téstára, esetleg rántottára. Mindez kelemes és ártatlan, mert a kártyázástól kidőlt pasasok nem kapnak magas vérnyomást az elnyuzott görölöktől és konzumnőktől, főleg az utóbbiaktól nem.

Szóval egy reggel Silk az én asztalomnál ül, egy feketét szopogat meg egy darab almás lepényt majszol, amikor bejön a Görög, igen kifacsart képpel és mellém rogy le egy székbe. A Görög közismert kártyás, ilyen tájt mindig sós heringet rendel, sok hagymával, ami tudvale-

vőleg igen frissit. Közben elmondja, hogy huszonnégy óra hosszat egyfolytában adott bankot, mire Silk közbeszói ilyenformán:

— Gyűlölöm a bankokat, azonkívül gyűlölöm a bankárokat is. Miattuk vagyok a Johnny Oakley piszkos lebujának a rabszolgája, heti huszonöt dollárért. Talán az anyám is élne s én is otthon laknék vele az 57.-uccai bolhafészek helyett.

Anyám egyszer összesurolt háromszáz dollárt, hogy engem iskolába adhasson. De egyik helyen, ahol surolt, egy bankár rábeszélte, hogy tegye be a dohányt az ő bankjába. Egy nap a bank csődbe ment és ez olyan csapás volt szegény anyámra, hogy ágynak esett és meghalt. Még kicsi voltam — mondja tovább Silk — de emlékszem, hogy ott álltunk a bukott bank előtt s anyám kisírta a szemét.

Végülis megmagyarázom Silknek, hogy ez a bank, amiről a Görög beszél, egészen másféle bank, mint a mamáé volt, ez makaó bank, ami kártyajáték. Mindezt azért mondom el, mert Silknek mindenki mindent megmagyaráz.

Valahogy összetartunk itt Mindynél abban, hogy Silket ki kell okosítani, mert árva, nem járt iskolába és nem akarjuk, hogy olyan bután nőjjön fel, mint általában ezek a nőcskék, nem is említve, hogy az első pillanattól mindnyájan megszerettük.

Ebben az időben Silk lehetett ugy tizenhét éves, körülbelül negyvenöt kiló, nyulánk és lapos, mint valami fiu. Puha barna haja volt és nagy barna szeme, talán kicsit nagy is az arcához képest, nyílt tiszta nézése és úgy beszélt, ahogy egy közülünk való fickó a másikkal szokott. Mindig mondtam is, hogy ez a Silk inkább fiu, mint lány, inkább járt közénk, mint a lányok közé, végülis már egészen úgy látta a világot, mint mi.

Beült közénk hajnaltájt, vitatkozott különböző pasikkal, bár inkább figyelt, mint dumált, lóversenyről, futballról, boxról, kártyáról, általában mindarról, amiről érdemes dumálni. Ritkán szólt, akkor is inkább kérdezett. Persze az ilyen kis angyal, aki csak figyel, rettentő népszerű lesz, mert semmit sem utálnak jobban, mint a mindenbe belekotyogó nőket.

Lassanként a törzstagok szenvedélye lett Silk nevelése, beleértve Regretet, a lóversenyjátékost, aki kitanította arról, hogyan kell a palit felültetni, hogy a sánta lóra fogadjon, bár a magam részéről ezt nem tartom kivételesen fontosnak fiatal lányok nevelése szempontjából épp-ugy, mint Big Nig előadását sem arravonatkozólag, hogy bevág-e rendes játékos ötre vagy sem.

Aztán ott volt még Doc Daro, napjainak legjelentősebb Óceánjáró játékos, aki Európa és Amerika közt ide-odautazva fosztogatja bridzsb- ben és pókerben a jómódú polgárokat. Mostmár olyan köszvényesek az ujjai, hogy képtelen osztani, pedig hát a jó leosztás a legfontosabb ebben a szakmában.

Ez a Doc Daro pontosan megmagyarázta Silknek, hogy milyen aljasak a férfiak és milyen szemenszedett fortélyokkal csavarják el a nők fejét. Ilyenkor persze saját régi trükkjeit mesélte. Docnak ugyanis az a felfogása, hogy ilyesmikkel tisztában kell lennie minden valamirevaló lánynak, aki a Broadwayn akar megélni. Silk azonban privátim bevallotta nekem, hogy mindezeket már öt éves korában tul volt.

Szerintem köztük legtöbbet ér az öreg professzor, D., aki, ha nincs

lóversenyen, folyton a könyveket bujja. Valójában az öreg professzor kicsit dilis a sok könyvével, de ez a szokás ugylátszik még akkor ragadt rá, mikor Ohióban tanított az egyetemen, szóval a lóversenykorszak előtt. Mindenesetre az öreg hordja az olvasnivalót Silknek s utána még meg is beszélük az olvasottakat, az öreg professzor rendkívüli öröme.

— Remek kis lány — mondja nekem az öreg — s azonkívül van szíve is.

— Big Nig azt mondta — felelem, — hogy úgy kezeli már a kockát, ahogy csak a legjobbak.

Erre az öreg egy ej-ej sóhajással odébbáll. Ugy látom, nem tart sokat nevelési elveimről.

Egyik éjszaka a Johnny Oakley lokáljának énekesnője kanyarót kapott tizenkét éves fiától s minthogy Johnnynak épp elég a baja vendégeivel anélkül is, semhogy még kanyarót ragasszon rájuk, az énekesnőt egyszerűen kirugta.

Most már itt állt a lokál anélkül, hogy valaki elénekelné esténként a „Stacker Lee” című dalt, amivel a volt énekesnő ijesztgette a vendégeket. Johnny szemlét tartott a kórusban s végül is megkérdezte Silket, vállalja-e a Stacker Lee-t. Silk kijelentette, hogy énekel ugyan, de csakis valami klasszikust s nem ezt az ócska dajkadalt. Johnny elkeseredetten kilóditotta pódiumra — zengj, amit akarsz felkiáltással. Silk erre elénekelte egy még ócskább dalt, az Annie Laurie-t, amit még a mamájától tanult, de olyan meghatóan, hogy többen bőgtek a lokálban. Persze mindjárt jöttek a rosszmájúak, hogy kizárólag professzor D., Big Nig és a Görög bőgött, akik véletlenül éppen jelen voltak. Mindenesetre Silk továbbra is énekelhetett. Egyik este bevetődött a lokálba Harry Fitz, a színházi ügynök és azzal szaladt Ziegfieldhez, hogy felfedezett egy teljesen új stílust.

Természetesen Ziggye leszerződte a Folliesbe, miután bizott Harry Fitz ítéletében. Az első énekszám után azonban tüstént megkérdezte, tud-e valami mást is s láthatólag megkönnyebbült, amikor megtudta, hogy Silk táncolni is tud.

Igy lett Silk Ziegfield táncosnő, még pedig mindjárt bomba sikerrel. Ugyanis teljesen felöltözve táncolt, ami a kivételes újdonság ingerével hatott. A Mindy törzsvendégei annyi orchideát küldtek neki, amennyi egy taxiba befért. Professzor D-től megkapta a „Történelem alapvonalai” c. könyvet, Silk a legboldogabb nő lett a városban...

Igy mulik el egy év. Ezalatt a Follies csodálatosan átalakítja Silket. Igaz, hogy én nem látok rajta olyan csodálatos változást, eltekintve attól, hogy itt-ott kidudorodik, ahol általában a nőknek ki kell dudorodniuk és arca is hozzá kerekedik a szeméhez, de mindenki odavan, hogy milyen gyönyörű. A lapok hozzák a képét, egész sereg pali lóg utána és küldözi a virágot, meg ezt, azt,

Egyik fickó még külön ékszereket is küldözget. Ezeket Silk lelkiismeretesen behozza Mindyhez, ahol Ékszerész Joe meggusztálja, aki elsőrangú ékszerszakértőnek számít a Broadwayn s egy pillantásra megmondja, mi mennyit ér.

Ékszerész Joe véleménye szerint az ékszerek szemétre valók, miért is Silk sürgősen rugja ki az olyan fiskót, aki ezeknél nem tud rendesebbet adni. Am egyik hajnalban Silk beállít Mindyhez akkora smaragddal,

mint egy szappan s amikor Ékszerész Joe meglátja a követ, kijelenti, hogy aki ezt adta, az megkülönböztetett figyelmet érdemel.

A smaragd küldője nem más, mint Israel Ib, a bankár, az East Side negyedbeli Bank of the Bridges igazgatója, akivel Silk igen szokatlan módon ismerkedett meg. A dolog úgy kezdődött, hogy egy Simeon Slotsky nevű fiatalember, Ib bankjának egyik pénztárosa betévedt a Foliesbe és nyakig beleesett Silkbe.

Ez a Slotsky küldözgette a szemétre való ékszereket s minthogy kis fizetése volt, itt-ott sikkasztott egy kicsit. Persze az ilyesmi nem rendes dolog, fel is fedezték és Ib nagyban készülődött becsukatni a dutyiba, amitől Simeon Slotsky meglehetősen idegenkedett. S mert jobb nem jutott az eszébe, elment Silkhez és elmesélte neki az egészet, azt sem hallgatva el, hogy a sikkasztás szerelemből történt, bár eddig két szónái többet nem váltott Silkkel.

Elmondta, hogy tekintélyes szülőktől származik, lent az East Side keleti felén, akik igen szomorúak lesznek, ha ő dutyiba kerüi, különösen a mama, de Ib ur nem akar elállni ettől a tervtől, mert ki nem állhatja, ha tőle sikkasztanak s a mama hiába sirja teli Ib ur mellényét, sőt ezért még külön is mérges. Szóval, ha Silk ki nem talál valamit, ő máris mehet a dutyiba.

Silknek megesett a szíve a fiatalemberen s leült levelet írni Israel Ibnek, melyben kéri, hogy igen fontos ügyben várja meg őt a Folies kiskapujában. Persze Silknek fogalma sem volt arról, hogy ez hülyeség, hisz ilyen esetben a bankár legfeljebb telefonál az ügyvédjének.

Ibnek azonban véletlenül titkos vágya volt megnézni a Folies kiskapuját, ahol mint hallotta félmeztelen lányok sűrögnek — és elment. Félóra múlva Slotsky ügye rendben volt. Ib megígérte, hogy mindent elintéz, sőt állást szerez a fiunak, a nyugati negyedben.

Másnap Slotsky eljött hálálkodni, mire még egy dedikált fényképet is kapott Silktől, amit mamája lent az East Sideben a falra akaszthat örök emlékül. Ezzel Slotsky el is ment s amint hallom, igen tiszteletreméltó polgár lett belőle, Silk pedig negyvennyolc óra múlva megkapta a szappannagyságu smaragdot.

Erről az Ibról eddig senki sem hallott a Broadwayn. Ugy látszik valami csendes, szorgalmas fickó, aki egész nap a dohány után lohol, este meg rohan Silkhez. Kurta, vastag, negyven körüli alak, kicsi kerek hasa van s azon fehér mellény, meg fekete zsinóron aranykeretes csiptető. Az orra husos és nagy, szóval az egész figura meglehetősen ronda, de azt állítják róla, hogy szakmájában a jövő embere.

Silk nagyon kitol vele, nemigen bírja a képét, de minden reggel új ajándékokkal jön a Mindybe. Karkötő, mellű, gyűrű satöbbi. Végül is Ékszerész Joe félrehívja és a lelkére beszél: — Aki ilyen árut hoz, azzal nem szabad kukoricázni.

Ib mindenesetre fülig szerelmes és szenved s én talán kicsit sajnálom is, de arra gondolok, hogy ezerszer jobbképpű fickók is szenvednek. De tulajdonkép mindegy.

Végülis Silk kicsit több figyelmet szentel Ibnek és egyszersak halljuk, hogy otthagyta a Foliest, a Park Avenuen bérelt hatalmas lakosztályt, akkora autója van, mint egy hajó, egyenruhás a sofőrje és annyi a bundája, mint valami eszkimó törzsnek, köztük egy csincsilla, ami egye-

dül száz lepedőbe került.

Aztán halljuk, hogy egy blokkház is a Silk nevén van, ami már igen komoly, mert Broadway görlek a saját nevükre legfeljebb csak idézőt szoktak kapni. Egyedül professzor D. nem csudálkozik, mert ő olvastott Silkkal egy könyvet a „Magántulajdon fontosságáról.”

Ebben az időben ritkán láttuk Silket, csak hallottuk vagy olvastuk, hogy újra vett egy házat, épülettömböt és örültünk, hogy a nevelésére fordított idő nem veszett kárba. Később Silk átment Európába és Párisban meg itt-ott élt két évig. Sokan azt állítják, hogy igen megharagudott, mikor megtudta, hogy Israel Ib nős. Meggyőződésem, hogy Silk tudta ezt eleitől kezdve, mert ez semmiesetre sem volt titok. Tény, hogy Ib alaposan meg van nősülve. Sirig hú hitvese egy öreg dagadt hölgy, akinek a családja teli dohányossal.

A valószínű az, hogy Silk unta Ibet és nem akarta gyakrabban látni esuf képét, mint kétszer, háromszor évente, mert körülbelül ennyiszor tudott Ib átlógni üzlet címén Európába. Azután egy télen csak hallom, hogy Silk jön haza. Ez a tél ezerkilencszázharminc tele, amikor a kemény hideghez még hozzájött a válság is.

Karácsony tájt, úgy délelőtt 11 felé köt ki a hajó. Silk keresi Ibet a kikötőben, de Ib sehol és senki sincs, aki megmondja, hogy mért nem jött ki Silk elé.

Nincs mit tenni, Silk taxit fogad és elhajtta a bankhoz, ahol még életében nem volt, hogy beszéljon Ibhez és egyben jól megmossa a fejét.

Ebben a városrészben még sohasem járt Silk. A polgárok itt hosszú szakállt viselnek és igen gyatrán beszélnek angolul. A levegőben hering szag és Silk kissé émelyedik, mikor a bank elé ér.

Mindez kicsit meglepi, de legjobban akkor lepődött meg, amikor megpillantotta a bankot körülvevő tömeget. Ez a tömeg rengeteg szakállból és kendőből áll és igen izgatott. Káromkodnak és sóhajtoznak. A leghangosabb közöttük egy öreg mámi, aki egy kis bolt ajtajából kiáltozik. Ez a vén mámi aránylag nagyobb zajt csap, mint a többi együtvéve s hozzá még valami idegen nyelven rikoltozik, valószínűleg igen csunyákat.

Silk taxija nem tud tovább haladni s egy rendőr be is szól az ablakon, hogy jobb lesz kikerülni innen. Silk megkérdi a rendőrt, hogy mi ez a nagy ramazuri az uccán és mért nem mennek az emberek inkább haza a jó meleg szobába, ahelyett, hogy itt ordítanak a fagyos aszfalton.

— Hát nem hallja — válaszol a rendőr — ez a bank itt ma reggel csődbe ment, a vezérigazgató, valami Israel Ib, már ül is s ezek itt idegesek, mert bent veszett a dohányuk. Ezek azzal az üvöltő mámivai együtt tulajdonkép' mindent ide hordtak, amit életükben összekapartak s most úgy látszik fuccs. Szomorú ügy — mondja, — mert ezek biza nagyon szegények. — És könny szökik a rendőr szemébe és a gumival egy öreg szakállas fejére huz, mert ez már úgy ordít, hogy az ember a saját szavát sem hallja.

Hát ez meglepő ujság és most már Ibet is nehéz előkeríteni. Így azután Silk hazahajttat a Park Avenuere, ahol már várja a befűtött lakás. Aztán leküld az esti lapokért, amik rendre szapulják Israel Ibet, hogy kifosztotta a szegény embereket.

Valami nem stimmelt egészen és ezért hűvösre tették, bár senki sem

hiszi, hogy sokáig bent lesz. Az egyik ujság megírja, hogy Ib sirig hű hitvese azonnal meglépett, ahogy a botrány kipattant, azzal, hogy kedves férje másszon ki a bajból, ahogy tud. Ő ugyan nem ad egy fityinget sem. Az ő pénzén nem fog többé szeretőt tartani. Ő visszamegy a szüleihez s ahogy a firkász írja, ez az egyetlen derűs dolog az ügyben Israel Ib-re nézve.

Persze a sirig hű hitves csacsogása alapján a másnap reggeli lapok már Silk nevét és fényképét is közlik, még a jó öreg Foliesből. De ezt már Silk nem látja, mert taxiba ül és hajttat megint a bank felé. Valamit forgat a fejében, de ez csak később derül ki.

Még mindig elegen álldogálnak a bank körül. Érdekes, milyen nehéz ezekkel a szakállas és kendős figurákkal megérttetni, hogy a bank megbukott. Képesek napokig itt állni betétkönyvvvel a kezükben. Egy hét is kell talán, amíg megértik, hogy a dohánynak vége, holott legokosabb lenne, ha hazamennek és kezdik előlről.

Elég sűrűn káromkodnak és sóhajtoznak, bár nem annyira, mint tegnap. Az öreg mámi időnként megjelenik a boltajtóban, megrázza öklét a bank felé és sikolt egyet ismeretlen nyelven. Egy kicsi hájas fickó, kurta szakállal és a fején fülire nyomott ócska colival, állingál a bank előtt és a reggeli lapot olvassa. A többiek körülötte csendesesen hallgatják, mit ír a lap a helyzetről. Egy rendőr jár fel-alá s minthogy éppen a tegnapi rendőr, Silk egyenesen hozzá megy. Sokan megbámulják, mert ebben a negyedben ritkán látni csinos fiatal lányt.

Alighogy a rendőr jóreggelt mond, az ujságolvasó fickó Silkre pillant, azután az első oldalon a képre. Rámutat a képre, majd Silkre és összesug a többivel. Közben a mámi is kijön a boltból, ő is odavegyül a suttogók közé. Kicsit hallgat, aztán megnézi a képet és Silket és szalad vissza a boltjába.

Most már kezdenek gyűlni a szakállak és a kendők Silk és a rendőr körül, mert nyilvánvaló, hogy ő az a nő, aki felelős Israel Ib bukásáért.

Persze a rendőr nem tudja, mi a bajuk Silkkel, gondolja csak kíváncsiskodnak. A rendőr fiatal és nem szereti a hallgatóságot, amikor ilyen csinos nővel dumál, még ha a pasasok nem is beszélnek angolul és előhuzza a gumit.

Ebben a pillanatban kap egy fél téglát, éppen a füle alá, hogy a térdei megereszkednek és már tépik is Silket a szakállak meg a kendők. Van itt vagy száz kendő és szakáll és még többen szaladnak elő innen-onnan az uccából.

Kétszer-háromszor leütik, megtapossák, itt-ott vérzik is. Minden kilátás szerint meg is ölnék mérgükben, amikor a boltjából kirohan a mámi egy szeneslapáttal és nekiesik a szakállas és kendős kobakoknak.

Igen jól kezeli a lapátot. Többen egy-egy ütés után egykedvűekké válnak, mire utat vág magának Silkhez, felkapja, beviszi a boltba, épp amikor a rendőrség és a mentők megérkeznek.

A rendőr még kicsit kába a téglától és arról fecseg, hogy milyen szépen csiripelnek a madárcák a fákon, bár ilyenkor se madár, se fa, legfeljebb pár szakállas és kendős alak üldögél a járdán és a kobakját tapogatja, mások meg kapualjakba huzódnak. Általában nagy a zavar.

A mentők elviszik Silket és néhány szakállast a rendőrrel együtt a kórházba, ahol kicsit később megjelenik Doc Daro. Silk meguszta pár kö-

téssel és tapasszal, semmi veszély. Doc Daro meg professzor D. faggatják, mi a fenét akart Israel Ib bankjával.

— Tudjátok — mondja Silk — egész éjjel nem hunytam le a szemem, hogy ezek a szegény emberek miattam veszítik el a kis dohányukat, bár fogalmam sem volt, hogy honnan származik a pénz, amit Ib-től kaptam. Honnan tudjam én, hogy Israel Ib ezt rabolja. De mikor tegnap megláttam őket a bank körül álldogálni, az anyám jutott eszembe, aki kisorsította a szemét. Az lenne rendes dolog — gondoltam — ha megmondom ezeknek a szegény embereknek, hogy visszaadom a pénzüket.

— Várj csak egy picit — mondja Doc Daro — úgy gondolod, hogy te visszaadod nekik a dohányt?

— Persze — mondja Silk — már beszéltem is Goldstein ügyvéddel, aki megbízottam és elég becsületes ember. Azt állítja, hogy az ingatlanaim és ékszereim, ez, az együttvéve megérnek hárommillióegyszáz dollárt és pár centet, ami szerinte bőven elég valamennyi betétes kifizetésére. Már mindent alá is irtam, bár Goldstein szerint a törvény mögöttem áll, ha meg akarom tartani a vagyonomat. De én már nem tudtam kivárni, amíg Goldstein intézkedik és magam akartam kihirdetni, hogy mindenki visszakap mindent. Mielőtt azonban megszólaltam volna rámugrottak és alaposan megraktak. Ha nincs ott az öreg mámi a szeneslapáttal, most gyűjthetettek volna a temetésemre, mert nekem már nincs egy vasam se.

Hát eddig a történet. A Bank of the Bridges mindenkit százszázaléig kifizetett, Israel Ib új boltot nyitott és sirig hű hitvese visszatért hozzá.

Silk visszajött a Broadwayre és mostanában egy jóképű fickóval látom. Amint hallom, a fiu a hotel-szakmában dolgozik. Nem hiszem, hogy azonos lenne a puskapor feltalálójával, viszont azt állítja, hogy élete legszerencsésebb pillanata volt, mikor Israel Ib megbukott.

Szerintem a legszerencsésebb pillanat az volt, mikor az öreg mámi ott az East Sideben felismerte a falon függő fényképről, hogy Silk az, aki a fiát, Simeon Slotskyt annak idején megmentette a dutyitól.

(Fordította: G. M.)

MESE UCCAKÖLYKÖKNEK

Írta: SALAMON ERNŐ

Hát volt egy lakatos egyszer.

Ugy hívták, hogy Titi.

Egyszersak észrevette,

hogy az egész kolónia őt neveti.

A lakatos végignézett magán,

— akkora volt, mint egy kazán —

de nem talált semmi kacagnivalót:

az inge rongyos volt, ahogy illik,

füstös volt fülig,

a fogai szép feketék,

se hátán valami „számár vagyok!”-

féle cédula,

se a nyakán valami veréb,

hát mit kacagnak rajta?

Mi a csuda?

Megharagudt magába, nagyon meg-
haragudt.

Hajnalban ugyan felkelt,
de éjjel nem aludt.

Kétliteres kávésfazekát kedvetlenül
űrítette,

hajnali félkenyerét morzsálva ette.

Kérdezte az asszonyokat:

— Maga mit kacag?

— Maga is mit kacag?

Tám azt kacagják, hogy honnan
hoztam a feleségem?

Az igaz, hogy férje volt bárki férfi,

de most valódi tisztességes feleségem nékem.

Fordult a férfiakhoz:

— Az ántimindenit, ti mit kacagtok?

Hogy mennyit fizet Hirs igazgató nekem?

Hogy szombatesti béremből vasárnap hajnalig ehetem?

Talám ti nem a szemeten fogtok meghalni?

Az egész munkásságból és munkásnéságból

egy sem akadt válaszolni.

Akkor Titi elkezdett töprengeni, töprengett, töprengett:

„Egyes prolik megisszák a politurt.

Egyes mészárosok a vért.

Egyes csikorgó szekerekkel össze lehet tévesztetni

amit csináltak: a szekért.

Egyes dadák olyanok, mint a babák.

Egyes munkásasszonyok olyanok, mint a lúgban, a fazékban

a szegény szennyes ruhák.

Azokon kacagjanak.

Tudom a mesterségem.

En prima szakmunkás vagyok.

Rajtam ne kacagjanak.

Nahát“.

Töprenkedett, töprenkedett.

Közben olyan laposra verte az üllőt, mint a mamánk otthon, persze ha

van, a laskát.

De csak kacagtak rajta a férfiak,

az asszonyok, még a kölykök is,

a sok vakaros varaskák.

De nevetett

még a fűjt szén is, sísegeve, a háta megett.

A szegek is,

tengelyek is,

még a nyomorú bádóg is.

Még az is.

Boszongatták.

Megepézték betevő falatját.

Ebben a nagy bajában,

meg lehet érteni,

sovánkodni, nyomorúlni kezdett

szegény Titi.

Kazáni nagy teste egyre fogyott,

felére, negyedére apadott.

Visszafelé számítva elhagyta a kazánt,

de igazán,

a legmagasabb elsőosztályú kását,

a bakter őrházát,

a legkisebb lisztes zsákot a kintinban,

kisebb lett, mint egy zsák mák.

Aztán egyre fogyva

akkora lett, mint egy hagyma.

Aztán, mint a nyom,

amit a légy hagy a barakablakon,

aztán annyi lett, mint a tej,

amit kap a tiféle gyerek,

már kap, ha kap,

azután akkora lett

olyan semmi kicsi, olyan illanó,

mint a munkásörömök,

De mind nevettek.

Ebbe aztán végül is belehalt.

Dudáltak.

Eltemették.

De megtudni meg nem tudta soha,

mi volt rajta a kacagnivaló,

mi volt a telepi mulatság oka?

Hogy ne hazudjam,

megmondom: én sem tudom.

De nektek azt tanácsolom

lopó, kacagó, naccsága-tapogató,

kofagyilkos uccai tökmagok:

ne hagyjátok, hogy kacagjanak rajtatok.

Mert, ha nem, még ti is úgy járhatok

ami azt illeti,

mint az a lakatos,

az a bizonyos Titi.

A HIR NEM ISMERET. „Olyan korban élünk, mikor a legérzékenlenebb szellem is alig merné állítani magáról, hogy mentes a hírszolgálat szorongató hatásától. Felettébb szükséges tehát utalni a hírszolgálat és az ismeret között fennálló alapvető különbségre. Civilizáltak nevezett társadalmunkban a sajtó és rádió az emberek nagyrésznél jelentékenyen hozzájárult a hír és az ismeret veszélyes összekavarásának megteremtéséhez. Viszont — ne feledjük — valaki tájékozottnak tűnhetik a világ eseményeiről mégis fogalma sincs magáról a világegyetemről.“ (Georges Duhamel)

ATOM ÉS ENERGIA

Írta: MÁNDICS GYULA

1.

Mióta az anyag belső felépítésének kutatásában az elektron-elmélet megjelent, ismeretessé vált az is, hogy az atom nagymennyiségű energiát rejt. A részecskéket, melyek az atomot és magvát alkotják, nagy erők és erőmezők tartják egyensúlyban. Ennek az egyensúlyi állapotnak megbontása tehát, ami az atom felbomlását, szétszakadását jelentené, hihetetlen erőfelszabadulást is kell, hogy eredményezzen. „A molekuláris vegytan — írja *Broglie* — mint az előrelátható volt, sokkal nagyobb mértékben képes atomenergiát felszabadítani, mint a közönséges vegyi reakciók.” Ennek ellenére azonban hosszú évekig pesszimiztikusan ítélték meg a bizonyos határt túllépő atomátalakítási lehetőségeket, aminek segítségével jelentékeny energiamennyiséghez jutottak volna. Csak a legutóbbi idők kísérletei teszik lehetővé, hogy ezzel az eljárással szemben olyan reményeket tápláljunk, melyek eddig a képzelgés világába tartoztak.

Mi az oka az előbbi pesszimizmusnak s az új reménykedésnek? Hogy erre a kérdésre válaszolhassunk, fel kell elevenítenünk az atomátalakítás fejlődésének főbb állomásait.

Egészen a radioaktív anyagok felfedezéséig az atomkutatás uralkodó elve az atom oszthatatlansága volt. A nehéz elemek (uranium, thorium) radioaktív tulajdonságai azonban már 1896-ban arra mutattak, hogy az atom igenis felbontható. Nyilvánvaló lett, hogy a rádióaktív elemek észrevehető átalakuláson mennek keresztül, maguk új elemekké alakulnak át, miközben bizonyos mennyiségű energiát szabadítanak fel. Ezzel kapcsolatosan vetődött fel az a gondolat is, vajjon mesterséges eljárással nem alakíthatók-e át a közönséges elemek atomjai is.

Lord *Rutherford* híres atomelmélete 1911-ben került nyilvánosságra. Ez az elmélet minden atomot kis világegyetemnek, kis naprendszernek fogott fel: a kis nap, az atommag körül, mely az atom közepén foglal helyet, mint apró bolygók, hihetetlen sebességgel keringenek az elektronok. Mig ezek a kis planéták negatív elektromos töltésűek, a mag — melyet újabb elméletek szerint protonok és neutronok alkotnak — pozitív töltésű s ennek a mának elektromos ereje idézi elő voltaképpen az elektronok nagy sebességét, ez az atomenergia fészke. De hogyan szabadítható fel az atom e mesés erőmennyisége, hogyan hatolhatunk egészen az atommagig s hogyan robbanthatjuk fel?

Nagyság tekintetében az atom úgy viszonylik az emberhez, mint az ember a naphoz. Az atommag viszont nagyon kicsi a teljes atomhoz képest. Arról volna tehát szó, hogy szinte felfoghatatlanul kis részecskéket robbantsunk fel. Ezzel kapcsolatban pedig arról, hogy feltaláljunk és kezeljünk megfelelő nagyságu és elégséges számú lövedéket, melyek alkalmasak legyenek hatékonyan bombázni az atommagot.

A tudománynak erre hosszú ideig csak egyetlen számbajöhető eszköze volt, az *alfa*-részecskék, melyek a rádium bomlása folyamán jöttek létre, miután maga a rádium is már bomlási terméke az uraniumnak és thoriumnak. Az alfa-részecskék nem egyebek, mint a hélium atomok po-

zitiv magjai, nagy sebességűek és átható erejük is jelentős. Ezt alkalmazta lord Rutherford már 1919-ben néhány elem atommagjának bombázására s elsőnek neki sikerült bizonyos átalakulásokat előidézni, különösen a nitrogénnél.

A fizikusok lelkesedése határtalan volt. A további átalakítások lehetőségei beláthatatlanoknak tűntek. De több fizikusnak, közöttük magának Rutherfordnak is csillapítani kellett az első eredmények felidézte hangulatot, mert az átalakítások gyakorlati értéke nagyon kicsi volt. Több millió „lövedéket” kellett felhasználni, hogy egyetlenegyszer eltalálják az atommagot és felrobbantsák s az így nyert energia sokezerszer kisebb volt annál, amit reá fordítottak. „Egyrészt — írja ugyancsak Broglie — az atomkémiai eljárások haszna még mindig gyenge, másrészt az az anyagmennyiség, mely valóban átalakul, nagyon kicsi. Ahhoz, hogy mesterséges uton éppen hogy mérhető mennyiségben állítsunk elő új testeket, erre a célra felhasználható, jelenleg ismert legerősebb eszközeink több éves munkájára lenne szükség.”

Látható tehát, hogy Broglie még ma sem nagyon optimista. Gustave Lebon, Olivier Lodge és mások tulzott reményei mértéktelenül túízottaknak látszanak igen sok fizikus szemében.

2.

1931-1933 óta az újabb kísérletek újabb lehetőségeket vetettek fel. A természettudományok történetében jól ismert tény megismétlődése előtt állunk: igen szerény kezdet után váratlanul nagy lehetőségek nyílnak meg. „Ugy látszik, megőrizhetjük reményünket, hogy a jelenlegi infinitézimális állapotból nagyobb megvalósulások felé haladunk, de ennek érdekében újabb felfedezésekre van szükség s bizonyos veszélyek elhárítására is, mert urai kell maradjunk a mérhetetlen erőknél, melyekkel dolgoznunk kell” — írja Broglie. Lord Rutherford egy kevéssel halála előtt készített beszéde, amit a *Tudósok Nemzetközi Szövetségének* Kalkuttában tartott 1938. évi gyűlésén olvastak fel, tartalmazza az összes jelentékenyebb felfedezéseket, amelyek az atomkutatás terén az utóbbi időkben történtek. 1932 előtt az átalakítási kísérletek kizárólag az atommag alfa-részecskéikkel való bombázására szorítkoztak. A pozitront (pozitív elektron) Anderson 1931-ben fedezi fel. A neutront Chadwick és a Joliot-Curie házaspár 1932-ben, a mesterséges radioaktivitást ugyancsak a Joliot-Curie házaspár 1933-ban. Az elemek teljesen mesterséges uton való átalakítását Cockroft és Walton 1932-ben érik el. Protonokat és deuteronokat (nehéz hidrogén atommagok) használtak fel bombázásra, ami igen jelentős eredményekre vezetett. Lawrence kimutatta, hogy a bismutnak gyors deuteronokkal való bombázása a bismutnak egy radioaktív változatát eredményezi, mely azonos a jól ismert természetes radioaktív E rádiummal. Bizonyos anyagok radioaktívvá tételét sikerült elérni az intenzitás fokozásával. Így például a konyhasónak gyors deuteronokkal való bombázása a nátrium radioaktív változatát eredményezi. Ez mintegy tizenöt órás felbomlása alatt nemcsak igen gyors béta-részecskéket bocsát ki, hanem a rádium által kibocsátottaknál nem jelentéktlenebb gamma sugarakat is.

Lord Rutherford kísérletei óta ismeretes, hogy az elemek bomlásánál felszabadult energia felhasználható inaktív atomoknak önmaguk ál-

tal való felbontására, mint pl. a nitrogén és aluminium atomok esetében történik a gyors részecskék és az átalakítandó atommagok egyéni kollíziója következtében — ha elégséges kezdő energiával rendelkezünk. Gyakran történik, hogy az atom-töredékek energiája, valamint a reakció folyamán keletkező részecskéké jóval magasabb annál, mint amit a reakciót előidéző részecske tartalmazhatott. Az atomátalakulást ilyenkor belső atomenergiák felszabadulása kíséri. Megállapítható, hogy ilyen atomátalakulások esetén a reakció következtében keletkezett részecskék tömegének összege alacsonyabb, mint az átalakulás előtt. A tömegnek erővé való átalakulása ez s eléggé nagy mértékben: a tömegben beállott 0.001 grammnyi differenciának közel egy millió elektron-volt erőfelszabadulás felel meg. Egészen az utóbbi időkig a testek, melyeket atomátalakítással nyertek, atomsúlyukat és atomszámukat tekintve nem távolodtak nagyon el az eredeti elemtől. Egy, legfeljebb két töltést hordozó részecskék felszabadulásáról volt szó. Az új elem, mely az atom felbontása következtében keletkezett, mindig az eredeti elem közelében maradt, az eredeti atommag egy vagy két alkotóelemének hiányával. Az átalakítás folytán létrejött új elem így legfeljebb két esetben tolódhatott el az eredeti elemnek a Mendelejeff-táblázatban feltüntetett helyétől. Ezekben az esetekben a kibocsátott testecskék néhány millió volt körül oszcilláltak. Az átalakítási eljárás folyamán létrejött energia így eléggé korlátozott volt. De új lehetőségek nyíltak meg az atomrombolás előtt a neutronok alkalmazásával az uranium felbontásánál.

Az elektromos töltés nélküli neutronok sokkal alkalmasabbak a pozitív elektromos töltésű atommagba való behatolásra és inkább bomlasztó hatásúak, mint az ugyancsak pozitív töltésű alfa-részecskék, melyeket az egynemű töltés következtében taszít az atommag. Ez az eljárás lehetővé teszi, hogy az atommagot a neutronok nagyságának megfelelő darabkákra osszák, ami valóban új és igen jelentős a felszabadítandó atom-energia mennyiség szempontjából.

3.

Enrico Ferminek és munkatársainak egy 1934-ben végzett kísérlete folytán ismét újabb felismerésekhez jutott az atombontás. Neutronokkal bombáztak urániumot, melynek atomszáma 92 s bizonyos radioaktív jelenségeket figyeltek meg, melyek közül kettőt 92-nél magasabb atomszámu elemeknek tulajdoníthattak. A fizikusok körében különös jelentőséget tulajdonítottak ennek a ténynek, ami azt jelentette, hogy nem az uranium a Mendelejeff-rendszer legutolsó eleme, hanem rajta túl is vannak még ismeretlen elemek.

Lise Meitner, O. Hahn és Strassmann kutatásai megerősítették Fermi feltevéseit, de ezáltal a kérdés csak bonyolódott. Mintegy kilenc aktív elem keletkezett így, melyek közül hat uraniumon túli s ezeket a 93-97 atomszámok között kellett elhelyezni. Elfogadták, hogy atommag behelyettesítési reakciókról van szó, vagyis, hogy az új, uraniumon túli elemek, a kiindulási elem, az uranium atommag töltéséhez közeleső elektromos töltésűek.

E magyarázat ellen mégis ellenérveket hoztak. A vegyi kutatások során bebizonyosodott ugyanis, hogy az új aktív elemek nemcsak a nehéz elemekhez s így az uraniumhoz közeli platinával mutatnak hasonló

vegyi tulajdonságokat, hanem ezen tulajdonságaik azonosak a bárium, sőt a lanthanéval, mely elemek viszont az uraniuménál jóval kisebb atomszámuak.

Közvetlenül Fermi 1934-ben végzett kísérletei után Ida Noddack, német vegyész nő megfogalmazta azokat az ellenérveket, melyek kizárják az uraniumon tuli elemek keletkezését az átalakulás folyamán. Anélkül, hogy tagadta volna ilyen elemek létezését, Noddack kimutatta, hogy a kísérletek folyamán a nehéz atommagok neutronok általi felbomlása következtében bizonyos számú *nagyobb* atommag-töredék jött létre, melyek ismert elemek iker-elemei s nem a besugárzott elem szomszédai. De ebben az időben a fizikusok az uranium atommagjának ilyen nagyobb darabokra való szakadását lehetetlennek tartották.

Még 1938 végén Hahn és Strassmann bebizonyítottak tekintették, hogy bizonyos uranium atomféléseknél besugárzása következtében tizenhat mesterséges elem jön létre a 88-90 és 92-96 atomszámok között, melyek közül hét az uraniumon tuli csoportba tartozik, nevezetesen egy-egy az uraniumhoz, a rádiumhoz és az aktiniumhoz közelálló elem. Viszont már 1939 január elején ugyanezek a kutatók közölték újabb kutatásaik eredményét, amely ellentmondani látszott előző kísérleteiknek és az atomfizika addigi eredményeinek. Elismerték, hogy a rádiumhoz és thoriumhoz közelálló változatok helyett a báriumhoz, lanthanhoz és cériumhoz közeli, viszonylagosan könnyű elemek keletkeztek. Néhány héttel később „véglegesen” kimutatták a báriumnak uraniumból való keletkezését. Elismerték ilyenformán az uranium atomnak besugárzás következtében történő nagyobb részekre való szakadását. Egyrészt Lise Meitner és Fritsch, másrészt Hahn és Strassmann ajánlották a kapott testek megvizsgálását s minthogy bebizonyítottak látták az uraniumtól való eltávolódását, lemondtak az uraniumon tuli elemek feltevéséről. Csodálkoztak azonban azon, hogy a kapott elemeknek az atomsúlya, melyek valóban az uranium atom kettéhasadása folytán jöttek létre, egyenként körülbelül fele a kiindulási elem atomsúlyának.

Egy a német *Die Naturwissenschaft* folyóiratban 1939 nyarán megjelent tanulmányorozatban Otto Hahn, Fritz Strassmann és S. Flügge véglegesen elvetették az uraniumon tuli elemek keletkezésének feltevését az uraniumnak neutronokkal való bombázása következményeként. Felfedezték, hogy egy az uraniumon tuli elemek sorozatában ekaplatinának nevezett elem nem más, mint a jódnak egy más periódusú változata. Az ekairidium, egy másik uraniumon tuli elem közelebbi vizsgálata is megerősíteni látszott ezt a feltevést. Kiderült ugyanis, hogy ez viszont két, ugyancsak ismert elem változatából, az említett jódnak és az előidéző tellur s a molibden egy-egy változatából alakult. Vannak még ilyen változatai a kalciumnak, rubidiumnak, xenonnak, kriptonnak és brómnak.

4.

Az uranium atom ilyen hasadása valóságos robbanás, mely alkalmas szabaddá tenni hihetetlen atommag-energiákat. J. Thibaud, francia fizikus erre vonatkozóan a következőket írja: „Az uranium atommag két megközelítőleg egyenlő részre való szakadása egyrészt a 92. elemhez közelálló változatokra, másrészt a 46 és 50 körüli elemek változataira.

támaszkodik, melyek a szakadás következtében jönnek létre. Voltaképpen megállapítható, hogy az igen nehéz elemek atomsulya kissé tulteng a teljes értékhez viszonyítva, míg a közepes elemeknél hiány tapasztalható. Így tehát egy nehéz atom két részre szakadása mintegy 0.20 tömegvesztességgel felel meg, ami a tömeg és erő einsteini elmélete szerint körülbelül 200 millió volt energiának felel meg. Melyek tehát a következményei az uranium atomok szakadásának a neutronok hatására?

Elsősorban a felbomlott atom egyik fele sem felel meg egy a természetben előforduló állandó atomtípusnak, minthogy a neutronok száma felbecsülhetően tulteng bennük. Voltaképpen, amint a periodikus rendszerben a nehéz elemek felé közeledünk a rendes körülmények között megfigyelt atomfelépítés a neutronoknak bizonyos tultengése felé tér el a megfelelő számú protonokhoz képest. A szakadás ilyenformán egyensúly nélküli állapotot teremt a létrejött atommagokban s kényszeríti őket, hogy biztosabb atomtípussá alakuljanak, a neutronok és protonok számának kiegyensúlyozódása által, ami a 40-50 atomszámok körül következik be. A létrejött új atommagok következképp szükségszerűen radioaktívek lesznek, minthogy ahhoz, hogy egyensúlyukat visszanyerhessék bizonyos számú (5-10) elemét ki kell bocsássák fölös atomrészeknek. Végülis az egyensúlyi állapotot megbontó részecskék kibocsátása után valamely ismert elem stabil iker-elemévé válnak. Másodszorban a felbomlott atommagból létrejött két új atommag erősen pozitív elektromos töltésű s így a Coulomb-törvény alapján valószínűtlenül nagy erővel kell taszítaniuk egymást, tekintve a hihetetlenül kis távolságot, mely elválasztja őket. A két részecske gyorsan távolodik egymástól s az így keletkező energia mindkettő esetében mintegy tízmillió volt, körülbelül tízszer nagyobb lesz annál, amely a régi atombehelyettesítési eljárásnál keletkezett.

Az atom átalakítási kísérletek a nagy érzékenységgű készülékek tökéletesedéséhez vezettek, melyek alkalmasak egyenként kibocsátani atombombázásra alkalmas részecskéket s ugyanakkor egyenként megmérni fotoelektromos eszközökkel mindegyik kibocsátott részecske energiáját. Így J. Thibaud kísérletei folyamán felfedezett az uranium felbomlásánál keletkezett olyan részecskéket, melyeknek energiája 100 millió volt. Ezek a felismerések megerősítették azokat az előzetes elképzeléseket, hogy az elemek felbontása következtében nagy energiákat szabadíthatunk fel.

Az atomok hasadását a neutronok hatására megfigyelték az uranium, thorium és thallium (az utóbbi megerősítése híján) esetében. John A. Wheeler, a princetoni egyetem tanára nyilvánosságra hozta, hogy a protoaktinium nevű ugyancsak nehéz radioaktív elem szintén alkalmas a felbontásra és jelentékeny energiát szabadít fel. Természetesen elsősorban a nehezebb atomok alkalmasak egyensúlyi állapotuk bizonytalansága folytán arra, hogy egy viszonylag gyenge erő, a kibocsátott neutron mozgási energiája, előidézzék szakadásukat. Legújában John R. Dunning, E. T. Booth és A. von Grosse amerikai fizikusoknak a columbiai egyetem atomromboló készüléke segítségével sikerült a protoaktinium atomot két részre bontani neutronok segítségével. A létrejött két elem kémiai vizsgálata kiderítette, hogy caesium és rubídium keletkezett. A felszabadult energia 200 millió elektron-volt. Ezek és

más amerikai fizikusok által végzett kísérletek a legnagyobb mértékben igazolni látszanak a feltételezéseket. Enrico Fermi kezdeményezésére a columbiai egyetem cyclotronja segítségével folytatták az uranium neutronokkal való felbontását. Az uranium atom két részre szakadt, a részecskék energiája külön-külön 100 millió elektron-volt. A neutronok által előidézett szakadás, a felhasznált neutronok energiájánál mintegy hat milliárdszor nagyobb energiát szabadított fel.

Ujabb kísérletek során a létrejött hőmennyiség első ízben idézett elő kémiai reakciót: a jódnitrogén, amit a bombázott uranium mellé helyeztek, felrobbant. Lehet, hogy ez a felismerés döntő fordulatot jelent a kísérletezés terén.

Ami az uranium felbomlása következtében keletkezett energia természetét illeti, különböző kutatók körülbelül így határozták meg: az uranium atom kettéhasadásának termékei alkalmasak 2.2 cm. levegőn áthatolni, más esetben 1.5 cm.-nyi rétegen. A felbomlás következtében gázok (valószínűleg krypton és xenon) keletkeznek, melyek rádióaktív tulajdonságúak. A két részecske energiájának összege 175 millió elektron-volt. A 200 millió elektron-voltnyi elméleti energiamennyiség s a valóban nyert energiamennyiség közötti különbséget a felbomlott részecskék neutron-, elektron- és gamma-kisugárzásának tulajdonítható.

5.

Az uranium atom felbomlásánál keletkező hatalmas energiamennyiség ismeretének birtokában most már gondolhatunk azokra a lehetőségekre, melyeket az atomenergia technikai felhasználása nyújthat. Ami ebben a felbomlásban lényeges az az, hogy a neutron segítségével felbontott uranium atomból keletkező két új elem ismét neutronokat bocsát ki, melyeket további atombontásra lehet felhasználni. Egy sorozat atomreakció keletkezik így, melyeknek során egyre jelentékenyebb energiamennyiségek szabadulnak fel. „Hogy neutronokat hozzassunk létre — írja erre vonatkozóan Thibaud professzor — melyekre ezeknél a robbantásoknál okvetlenül szükségünk van, a berillium nevű elem atomjának felbomlásából indulunk ki, melyeket a rádium felbomlásánál kapott alfa-sugarakkal bombázunk. Az uranium felbomlása ilyenformán már három hasonló reakciónak eredménye, melyek mindegyikénél energiát nyerünk. Így az első bomlás, a rádium bomlása mintegy 5 millió volt energia felszabadulást jelent. Lehetségesnek látszik tehát az uranium felbomlásánál keletkezett mintegy 150 millió voltnyi tiszta energiát más, további bontásra felhasználni, amelyek során talán milliárd voltokat kaphatunk. Bizonyos tekintetben hasonló jelenség ez, természetesen végtelenül magasabb energetikai fokon, a puskapor felrobbanásával, melyet szintén egy viszonylag jóval kisebb erő, egy szikra idéz elő.“

Egyik újabban megjelent tanulmányában S. Flügge német fizikus az atomenergia technikai felhasználásának lehetőségeit vizsgálja az összes idevonatkozó eddigi eredmények alapján. Fejtegetései során lehetségesnek tartja az atomreakciók sorozatát, minthogy minden neutron, mely az uranium atom felbomlását előidézi, szabaddá tesz 2-3 más neutron, melyeket újabb uranium atomok felbontására lehet felhasználni, stb. Az ezzel az elgondolással kapcsolatban felmerülő kérdések három-

félék: elsősorban reális-e ez a számítás? Másodsor: hány atom szabadul fel a kettészakadás következtében s végül: mi ezeknek a robbantásoknak az energia hozama?

Mindenekelőtt fontos kérdés a felbontandó anyag mennyisége. Tudvalevőleg a felszabaduló neutronok számuk növekedésével egyre nagyobb területen végzik felbontó munkájukat. A besugárzott gömbalaku anyag átmérőjének tehát elég nagynak kell lennie a felszabadult részecskék útjához viszonyítva, hogy ezek ne érkezzenek ki a felületre s ne jöjjenek ki a felbontandó anyagból. Ennek az átmérőnek hossza több méter.

Flügge számítása a következő: vegyünk felbontandónak egy 1 köbméter nagyságu uraniumoxid tömeget, aminek a súlya 4.2 tonna s $3 \cdot 10^{27}$ molekulát, illetve $9 \cdot 10^{27}$ atom uraniumot tartalmaz. Minthogy minden uranium atom mintegy 180 millió elektron-volt energiát szabadít fel, tehát körülbelül $3 \cdot 10^{-4}$ erg, azaz $3 \cdot 10^{-12}$ méterkilogramot, a felszabadult energiamennyiség $27 \cdot 10^{15}$ méterkilogram lesz. Ez azt jelenti, hogy egy köbméter uraniumoxid (U_3O_8) elégséges energiát ad felbomlása folyamán ahhoz, hogy egy köbkielóméter (egy milliárd tonna) vizet 27 kiólméter magasságra emelhessünk vele. Viszont ez az energiamennyiség 0.01 másodpercnél kisebb idő alatt szabadul fel s így ahhoz, hogy technikailag felhasználhassuk megfelelően lassítani kell a folyamatot, ami még megoldandó feladat. Ez az első valódi kilátás arra, hogy technikailag felhasználhatjuk a kimerithetetlen atomenergiákat.

F. Adler és H. von Halban fizikusok elgondolása szerint az uraniumoxid atomok bomlási folyamata meglassitható, ha vízzel és kadmiummal keverjük. Ha az atombontási reakciók sorozata megvalósul, az anyag hőmérsékletének az energia felszabadítás következtében emelkednie kell. Egy ilyen 4.2 tonna uraniumoxidból, 280 kilogram vízből és 56 gram kadmiumból álló „uraniumgép“ lehetővé tesz egy 350 Celsius fok melegeget szolgáltató hőforrást. A benne levő és a bomlás során felszabaduló energiamennyiség 70 milliárd kw. óra. Minthogy 1929-ben az összes németországi elektromos üzemek mintegy 700.000 kw. óra energiamennyiséget termeltek, egyetlen köbméter uraniumoxid tizenegy évre fedezné az összes németországi üzemek áramtermelését.

Az uranium atom felbontási kísérleteinek során a sajtóban felmerült egy egyetemes robbanás veszélyétől való félelem. Másrészt pedig az uranium felbomlásának kérdése fokozottan érdekli a geológiát is. Hogyan magyarázható, hogy mióta csak egyetlen neutron létezik, a természet ezt nem valósitotta meg a föld rétegeződésében? Elszigetelt neutronok léteznek ugyanis mindenütt, ahol uranium vagy thorium tartalmú ásványok vannak s ezeknek azonnali robbanásokat kellett volna előidézniük. A felelet a következő: A természetben hasonló reakció kevésbé valószínű, mert sehol nem találhatók olyan mennyiségben uraniumot és thoriumot tartalmazó ásványok, hogy megfelelő mértékben felhasználhatnák a neutronok munkáját. Mégis lehetséges, hogy sporadikusan előfordulnak ilyen jelenségek a természetben is s ez valamelyes érdekel birhat a geológia számára is, különösen ami a vulkanikus jelenségeket illeti.

A bennünket érdeklő kísérletek eredményeiről Thibaud a következőket mondja: „Ilyen eredmények láttára bizonyos gazdag képzeletű lei-

kek tarthatnak attól, hogy a kutatások során a fizikusok, szinte akaratukon kívül egyre inkább megközelítik minden földi anyag atomjainak felbontását s egyszer önkéntelenül a világhatalommal találják szemben magukat. Anélkül, hogy ilyen messzire mennénk a nagy tömegek felé, elképzelhetjük az apró atomenergiák célszerű felhasználását. Jóllehet ezek a kilátások egyáltalán nem utopisztikusak, tekintetbe kell vennünk, hogy a laboratóriumi atomrobbantások, bármilyen erőteljesek legyenek is, csak az anyag elenyésző részére vonatkoznak s elég hosszú időnek kell még elteltie, hogy e felfedezéseket gyakorlatilag hasznosíthassuk."

A belső atomenergia technikai felhasználásának lehetősége azonban többé már nem képzelgés. Tény, hogy a kérdés még igen sok problematikus elemet és adatot tartalmaz és hogy a kísérleteknek végtelen sora hivatott megoldani véglegesen és gyakorlatilag. De az, hogy ez a feladat már komoly, reális feladat s hogy arról mint valóságról lehet beszélni, önmagában is hatalmas eredménye napjaink tudományos és technikai törekvéseinek.

JÓZSEF ATTILA ÉLETE (VI)

Irta: JÓZSEF JOLÁN

Öcsödi látogatása után mama még elkeseredettebben dolgozott, hogy visszahozhassa a gyerekeit. Irántam teljesen megváltozott: türelmetlen lett, szótlan, kiméretlen. Nemcsak a túlfeszített munka volt ennek az oka, hanem — ma már bizonyosan tudom — valami névtelen elkeseredés is, hogy én milyen kivételes helyzetben vagyok mellette a két kisebb rovására. Akkor úgy éreztem, ellenséges a magatartása, gyűlöli és terhére vagyok. Semmi se volt jó, amit csináltam. Sokszor heteken keresztül nem szólt hozzám, rám se nézett. Esténként az ágy szélén ülve garasait számolta, a pénzt eltette a kagylós dobozba és eldugta. Méretlenül szenvedtem ridegsége miatt, azt sem tudtam, mit tegyek, hová nyuljak, hogy barátságosabb legyen hozzám.

Mikor a gyerekek Öcsödre költöztek, én a negyedik elemít végeztem. Anyám a vizsga után be akart adni a gyárba, ahol gyerekek is dolgoztak. Pár napig jártam oda, de úgy viselkedtem, hogy kitétték a szűrőmet; nem akartam úgy élni, úgy dolgozni, mint a többi ferencvárosi gyerek és felnőtt. Híváságosan és gyerekesen elhatároztam magamban, hogy tanítónő leszek, vagy méginkább orvos. Be is jelentettem mamának, hogy nem akarok a gyárba járni, ősszel beiratkozom a polgáriba. Mama — életemben először — alaposan elvert. Szidott, amiért nem gondolok arra, hogy segítségére legyek, csak magammal törődöm, nem jut eszembe a két kicsi. Most értettem meg, hogy elvárja tőlem, én is keressek pénzt, segítsek abban, hogy újból együtt lehessünk mind a négyen.

Inkább ösztönösen, mint tudatosan cselekedtem úgy, hogy az ő kívánságának is eleget tehessek és a magam vágyait is követhessem. Szerencsém is volt. A házmasterünk felesége lebetegedés előtt állott és fel-

fogadott „vicinek“ a nyárra. Szinte munka se volt, csak játék az egyemeletes ház söprögetése, a szombati lépcsőmosás, vagy az udvar és kapualj öntözése a hosszú gumicsővel való óságos gyönyörűség volt. Szomszédasszonyunk velem küldte az ebédet a Tüzoltó-uccába férjének, a butikosnak. Ezért ebédet adott és havonként egy koronát, a házmeszterné meg öt koronát fizetett. Rövidesen harmadik állásom is akadt, a Világ-mozi büffésnéja felfogadott cukorkaárusnak. Ez már komoly kereset volt egy tízéves gyereknek. Az eladott cukrok és csokoládék után kapott 10 százalék sokszor naponta egy koronát is jelentett, de sohasem volt kevesebb 50—60 filliérnél. Most, hogy pénzkereső lettem, nagyobb biztonsággal követeltem a magamét.

Amikor megtudtam, hogy nyolc korona a polgári iskolai beiratás, ezt a pénzt elraktam és elhallgattam anyám előtt. A szeptemberi beiratás idején mama nem is ellenkezett, amikor bejelentettem neki, hogy már be is iratkoztam a polgári iskola első osztályába, hiszen amellet, hogy iskolába jártam, tovább folytathattam este a cukorkaárulást a mozi-ban. Némikép enyhült is a feszültség anyám között és közöttem. Kezdeti olybá tekinteni, mint a család kereső tagját, akit meg kell becsülni. A bajok akkor kezdődtek újból, amikor kiderült, hogy a polgári iskola majdnem megfizethetetlen fényűzés a magunkfajta földhözragadt szegényembernek. Könyvek, füzetek, tornacipő, festék, körző, kézimunkához való anyag és ki tudja már, mi minden kellett akkor is egy iskolásgyereknek ahhoz, hogy eleveickéljen az évvégi vizsgáig. Mama kijelentette, hogy egy fillért sem ad. Amikor dacosan azt válaszoltam, majd a magam keresetéből veszem meg, ami kell, villámio szemekkel nézett rám. Önző kutyának nevezett, mert nem jut eszembe, mire kell minden krajcár, mert nem látom, hogy nincs egy meleg kendője a hideg téiben, hogy dróttal fűzi össze cipője levált talpát, hogy jóformán koplal azért, hogy félretehessen a gyerekek hazahozatalára. A magam számára követelőzők, amikor a másik kettőnek még egy anyai simogatás, egy jó szó sem jut osztályrészül.

Nem az a meggondolás tett elszánttá és leleményessé, hogy tanult, művelt fővel könnyebb és jobb munkát lehet találni az életben, mint a mosás, vagy a gyári munka. Egyszerűen a betű szeretete ösztökélt ebbe az irányba. Anyánk azelőtt mindenről elfeledkezett, ha könyvet vehetett kezébe: tőle örököltük a betű szeretetét.

Egyszer karácsony előtt két nappal mama ideadott három koronát, hogy a Párisi Nagy Áruházban vegyek egy babát, egy kis falovat és szaloncukrot, amennyi telik a pénzből.

Gyönyörű babát vettem, éppen olyat, amilyent magamnak kívántam mindig. A lovacska almásderes volt, fekete istrángokkal, peckesen állt a kis kerekekre szerelt fatalpon. Nagy halom szaloncukor lapult a zacskó fenekén és még maradt is a három koronából. Iszonyuan boldog voltam, mintha enyém lett volna a szép baba, meg a ló. Átéreztem az örömet, ami a két kicsinek álmélkodásra nyitja majd a szemét-száját, ha megkapják a Jézuskát. Ahitatos érzésekkel szemléltem a gyönyörűségeket és még ahhoz is volt erőm, hogy egy szemet se egyek a cukorból. Aztán eszembe jutott, milyen nagy örömet szerzek a mamának, ha be is csomagolom, postára is adom az ajándékokat, biztosan meg fog dicsérni, hogy olyan ügyes és figyelmes vagyok. Így is cselekedtem. Fei-

adtam a kis csomagot Öcsödre. Azután ájtatos karácsonyelőtti érzésekkel a szivemben még a mamának is kedveskedni akartam, ujságpapírból cifra csikokat vagdaltam a stelázsink polcaira. Még most is előttem a kép, amikor mama hazajön, a szatyorból előveszi kis lábaskájában vacsoráját s pár darab szenet a szatyor fenekéről a tűzre. Leveszi fejéről a kendőjét, azután így szól:

— Mutasd, mit vettél a gyerekeknek?

Vidoran a szeme elé tartottam a szelvényt, amit a csomag feladásáról kaptam és pergő nyelvvel kezdtem ecsetelni, milyen gyönyörű volt a baba, a kis ló is, amint kényesen emeli az egyik lábát, a szaloncukor fehér meg rózsaszín papírba volt pakolva. Nagyon ügyes csomagot csináltam belőlük, már viszi is a posta Öcsöd felé.

Mama megállt, úgy hallgatta mondókámat. De az arca egyszerre elváltozott, torkomon akadt a szó. Megragadta a vállamat, megrázta és úgy nyögte:

— Te, te, mit csináltál, te...

Megvert nagyon, rettenetesen. Majdnem agyonvert. Alig tudtam összeszedni magamat, amikor elengedett a kezei közül és az asztal felé bukdácsolt, hogy zokogva ráboruljon.

Kegyetlen volt, úgy éreztem. De most már tudom, hogy amit én cselekedtem vele, sokkal nagyobb kegyetlenség volt. Megfosztottam attól, hogy szeme feligya a vacak kis játékok színeit, vonalait, a szőke kócot a baba fején, a lovacska hetyke fejtartását, a cukrot borító papiros rojtos szélét. Elvettem tőle az örömet, hogy megtapogassa, megforgassa kezében az ajándékok minden kis porcikáját. Nem tudta gondosan egymásra rakni, beburkolni, összekötözni a holmikat. Nem irhatta meg öreges betőivel: József Etelkának és Attilának, Öcsödre. És kimaradt a csomagból az a pár sor is, hogy: Kedves gyermekeim... Nem tudta követni az ismeretlen holmik útját, nem tudta elképzelni, mit vesz a kezébe a fia és a lánya, hogyan fogja meg, hogyan szorítja magához, amit ő nem foghatott át dolgos, kicserzett ujjaival, amibe nem lehelt lelket a tekintetével.

Oda kellett volna mennem hozzá bocsánatot kérni. De erősebb volt bennem az értetlenség és a dac, meg a meggyőződés, hogy jót akartam. Nem értettük meg egymást. Ilyen apróságokból tevődött össze az az állapot, amiben ketten éltünk, közel egymáshoz és mégis egymás nélkül. Szenvedtünk egymás mellett, mint két rab egy bilincsen. Egy szivből jövő szó feloldozhatott volna mindkettőnket, de mi konokul hallgattunk és versenyt dolgoztunk. Én is dolgoztam „most már csak azért is megmutatom, ki vagyok, mi vagyok“ érzéssel. Nem kötelességtudásból, hanem vetélkedésből. De ebben a vetélkedésben volt egy kis titkos szorongás is, vágy, elérni az elismerését, a becsülését, szeretetét. Ez ösztökélt arra, hogy amint saját lakásunk lett, — egy kicsi kis szoba, amelynek abiaka sem volt, csak ajtaja — a szobát iskola után és mozi előtt minden nap fenekestül felforgassam, mindent újból és újból felsuroljak, kitörölgessek ragyogó tisztára. Nem passzióból, hanem elkeseredésből smirgliztem ragyogóra az ócska tüzhelyet, mintha életem és halálom ezen múlt volna. Kimostam a szennyest, és ha már semmi tenivalóm nem volt, sirni szerettem volna dühömben. Észre vette-e mama mindezt, nem tudom. Soha meg nem dicsért, soha nem szólt többet

hozzám, mint amennyivel elmondotta, mit hozzak a boltból.

A Vásártéren egyforma, egymás mögött sorakozó kis házak épültek, a városi kislakások. Idejártunk forgácsot, fűrészport gyűjteni. Mama is eljött, megnézte a tágas, világos szobákat, a konyhák fehér kővezetét, benyitott a kis kamrákba. Megkérdezte az épületen dolgozó mázolóktól, lakatosoktól, mennyi itt a házbér. Nem volt több, mint amennyit a bércaszárnyák sötét, piszkos oduiért kellett fizetni. Aztán azt is megtudta, hogy a Városházán adják ki ezeket a lakásokat. A kis lakások előtt kertnek is hagytak helyet, minden vágya az volt, mi is itt lakhassunk. Amikor ráért, elment a Városházára, de ott csak annyit mondtak neki, hogy majd előjegyzik a többi igénylővel együtt. Várt, hogy majd értesítik. Közben a kis lakások megteltek, már alig egy-kettő állt üresen. Mama elküldött a Városházára, kérdezzem meg, mikor kapjuk meg az ígért lakást mi is.

Órákon keresztül ténferegtem az irdatlan nagy épületben, amíg megtaláltam, hol kell kérdezősködnöm. Szóba sem álltak velem, azt mondták: Jőjjön anyád.

Mama megint elment. Elkecseregetten jött haza. Csak azt adták tudtára, hogy már minden lakásnak van gazdája. Nem értette szegény, miért hagytak ki bennünket, miért volt szerencsésebb a többi ember. Valaki azt mondta, szerezzon protekciót. Én már régen forgattam a fejemben azt a gondolatot, hogy felkeresem a Gyermekvédő Liga elnökét, Ruffy Pált és szépen megkérem, tegye lehetővé, hogy gimnáziumba járthassak.

Az öreg méltóságos ur a Várban lakott valahol. Egy napon beállítottam hozzá és előadtam kérésemet. Megsimogatta a fejemet és írt egy szép levelet a Váci-uccai gimnázium igazgatójának. Akkor jutott eszembe, hogy megkérem a jószágos bácsit arra is, szerezzon nekünk egy ilyen szép olcsó lakást. Írt még egy levelet, amit elvittem a Városházára. Pár hét múlva értesítést kaptunk, hogy beköltözhetünk a Gubacsi-uti városi-házakba.

Mama nem is örült olyan nagyon, amikor megtudta, hova költöznünk. A Gubacsi ut messze volt a várostól, Pesterzsébet határában. Majd másfél óráig tartott az út, amíg begyalogoltam a Mester ucai iskolába, de ő még sokkal messzebbre járt dolgozni. A Belvárosba, meg a Lipótvárosba.

De a lakás tényleg rendes volt, tágas, világos. Mama úgy, ahogy, be is butorozta. Volt már ágyunk, asztalunk, két széki, csak szekrény hiányzott még. A konyhában is állott egy kis asztal és egy polcedényekkel.

Készülődött a gyerekek hazahozatalára. Ezért küzködött, dolgozott, éhezett két esztendőn keresztül. Már meg is írta Gombaiéknak, mikor utazik Öcsödre, hogy magával vigye a két gyereket, amikor a sors csúnyán keresztül huzta számításait: súlyos baleset érte. Munka közben kicsuszott alóla a létra. Mentők vitték a Rókus kórházba. Napokig nem tudtam erről semmit, máskor is előfordult, hogy nem jött haza, ha éjjel is dolgozott.

Néhány nap múlva mondták a szomszédok, hogy egy hölgy keresett a „patronázsból“, aki újra el fog jönni. Nem mentem iskolába, vár-

tam az ismeretlen látogatót. Délfelé jószagu, nagykalapos hölgy állított be, tőle tudtam meg, hogy anyám súlyos belső sérülésekkel fekszik a kórházban. Amikor magához tért, elmondotta, hogy egyedül vagyok, nagyon aggódik, mi lesz velem, ha sokáig kell feküdnie. A hölgy végül közölte velem, hogy magával visz a patronázsba, ott majd gondomat viselik, amíg anyám elhagyhatja a kórházat.

Megdöbbenve hallottam a történeteket. Megdöbbenve és mégis boldogan, hogy a mama aggódik értem. És most ez a nő elakar vinni engem egy furcsa nevű helyre. Itt kell hagynom a „saját lakásunkat“, ahova majd hazajönnek a gyerekek, meg a mama is, ha meggyógyul. Ki fogja takarítani, otthonosan tartani, hogy akármelyik pillanatban betoppanhassanak?

Kijelentettem az idegen asszonynak, hogy nem megyek vele a patronázsba. Ha gyámoltalanabb lettem volna, akkor sem kíváncsoztam volna ilyen helyre, amelynek ennyire furcsa, idegen neve van. Azt mondtam, hogy elmegyek a nagynénémhez, ő majd gondoskodik rólam. Ez megnyugtatta a hölgyet és továbbiakkal nem törődve, elment.

Nem emlékszem, meddig feküdt mama a kórházban. Bizonyára hosszú ideig, mert egy napon emberek jöttek, felhordták kevés holminkat a padlásra és új lakó költözött a lakásba. Talán azért, mert nem fizetünk házbért, nem tudom. Kint találtam magamat az uccán.

Lödörögtem a langyos nyári estében a Gubacsi-uton. Az ucca lassan elnéptelenedett, majd a kapukat is bezárták. Aztán szemerkélni kezdett az eső, behúzódtam a villamosmegálló melletti kis vasbódéba. Késő éjszaka lehetett már, egy lélek sem tévedt arra és én a sarokba kuporodva elaludtam.

Világosodott, amikor egy kurtabajuszu, micisapkás férfi megrázta a vállamat. Olyasmit kérdezett, mi a csudát csinálók itt a bódében, miért nem vagyok otthon az anyám szoknyája mellett. Álmos és törődött voltam, morcosan válaszoltam a barátságtalan kérdésre. Az ember talpraállított és elvitt magával haza.

Igy kerültem Kis Lajos gázgyári munkáshoz és fiatal feleségéhez hosszú időre. És így szereztem, a sors kifürkészhetetlen akaratából, két jóbarátot. Mert Kis Lajosné még aznap délután eljött velem a kórházba és azontul mindennap meglátogatta anyánkat. A hosszú utat odavissza nem sokallotta. Kosarát jófélékkel megrakta, kis fazékban huslevest, befőttet hordott új barátnőjének.

Anyánk belső sérüléseket szenvedett, amikor lezuhant a létráról. Lassan gyógyult. A nyár végefelé járt már, mikor Kisné hazakisérte a kórházból, magukhoz. Ugy bántak vele, mint messziről jött, rég nem látott testvérrel, ápolták, gondozták, amíg egy kicsi erőre nem kapott. Ember még ilyen jót nem tett emberrel, mint Kis Lajos, szegény gázgyári munkás és felesége anyánkkal. Nem is tudom elképzelni, mi lett volna velünk azokban a napokban nélkülük.

Elveszett, elkallódott mindenünk, amit nehezen összeszerzett mama. A szó szoros értelmében nem volt egyebünk a póre, csenevész életünkénél. A lesóványodott, munkától, betegségtől elgyötört asszony meggörnyedt a feltornyosodott gondok alatt, haja megszőrkült. Öcsöd mérhetetlen távolságba merült szemei előtt, szinte a gondolatai elfáradtak, amelyekkel felkereste távollévő két gyermekét. De a reménytelenség, ki-

látástalanság nem tudta elnyomni benne a vágyat, hogy maga mellett tudja, érezze őket. A vödört megint a karjára akasztotta. Előlről kezdődött a cürhődés.

A Gubacsi utról visszamentünk a Ferencvárosba, újból albérietbe.

A gyerekek utáni vágyakozás mamát emberfeletti vállalkozásokra ösztökélte, most már éjjel is dolgozott. Végül elvállalta a Világ-mozitakarítását is. Ugy gondolta, hajnalban, mielőtt munkába megy, még ezt is el tudja végezni. És törékeny, szűk kosztra fogott szervezete birta a munkát. A takarításért harminc koronát fizettek, éppen annyit, amennyiért megint lehetett egy apró lakást bérelni.

Eljött a nap, amikor anyánk bejelentette az Országos Gyermekvédelő Ligánál, hogy hazahozza két és fél év óta idegenek között élő gyerekeit. Lakásunk egyetlen helyiségének minden zugát kisurolta. Amikor hazajött a munkából, nekiesett a polcnak, az ágynak, késő éjszakáig surott, mosott, vasalt, varrt. Friss szalmát tömött a szalmazsákba, a vasárnapi piacon barna mázas, hasas virágvázat vett és virágokat is kerített belé. Amikor már minden fénylett, ragyogott, jószagot lehelt a tisztaságtól, megmosta a haját. Az olcsó, zöldesszínű tükör előtt fésülködött. Rövidlító szemével egészen közeihajolt a tükör lapjához. A fésű meg-megállt a kezében, amint szemügyre vette puhán omló, hosszú hajában az ősz szálakat. Sokáig és gondosan fésülködött, belemerengve az ócska üveg zöldfényű tükrebe, mintha bűvös mélyéből visszaidézhetné azt az édes, fiatal, lenge alakot, aki a társtaian és robotos évek alatt észrevétlen eltávozott. Még ott lebegett vonásai és vékony alakja körül, mint virág felett az illat, de éppen olyan megfoghatatlanul.

Megfőzte a vasárnapi ebédet, azután elővette gondosan kikefält, kivasalt egyetlen fekete ruháját. A bluz nyakára ráöltött egy fehér csipkegallért, majd előkereste a láda fenekéről gondosan őrzött fekete csipkekendőjét. Ezt a finom kis holmit még soha nem láttam rajta. Fehér selyempapirba burkolva hevert esztendőök óta a ládában. Most ráborította a fejére. Megkötötte az álla alatt és lágy mozdulatokkal ingatta fejét a tükör előtt. Azután kézenfogott és elvitt magával a Városligetbe.

Különös volt ez a vasárnap délután. Anyám úgy járt-kelt kezemet fogva a liget fái alatt a vasárnapi néparadatban, mint aki egy régi temetőben bolyong süppedt, békés hantok között, mint akinek gyásza már régen a lelke mélyére ülepedett, akár az iszap a folyó medrébe. Talán így járt-kelt itt évekkel ezelőtt a délceg huszár és a kis szolgálólány, kéz a kézben. Anyám nem volt szomorú, de vidám sem volt. A hid karfájára könyökölt s tünődve nézte a csónakázókat, majd a vak harmonikás felé indult a kanyargós tóparti uton. A vak harmonikás anyám dalát nyekergette ócska hangszerén.

Most van a nap lemenőbe,

Kimegyek a temetőbe.

A holdvilágtól kérdezem,

Nem látta-e a kedvesem?

Kopott erszényéből remegő ujjakkal pár krajcárt vett elő és behullajtotta a koldus kalapjába. Majd leült egy padra, keresztül nézett a lombokon, amelyeken túl érezni lehetett a derűs nyári eget. Csendesesen ültem mellette. Nem harangoztam a lábammal, nem mocorogtam, érte!

metlenül is éreztem, hogy ebben a pillanatban nem szabad a szemnek sem rebbenni, mert a messzi mult emlékeivel bibelődő merengő hangulata ellibben, mint a meglesett pillangó.

Egyszerre, mintha eszébe jutott volna valami, elindult velem a vurstli felé. Felültetett a körhintára. Komolyan és egyenesen ültem a tarka falovon. Komolyan néztem anyámra, ő ugyanigy kísért szemével, mikor a körforgásban elsuhanam előtte. Semmi öröm, semmi könnyedség, semmi viháncolás nem volt ebben a multságban.

Aztán egy csendes uton megint szótlanul üldögéltünk, tejet ittunk és megfeleztünk egy óriáskiflit. A csillagok reszketve előmerészkedtek már, amikor szorosan fogva egymás kezét, hazaindultunk. Anyám ezzel a halk és emlékező ünneppel mintha egész eddigi életétől vett volna bucsut, hogy ezután még a mult kísértetei se zavarják azt a szüntelen, kemény munkát, amit a gyerekeiért vállalt.

Másnap elutazott Öcsödre. Nem tudom, hány nap mulva érkezett vissza a két gyerekkel. Csak arra emlékszem, hogy nem voltam otthon, amikor beállítottak. Mire hazamentem, az udvaron álldogáltak a szomszédasszonyok, anyám és a két gyerek körül. Mama szótlanul hallgatta az asszonyokat s úgy szemlélgette a gyerekeket, mint tyuk a tojásból kikelt kiskacsákat. Etus és Attila lesunytt szemmel türtte a vizsga tekinteteket. A kislány lassan-lassan felengedett, nekibátorodott és ő még csak felelt egy-egy igennel, vagy nemmel. Attila azonban mellére szegte állát és tekintetét komoran függesztette a felnőttek arcára úgy, hogy alulról szélesen villogott a szemefehérje.

Az asszonyok elszéledtek a dolguk után, én pedig barátkozni kezdtem a két kis idegen vadóccal. Arcuk teljesen megváltozott, beszédük, ha ugyan beszéltek, érthetetlen és furcsa volt. Ugy mozdultak, mintha el akarnának háritani maguktól valamit. Nem ültek le, egymás mellett álldogáltak és összepusmogtak. Mama izgalomtól kipirult arccal készítette az ebédet, én pedig kézmosást indítványoztam az evés előtt. Meghökkenve nézték a mosakodás előkészületeit, a lavort, szappant, törülközőt. Etusban játékos kíváncsiság éledt, elienkezés nélkül hagyta, hogy megmosdassam. De Attila sötéten ellenállt.

— Na gyere, Attila — biztattam.

Etus kuncogni kezdett, hogy Attilának hívom „Pistát“. Ő már kezdte jól érezni magát. Bizalommal nézegette a „nénit“, anyánkat. Am Attila megvetette a lábát, amikor mosdáshoz invitáltam. Amikor pedig megfogtam, hogy odavigyem a mosdótálhoz, fejét nekifeszítette a mellemnek. Olyan erő volt benne, hogy meg sem lehetett mozditani.

— A fene... — szaladt ki a száján egy leírhatatlan káromkodás.

Meghökkenve meredtünk a gyerekre. A következő pillanatban nyakon teremtettem. Még el sem csattant a nyakleves, anyám felsikoltott, én pedig már iramodtam is kifelé az udvarra. Attila leszegzett fejjel utánnam: kezében marokra fogott, pengéjével előreszegezett bugylibicska. Az asszonyok újból hirtelen kicsődültek az udvarra, sápitóztak és kiabáltak, mi ketten pedig körbe-körbe rohantunk, amíg el nem kapta Attilát és el nem vette tőle a kést.

Volt is mit hallani a jelenet után anyánknak. Az asszonyok szinte csemcsegték a fantáziadus elképzeléseken, amikkel Attila jövőjét fes-

tették szeméi elé. Anyagiilkosokat emlegettek, rablókat, akasztófát, Rózsa Sándort, családirtást, kiontott beleket, pergő nyelvük alig tudta követni vérgőzös képzeletüket. Mama sápadtan hallgatta az iszonyu jóslásokat, aztán csendesen mondta Attilának:

— Gyere fiacskám ebédelni.

A Ferencváros hamarosan átformálta a szótlan, gyanakvó, megfélemlített és elvadult emberkét. Nem szabadulhatott ő sem a levegőtől, ami körülfolyta, amit belélegzettek pórússai is. A szegénység, a küzködés, a mindenáron élni akarás, a Ferencváros sorsa sorsává lett neki is:

*Valami forró nyári éjszakán
Gyárfüst ölelt át lomha földszagot
S a legnagyobb lélek szökkent belém:
Az ucca és a föld fia vagyok.*

A tudatos felnőtt sorai ezek, de az akkori mocskosszáju, bugylibicskával hadonászó kisgyerek is hamar magába fogadta a „föld“ után, az „uccát“ is, — Öcsöd után a Ferencvárost. A falun töltött két és fél-esztendő maradandó élményei nyomtalanul eltűntek, mélyre süllyedtek a gyerek lelkében, — a fölületes, kisebb benyomásokat pedig egykettőre letörölte róla a pesti környezet. A gyorsaság, amellyel ez megtörtént, megmutatta: itt van igazán otthon.

Attila szabályos ferencvárosi „srác“ lett. Zsebe állandóan tömve volt ismeretlen eredetű golyókkal, szögekkel, rongylabdával és a srác-ság mindenféle egyéb haszontalan kellékével. „Hasznos“ tárgy is akadt köztük, például kis harapofogó. Valamelyik palánk kiszemelt deszkájából ezzel gyorsabban ki lehetett húzni a szegeket s a kiemelt pompás tűzrevalóval gyorsan el lehetett illanni, mielőtt tetten érhetnék volna a kis srácot, a magántulajdon rongálóját.

Talán az előbb idézett verssorok igazságának bizonyítéka, hogy ugyanakkor a másik zsebéből viszont tücskök, bogarak s egyéb apró állatok kerültek elő gyufásskatulyákba zsufolva. Ezeket féltékenyen őrizte az avatatlanok elől. Egyszer egeret fogott valahol, azt akarta megszelidíteni. Amikor már annyira vitte, hogy kiemelve dobozából az asztalon etette, az egér egyszer egerutat vett és úgy elbujt a lakásba, hogy soha többé nem került elő.

A reggel kapott nagy karéj kenyérrel Attila sokszor egész nap odacsatangolt, csak este került elő. Futballozott a Vásártéren a többi kis csibésszel, vagy a tizedik uccában golyózott a gyerekekkel. Télen kiszedték a palánkokat, vagy egy épülő ház deszkáit csenték el. Ezeket úgy hordta haza, mint a nagyok a maguk keresetét.

A nagy hidegekben a ferencvárosi pályaudvarról induló, szénnel, fával megrakott kocsikat messzi uton követték. Felszedték a lehulló széndarabokat. A szénhalom tetején ülő emberek olykor lerugtak egy darab szenet, vagy hasáb fát s nézték a távolodó kocsiról, ahogyan a gyerekek felkapkodták az ut porából és iszkoltak visszafele.

*...Ugy érzem, mintha félnék,
menekülnék, hasáb a vállamon.*

A kisgyerek, ki voltam, mégis él még

*Töletek féltem, kemény emberek,
ti fadobálók, akiket csodáltam?
Most mint lopott fát, viszlek titeket
ez otthontalan, csupa-csősz világban.*

A felnőtt Attila már megértette, hogy cinkosok voltak ők, a szegény gyerekek cinkosai ebben a „csupa-csősz világban.” De a cinkosság megvolt az apró emberkéek között is. Ha hasonló zsákmányra volt kilátás, a hír percek alatt bejárta a Gát-uccát és messze környékét s aznap a gyerekek messzire ekerülték az iskolát. A nagyon szegény családokat így jóformán a gyerekek látták el télen tüzelővel. Ha ilyen alkalom nem nyílt fa- és szénbeszerzésre, egész gyerekkaraván ment ki a hideg reggeleken a Cséry-telepre és itt a szemétbányában összekotorták a salak között található kokszdarabkákat. Attila is sokszor este tért meg, vállán néhány fahasábbal, vagy egy rossz zsákkal, amiben kokszot hozott a szeméttelről. A piac bódéi mögé kihányt fagyott krumplit és zöldségfélét is át-bogarászták. Egy-egy ebédrevaló innen is kikerült.

A srácok leleményesek voltak, okosak, ügyesek és — vásottak. Becsengettek a kapukon, aztán elszaladtak. Nyáron udvarról udvarra kísérték a verkliseket, komoly képpel forgatták a verkli fogantyuját, közben szédelegtek a büzös cigarettáktól, amiket az uccán összeszedett „csikkekből” sodortak. A lányokat mélységesen lenézték és nem éppen hizelgő szavakat kiabáltak utánuk.

Attila is az uccagyerekek életét élte. Résztvett csinytevéseikben, elnyerte golyóikat és otthon a gombokat levágta a ruhákról — gombózáshoz. De nyáron társtalan, magányos utjai voltak — ezekbe csak engem avatott be. Hosszu utat tett meg a város pereméig. Megállt az összekötő vasuti hidon, onnan nézte órákon át a Duna vizét, a Csepel felől lassan vontatott uszályokat. Elgondolkozva mesélte, hogy ezeken az uszályokon csepp kis házakban embereket látott, arasznyi virágos kertet és fekete kiskutya ugatott fel rá a hidra. Egyszer egy hajón a szél felduzzasztotta a kitergetett ruhákat és „akkor sokkal gyorsabban ment a hajó a vizen”. Másszor katicabogarakkal teli skatulyáját ledobta az uszályon kézzel-lábbal integető, lelkendező, visitozó gyerekeknek. Boldog szótlanúsággal bandukolt mellettem, ha sikerült elcsalnia magával a vasuti hidra. Én szédültem a hid keskeny gyalogjáróján, úgy éreztem, nem elég biztos talaj a fapalló alattam. De azért jó volt nézni a széles vizet lent a mélyben, szinte lebegni ég és föld között. Aztán messziről zakatolva vonat futott a hidra és keresztül dübörgött a vastraverzeken. Rezgett, szinte himbálózott az egész alkotmány a víz fölött, amint a mozdony sítéregve elvágatott mellettünk. Iszonyu volt. Attila képzeletét csodálatosan izgatták a hidon átdübörgő vonatok. A hosszú teherkocsi szerelvények után hosszan bámult, amíg csak tekintete követni tudta a kemény kerekeken vad zajjal vágató vagonokat, egészen a töltésig, ahol zajtalanul gurultak tovább.

A fülsikítettő láрма után hirtelen visszahulló csöndben csak Attila önmagával vitázó, tétova szavai hallatszottak:

— Mozdonyvezető legyek, — vagy buvár?

DANTE A.: A BEATRICEHEZ INTÉZETT 8. CANZONE

Fordította: FALUDY GYÖRGY

Nézd, Amor, kék szemed tüzét ez úrnő
göggel kacagja nyár és télidőn:
ez ő, ki szép hölgyek körében úrnő,
és ő, ki bús szívem hevéen is úrnő
fényed miatt, mely arcomon ragyog:
és így lett ő rajtam kegyetlen úrnő,
ki kőszívében sohasem gyenge úrnő,
szerelme, mint az állaté, hideg,
s ha hév az évszak, langyos vagy hideg,
úgy néz reám, mint ama néma úrnő,
kit vésőjével domborít a kőben
a mesterkéz, ha álmodt a kőben.

De én merev vagyok, mint ér a kőben
és mindörök szerelmem ő, az úrnő;
szívemben hordom mély sebét a kőnek,
hogy utánam rugott, miként a kőnek,
mely saruját zavarja nyáridőn:
s én csak hírét hallottam még a kőnek,
a sohasem látott balzsam csodakőnek,*
mely a fénytől, mellyel a nap ragyog,
oly hév tüzet nyer, oly busán ragyog,
hogy ellenszere lesz e másik kőnek,
mely fagyot fakaszt, maga is hideg,
s elvisz, hol vár a temetőhideg.

Te tudod, Amor, ha nagy a hideg
megfagy a víz kristályos, könnyű kővé,
s ha a levegő eleme hideg
a nedvesség lesz mindenütt az úrnő,
mint arra, ahol örök a hideg:
így fagy meg vérem lassudan hideg
lehelletétől most, e bús időn,
s e gondolat, mely elveszi időm,
testrészemmé lett, konok és hideg,
s csak ott gyúlok fel, hol szemem ragyog,
ha égi látomása felragyog.

Mert benne gyúlt fel minden, mi ragyog,
s minden, ami kegyetlen és hideg:
szívében napfény sohasem ragyog,
s ezért van, Amor, hogy nekem ragyog
és őt látom a fűben és a kőben,
és mindenütt, hol szemem felragyog;
azóta asszony nékem nem ragyog,

* A heliotrop, amit a középkorban „szerelmi bánat ellen“ viseltek.

és ezrek közt az egyetlen, az úrnő,
 ó lenne egyszer bár szelídebb úrnő,
 kivel, ha hold süt vagy a nap ragyog,
 élhetnék, túl a teren és időn
 és boldogan e szelíd őszidőn.

Ó Öserő, ki túlhan az időn
 lettél s elébb a fénynél, mely ragyog,
 segíts e bús, e viharvert időn,
 oszlasd el azt, mi lüktető időm
 percét búsítani zordon és hideg,
 mi keseríti illanó időm,
 tekints reám, mert rövid az időm:
 ó hass e néma mosolygású köre,
 mert, jaj, hamar dőlök le már a köre
 és nem kelek fel, csak túl az időn,
 hogy megnézhessem majdan: élt-e úrnő
 e földön, szebb, mint eme konok úrnő?

Kanzónám: lelkem mélyén él az úrnő,
 kinek szívét szobrász formálta kőből.
 S így bátorultam írni, bár hideg
 szemmel kísérték, hozzá, ki hideg,
 e dalt, mely új formában így ragyog
 híréről innen s túlhan az időn.

A SKANDINAV ÁLLAMOK eddig meglehetősen kiegyensúlyozottan éltek. Magas életszínvonalú munkás és nagygazda pártok uralkodtak valamennyiben, jól megfontolt váltakozással vagy közösen. A nagy üzlet, a tőkésrendi termelés kisebb-nagyobb kilengésekkel igazodott mindenütt a közösséghez. Az, ami pl. a mai Olaszországban csak a fasiszmus révén következett be, t. i. a gazdaságkodás korporáció-szerű felépítése, Skandináviában szinte már önmagától megvalósult. A munkások szakszervezetekbe, a parasztok szövetkezetekbe, az ipar kartellekbe tömörült. Ezek mellett nagy szerepet játszanak még a fogyasztási szervek. Az állam maga ezekben az államokban eddig csak óvatosan avatkozott be ezekbe az önmagukat szabályozó szervezetekbe, árszabályozásokkal pl. vagy munkaalkalom teremtetési tervek föllállításával és hitelpolitikával. Termelésükben különben ezek az államok szinte specializálódtak. Dánia a vaj- és a szalonna-szállításra, Norvégia a hajózásra, a halászatra és cetvadászatra, Svédország celuloze s bizonyos minőségi gyártmányok, (gyufa, golyóscsapágy, szeparátor, távbeszélő), azonkívül vasérc kivitelre, Finnország celuloze, vaj és tojás exportra. Ennek ellenére minden skandináv államban erősödött ujabban az önellátásra való törekvés, Norvégiában saját érctelepek felkutatásával s egy nagyobb könnyűipari termelés fölépítésével, — hasonló törekvések érvényesültek Finnországban és Dániában a világ gazdasági válság óta.

KULTURKRÓNIKA

MORZSÁK A KOR ASZTALÁRÓL

(Budapesti levél)

Pesten már rég egy piciny mag körül hullámszik egy picinyke vita, aminek makacssága és elolthatatlansága napjainkra igen jellemző. Francois Villon, lapunkban is megjelent balladáiról van szó Faludy György átköltésében. Villon 1431-ben született, tehát elég messze a mi gondolkodásunktól s a mi cselekedeteinktől. Francia költő volt, a csavargók világából s lakatot a középkori vagabundok szokása szerint, — pláne nem egyszer állt az akasztófa árnyékában, — nem igen tett a szájára. A mi világunkban Faludynak az lehetett az elgondolása, hogy e nagy verselő felfrissítésében, ahogy utószavában kifejti, *átköltésében* kora szellemiségét tolmácsolja. Faludy így nemcsak Villon, hanem a mi korunk szellemiségét sem hagyta ki a játékból, amit neves német költők (Brecht, Ammer, Zech) már ugyancsak megtettek Villonnal kapcsolatban. S ezzel el is érkeztünk a vita magváig. A kritikusok a Faludy könyv megjelenése alkalmából heves záró tüzet szórtak a kötetre. Tiltakoztak az ellen, hogy ez lenne Villon. Hamisításról és csempészésről beszéltek s a hasonló gondolkodásuak örömeire, könnyeiket bőségesen csorgatták. Hiába való volt Faludynak a kötetben megírt preventív védekezése: „Villon zsványnyelvét, jobb híjján, a korszerű argotval pótoltam. A magyar fülnek — balladánál — igen disszonáns francia stanza helyett versenként más és más formát választottam. Semmilyen anakronizmustól, semmilyen költői szabadságtól nem ijedtem meg és amennyire lehetséges, még a Villon-verseknél is jobb verseket igyekeztem adni. Munkámnál Babits Mihály Wilde vagy Tennyson fordításaira gondoltam, melyeket a szerző csak szerénységből nevez Wilde vagy Tennyson versének.” Vagyis mindent bevallott szándékai és céljait illetően. Senkit sem akart megtevesztetni vagy becsapni. De az esztétikusok ragaszkodtak eredeti rögeszméjükhöz; állandóan Villonért kiáltottak, holott, ha valaki, úgy éppen ő lett volna, aki megérti, hogy Faludy tulajdonképpen mit akar. Az esztétikusok nem Villon barátok, nem Villon költészetét védik. Sok nekik Villon, sok nekik a középkor ébredező humanizmusa, de az ő bonyolult formanyelvükön keresztül mindezt Faludyra testálják s rajta verik el a port, „aki így szabadon szidhatja... a grófokat”. Tagadhatatlan: ők is tudják, miről van szó és mégis Villont védik. Villon ugyanis nagy francia költő, akinek a nagyságát alig lehet tagadni. Ezért nem a szellemét védik, nem a sikoltását; nem a humanista felháborodását kora viselt dolgai ellen, hanem a formáját, a kifejezéseit... Egyik esztétikus így védi Villont: „Az átköltő ur képzelt vagy szexuális élményeit gyűjtötte össze: nem csókol asszonyt úgy a földön, mint a párisi asszonyok”. Villonnak ezekhez az alantas képzeletből felburjánzó vágyakhoz semmi köze; sem a nagymellű, lágy flámandhoz, sem a nagylábu némethez és a bus és édes zsidó lány érintkezésbeli előnyeinek emlegetése sincs meg nála, mert ő csak a francia asz-

szonyok beszédkéjét akarta tréfásan megverselni...“ Lehet, hogy az esztétikusoknak ebben tökéletes igazuk van, amit Faludy már eleve nem vont kétségbe. De éppen Villont lehetetlen csak a formáin keresztül érzékelni. Voltak nála tökéletesebb verselők is. Nem ez a lényege. Olyan korban élt, amikor a középkor elmaradottságának árnyékában hatalmas humánus szellemek emelkedtek a magasba, élő tilalomfaként. Petrarca, Poggio Bracciolini, Lorenzo di Valla, Nicolas de Autricuria — Villon gondolkodó elődei voltak. Jehan de Brescain harcot hirdetett a theologia ellen, ami akkor igen nagy szó volt. S ha hiteles forrásként említhetjük Rabelais-t, a nagy szatirikust, aki a Gargantua egyik hőisével, Episztémonnal szétnéz a pokolban s elmeséli, hogy ott bizony a nagy uraknak igen rossz a dolga: Kleopatra kofa, Nerva császár kifutó fiú, de Diogenész biborköpenyben ül és a szegény Villon aranyat csörget a zsebében...

Alighanem Rabelais tulzása közelíti meg legjobban a valóságot. Erről van most is szó. Nem Villonról és nem Faludyról, hanem a kor-szme nyugtalankodó esztétikusainak csatarendbe állásáról a nyugtalanító gondolatok ellen. Ezt bizonyítja az a példátlan siker is, ami a Villon-Faludy balladákat kíséri. Ujra és újra műsorra kell tűzni őket, zsufolt házak és ernyedetlen érdeklődés mellett. A hallgatóság némán sorakozik. Nem a versimádat lobbant fel hirtelen, a legszebb válogatott versek is ismétlés nélkül maradnak. Nehéz, reális kort élünk, ahol a szende költészet az üvegtornyok magasságában lapul. Ezek a balladák szirénák a megtört szellemi szabadság mellett. Villon középkorbeli nagy humánus szolgálatát Faludy előrevonta, megvilágította és reflektorait korunk sötétsége ellen szegezte. Ettől vakulnak az esztétikusok, de ugyanezért hálások a szellemileg meghajszoltak is. Egyik esztétikus, fulmináns támadásában leszögezi, hogy: „Az átköltő számára Villon csak ürügy, hogy saját romlott fantáziájában fogant képeit és elkeseredését öntse versekbe...” Valahol itt megállhatunk. De a saját korában Villon is romlott fantáziájú költő volt tele elégedetlenséggel: akasztófára és máglyára való a többi humanistákkal együtt. Csakhogy az a kor még játszott humanistáival. Nyugodt és magabiztosabb volt. Egyikét futni engedte, másikat máglyára vitte. Villonnak szerencséje volt, megmenekült. A közbeeső tapasztalatok alapján ma Villon sem uszhatná meg. Ennyi az egész. Ami közben Villon nevében Faludy ellen történik, nem is tartozik a dologra.

*

A háború megindításának nagy kérdőjelét tárgyalják a kortársak. Ez a kérdőjel felér több felkiáltójellel is. Nem lehet kétséges, hogy a mostani háborút hosszasan és szellemileg igen alaposan készítették elő. Az elmúlt világháború kitörése meglepetés volt. A társadalmi és gazdasági kérdések rejtett irányító rugói a nagy közönség előtt ismeretlenek voltak. Csak a háború végével indultak meg azok a nagy tömegű vélt vagy valódi kutatások, amik leleplezték vagy elleplezték a háború valódi okait. „Die blutige Internationale“, *Lehmann-Rüssbüldt* könyve sok sötétben botorkáló gondolkodónak gyújtott világosságot. Ez a munka a gazdasági érdekeltségek bonyolult világmozgását mutatta s bebizonyította, hogy a legnagyobb háborúnak is milyen kevés a köze az eszméhez és milyen sok az elágazó anyagi érdekeltségekhez. Jeleneteket ad

elő, hogy mikor a legvéresebben dühöngött a háború a nyugati fronton, az ellenfelek megbízottai Svájcban békésen ültek a zöldasztalnál és becsületesen elszámolták azokat a garasokat, amiket közös érdekeltségeik a háború alatt a semlegesek segítségével kerestek. Bőven volt ebben hadiszér és élelmiszer, nyersanyag, valuta. Ezeknek a nélkülözhetetlen dolgoknak a segítségével, illetve egymás rendelkezésére bocsátásával aztán annál hathatósabban pusztították egymást. A háború végével ezeket az adatokat nem megcáfolni igyekeztek, hanem elfeledtetni. A sajtó hosszú éveken és különböző változatokon keresztül meggyőzte hallgatóságát, hogy így, vagy úgy a különböző országok szabadsága új háborút igényel. Végül ezt az állapotot természetes valóságnak fogadták el.

Erről értekeznek abban a könyvben, amit *Cserépfalvi* adott ki. A könyv címe: *1939, így láttuk mi*. Hét író érzékelteti benne azokat az élményeket, amik a háborút közvetlenül megelőzték, vagy amiket magában a háborúban észleltek. Íróik kétségtelenül nagy zavarban vannak. Számukra minden előkészítés ellenére meglepetés a háború. Nem ismerik az utvesztőket. Elfelejtették a tényeket. Elfelejtették azt is, hogy feledékenyek s nem csináltak maguknak a múlt háború végétől jegyzeteket. Könnyes szemmel sirnak és bucsuznak Európától. Holott Európa gazdasági egység, amit világgazdasági tényezők mozgatnak. Ezt ők sohasem hitték. Ugy vélték, hogy Európa lelki egység, ami külön valami. Független és kiegyeztetésre alkalmas. Most zavartan verik lelkiismeretüket. Valami lelkit kellett volna végrehajtani a gazdasági ellen. Ha nem szorultak volna maguk is bele a gazdasági hinárba, amit észrevétlenül egész idő alatt hűségesen szolgáltak. Most szeretnének lelkiismeretesen elkülönülni. A szavak csillogásában el is különülnek, de ez az általuk fel nem mért lényegben üresen kong. *Márai* Sándor bucsuzik Európától: „Nekünk dolgunk volt itt a földön, szerepünk volt, igen, akármilyen elhasznált a szó, küldetésünk volt. Nekünk európaiaknak, közös dolgunk volt és van a földön; semmiesetre sem az, hogy elpusztítsunk mindent, amit Kant, Rembrandt, Bismarck és Descartes, Reynolds és Dante, Goethe és Palladio, Arany János és Shakespeare alkotott. Nekünk vezetni kellett volna a világot, példát mutatni fajtáknak és nemzedékeknek... Baljós bölcsek, akik már nem is világháborúban, hanem világháborús ciklusokban gondolkodtak, kegyetlen-éles pontossággal mutattak rá, mint me-revednek meg egy kultúra meleg és eleven életformái egy üres civilizáció gépkeretei között, mint lesz az életörömből szórakozás, a felelősségből darált és szajkolt pártprogram, az egyéniből és nemzetiből országhatárok fölött áramló közhely. De ez csak egyik arcod volt, Európa. A másik, az örök, melyet szivemben őrzök, nagyszerű és emberi. Most, mikor felöltöd a gázmaszkot, amely talán örökre eltakarja a másik arcodat, még egyszer szemedbe nézek, szemedbe, melyben az értelem fénye világol, s mert nem tehetek mást, kitárom karjaim feléd. Látlak, idézlek, s a bucsu pillanatában is kiáltom, hogy hittem az erőkből, amelyek megalkottak, s amíg élni és szólani tudok, hinni akarom, hogy az értelem és szolidaritás ereje hatalmasabb, mint az ösztönök rémuralma...”

„Ösztönök rémuralma“, ismételjük *Márai* után s arra gondolunk, hogy ezalatt exportot, nyersanyagot, világbirodalmi expanziót, gazdasági kirakatokat s a másik oldalon a megszerzett zsugori védelmét kell értenünk. Milyen gyermekes *Rónai* Mihály András leírása

Párisról, az első napok benyomásairól. Nem az, amit mond, hanem amiként látja és keresgéli a háború megdagadt értelmét és a belőle való gyors elmenekülést. Ki szeretne szaladni a háborúból, holott fogva vagyunk mindannyian. Körül vagyunk kerítve Márai kedvenc földrészében, amelynek arcán az értelem fénye világol. De ez a körülkerítés sem új. Nem abban a pillanatban keletkezett, amikor felvirradt szeptember elseje. Régi huza-vona ez, tudunk és beleegyezésünk nélkül csak most nyomták rá az égő világító pecsétet. Attól lángolunk és szükölünk, amíg kissé még lángolni és szükölni lehetséges. Nagy malomköveket eregetnek a fejeink felé s a szédületes zugásban vizsgálhatjuk a csöpp lisztet, ami a plazatronunkra hullt.

*

Igy jutunk el *Bálint* György most megjelent könyvéhez. *Bucsu az értelemről*, — ez a címe. Némileg ellentétes azzal, amit Márai fennebb mondott, de ez nem tesz semmit, mert Bálint meg is magyarázza, mit ért alatta. Nagyjában ő is a háborút érti, de mélyebbre halad és felássza a háborút megelőző összetevők szellemi földjét. Naplószerű jelzésekkel mondja el a szellemi ember magatartását környezetével szemben. Apró megfigyeléseket közöl, amik igazolják, hogy a magatartás akkor is kötelező, mikor annak már semmi értelme, de nincs elragadtatva tőle... „A világháború kitörése óta, — mondja — időről-időre felvetették a kérdést: mit tegyen bizonyos esetekben a szellemi ember, hogyan viselkedjék az „írástudó”? Más-más választ adtak, ki-ki vérmérséklete, világnézete, ítéllete és előítélete szerint. Mindannyian emlékszünk még e nagy vitákra a háború utáni történelem egyes döntő szakaszaiban... Az írástudók ma már nem tehetnek egyebet, mint csinálja mindenki ugyanazt, amit a legutóbb. Legújabb magatartásuk legyen egyben a legutolsó is. A világ szempontjából tökéletesen mindegy, hogy mit tesznek. Minden cselekedetük csak „action gratuite” lehet, mint André Gide egyes regényhőseié: önmagáért való, céltalan, összefüggéstelen cselekedet, minden értelmi indok és gyakorlati szándék nélkül, tüntetés a világ „erkölcsé” és „bölcse-sége” ellen. Tehetnek, amit akarnak, a kutya sem törődik velük. Néhol még szinte udvariasságból, elégetik a könyveiket, de nemsokára ez is elmarad, nem lesz rá semmi szükség. A langyos közöny alaposabb munkát végez a legforróbb máglyánál is...” „Élj veszedelmesen! — követelte Nietzsche. Büszke és bátor kiáltására akkor nem támadt visszhang. Körülötte a XIX. század második fele terült el, lomhán, kényelmesen, áporodottan. Európa tulnyomó részében jóllakottan, problémátlanul nyújtózkodott a nyárspolgár-demokrácia. Pofaszakállas urak és strucc-tollas hölgyek üdültek előírászerű erényeikben és titkos kis bűneikben. Hátról a félhomályban, éhező munkások termelték összeszorított foggal a polgári erények és bűnök anyagi alapját... Ma gyakran idézik Nietzsche nagy parancsolatát. Vajjon mit szólna Nietzsche, ha látná mai idézőit?... A mai átlag ember nem él veszedelmesen, csak veszélyben él. Ez pedig döntő különbség... A veszedelmes élet elszakadás-sal, kivonulással kezdődik, különvéleménnyel, bálványrombolással. A veszedelmes élet a mai totalizmus szöges ellentéte. Ez az irányzat csodálatos segítség, a gondolkozni, sőt érezni sem tudó gyámoltalanok számára. Azt jelenti számukra, amit a „vastüdő” a modern orvosi csoda a gyermekparalízis áldozatai számára, de végzetes hatással lehet az egészségesek-

re. Kilépni a vastüdőből, a magunk tüdejével lélekzeni így kezdődik a veszedelmes élet. Ma csak nagyon kevesen tehetik ezt. Vasrácsai vannak és drótsővényei. Tehetetlenül kell benne bevárni a veszélyt. A mai emberek nagy része kiszolgáltatottságban várja az eseményeket. Nem szólhat bele semmibe, nem dönthet semmiről... A háború nem jött váratlanul: attól a perctől kezdve, hogy az első véget ért, érlelődni kezdett az új háború. És talán ez ad okot némi reménykedésre. Az 1914-es háború véget vetett egy régi biztonságnak — az 1939-es háború talán véget vet egy régi bizonytalanságnak. 1914 és 1939 között likvidálódott minden érték és minden mérték: most pedig talán elkezdődött a likvidálás korszakának likvidálása. Az európai színpadot megint a nagy tragédiák pátosza hatja át — a tragédiák pedig, mint a görögök óta tudjuk, a megtisztulás, a „katharizis” állapotába hozzák a nézőt...” (Pap Gábor)

A VARTÓL A MEGSZERVEZETT TEREPIG. Az erődítések története egyidős a történelemmel. Az ősidőkben tüskés bokrok, cölöppépítmények, majd sáncokkal, árkokkal övezett köépületek az erődítmények első nyomai a vadállatok ellen védekező, majd egymás ellen harcoló ember védelmi berendezésének. Később az erődítéseket illetőleg megoszlanak a vélemények. A spártaiak a „férfiak mellett” tartották a legjobb várnak, míg a rómaiak nagy súlyt fektettek az erődítésekre, mivel nagy kiterjedésű birodalmuk sakkbantartására helyőrségeket szórtak szét és ezeket védőfalak mögé bujtatták. A tulajdonképpeni rendszeres erődítések a XV. századból származnak. A XVII. század végéig, némi módosítással, az u. n. „ó-olasz” rendszer divott, amely szűk felületű bástyákat, magas ágyutornyokat épített. XIV. Lajos mérnök-katonája, a hírneves Vauban forradalmat jelent az erődítések történetében. Ő az első, aki a szokástól eltérően — elsősorban a terepviszonyokat vette tekintetbe valamely erődítés építésénél épp úgy, mint annak ostrománál is. Vauban, XIV. Lajos szolgálatában, 53 ostromot vezetett le s Franciaország keleti határait Dunkerquetől le, déire, erődítésekkel rakta meg. Az egészen szegény sorsból világhírű és gazdag katonává lett Vauban mesterségében forradalmat jelentő tetteit nem összegezte s csak halála után állították össze feljegyzéseit, amelyek így, hiányosan is, több vaskos kötetet tesznek ki.

Vauban rendszere, amit utódai — Montalembert és mások — kibővítettek, egészen a múlt század végéig volt érvényben. A hozzáadott kisebb-nagyobb javítások közül a legjelentősebb az, amikor a várakat, a falakon kívül, kisebb mozgóegységek védik. Például az 1870-71-es porosz-francia háborúban Denfert-Rochereau tábornok ilyen mozdulatokkal akadályozta meg Belfort elfoglalását.

A XX. század elején, a támadó fegyverek fejlődése az erődítések technikájában is gyökeres változásokat hozott. Az önálló várak vaubani rendszere változatlan maradt ugyan, de annál inkább változott az építésükhöz használt anyag. Újra szóhoz jutott pl. a beton, amit a rómaiak óta, mint építőanyagot nem használtak. Vitruvius és más római mesterek, mintadeszkázat között hatalmas beton falakat állítottak elő és Caligula, Nápoly mellett, betonmólót is építtetett. A betonépítés technikáját azonban közben elfeledték s csak a XIX. század elején találkozunk újra betonépítményekkel. 1824-ben Aspdin fedezi fel a portland-cement előállítását s ez indítja meg a betonépítés fejlődését. Beton alatt különben bizonyos anyagoknak (trasz, románcement, portlandi cement), valamint megfelelő mennyiségű víznek egyenletes összekeverése útján keletkezett keveréket értünk, mely a kötő-

anyag u. n. „lekötése“ folytán órák alatt megkeményedik, illetve megszilárdul. A rómaiak betonjában nem volt még cement. A cementet egy évszázada találták fel. A beton a vasbetonszerkezetek megszerkesztése óta a modern építészetben s ezzel egyidejűleg, a modern erődítmény építésében nélkülözhetetlen.

Vauban átforgatta a várak belső berendezését, ő építette az első „csillag-erődöket“ és ő alkalmazta elsőnek a „futóárkokat“. Az erődítések lényegét azonban sem ő, sem utódai nem változtatták meg. Az „egyedülálló várak“ rendszere, amelyek a terep legkedvezőbb pontján épültek, érvényesült azoknak a belga és északfranciaországi erődöknek a felépítésében is, amelyek nevét az 1914 nyarán megindult német támadás tette emlékezetessé. Az „egyedülálló erődítések“ szerepében az idő tényezője játszotta a főszerepet. A belga és a francia határ mentén felállított erődösor azt a célt szolgálta, hogy az ellenséget addig lekösse, amíg bent, az országban a mozgósítás és a felvonulás megtörtént. Távolsági szerepe volt (pld. Przemyśl) a vár körül, a tulajdonképpeni front tehermentesítése céljából minél nagyobb ellenséges erők lekötése. Antwerpen, Lütich, Namur teljesítették is ezeket a feladatokat, mert pl. a katonai szakértők szerint, ha a teljes két német hadtestet lekötő Antwerpen két nappal előbb kapitulál, úgy a németek előbb érik el a tengert és nem találták volna ott, a közben a Csatornán átdobott 4. brit divíziót és a francia tengerészeket. Mindazonáltal, Grandcourt generális, a *Revue Militaire* egyik ezévi számában, Manonviller erődjével foglalkozva, az „egyedül álló erődök“ tételének csődjét állapítja meg. Manonvillert a Strassbourg-Páris vasutvonal védelmére emelték, ennek ellenére ismeretlen maradt s nem került nagynevű kortársai mellé. Esete mégis jellemző. „Vae soli!“ „Jaj annak, aki egyedül marad! — írja Grandcourt generális.

— Hatalmas és elpusztíthatatlan erődítmény, amelyet a bevehetlenség legendája vett körül, két és félméteres betonfal, páncéltornyok mögött nagykaliberű ágyuk, modern világítási berendezés, stb. egész Verdun területén nincs ennyi modern fegyver. De ha ez az erőd egyedül marad, ha nincs összekötése a körülötte operáló csapatokkal, akkor ez az erőd elveszett, mielőtt a rábizott feladatot teljesítené“. A francia tábornok további fejtegetéseiből kiderül, hogy ha a Manonviller erőd nem különálló szerv, hanem valamely erődcsoporthoz szerves része, akkor addig védekezhetett volna, míg vagy löszerkészlete vagy élelmiszerkészlete ki nem fogy, vagy amíg védői mind el nem hullanak. Ezzel szemben a német ostromlók 54 óra alatt 5868 nagykaliberű — jórészt 42 centiméteres — lövedéket lőttek az erődre, vagyis a kisebb lövedékekkel együtt, öt percenként hét tonna acélt. Gayer tábornok, most előkerült dokumentumok szerint azt jelentette 1916 februárjában, a verduni támadás előtt, hogy „Ha huszonnégy óra, de legfeljebb három napon belül, nem jutok be Verdun piacára, akkor sohasem fogok oda behatolni“. Ezért a németek olyan hirtelen zuditották nehéz tüzérségük tüzét a manonvilleri erőd ellen, hogy a támadás a franciákat teljesen meglepetésszerűen érte és „az erődöt azonnal hatalmas, fekete porfelhő lepte be és ezt a felhőt a 40 km.-re lévő Pont-Saint-Vincent-ből szabad szemmel is látni lehetett.“ A világtörténelemnek ez az első pergőtüze megadásra kényszerítette a védőket, bár alig páran sebesültek meg, miután sem a bombázás ideghatását, sem a gázok okozta mérgezést elviselni nem tudták. Általában az 1914 előtt épült erődök mind a régi tapasztalatok alapján készültek nem számolva a tüzfegyverek hatalmas fejlődésével. A németek 42 cm.-res ütegeik pusztító hatása az akkori betonépítményekkel kivédhetetlen volt s annak Anverstől kezd-

ve Manonvillerig s később Verdunig egyetlen erőd sem tudott ellentállani. Ezért a háboru utolsó évében már nemcsak erődök, de lövészárkok nélkül folyt a harc és a „szentháromság” volt az egyetlen küzdelmi mód, amire a katonák esküdtek. „Egy betonfészék, egy gépfegyver és egy katona, ez az a szentháromság, amely Krupp, Schneider-Creuzotval és Skodával együttesen dacolni tud” — írta 1918-ban Normann Mac Millan kapitány. Wells is megírta, hogy ha 1914 augusztusában a várak védői otthagyták volna büszke kupoláikat és árkokba bujnak, szerény drótakadályok mögé, úgy a 42-ös mozsarakat a németek lomtárba tehették volna.

1914-18 között így az egyedülálló várak vaubani teóriája éppen olyan gyökeres változást szenvedett, mint a régi, poros katonai tankönyvek sok más „csalhatatlan” tétele. A várakat felváltotta a lövészárkrendszer, később a „szentháromság”, s amikor 1918 novemberében összeomlik a nyugati front, a német csapatok a Hindenburg vonalon át vonulnak vissza, amely helyenként tíz kilométeres erődműveivel, betonállásaival, hálózati rendszerével az első lépés a „megszervezett terep” felé. — Ludendorff írta *Emlékirataiban*: „Az erőd nehézkes tömbje, az öt körülfogó sánc- és árokrendszerrel együtt, kimult. Az erődítmények azonban szükségesek ma is, ezeket azonban olyan rendszerben kell a határok mellé építeni, hogy egyetlen egységet alkossanak”. André Maginot, francia hadügyminiszter azután 1930 őszén szavaztatta meg azt a rendkívüli összeget, amellyel a róla elnevezett erődvonal megépítéséhez hozzáfoghatott. Így jöttek létre a Siegfried, a Mannerheim, a belga erődvonal s ilyent épít jelenleg Törökország is európai határai mentén.

Ludendorff az általa épített Hindenburg vonalat annak idején „megszervezett terepnek” nevezte el, míg a mai erődítmény-hálózatot, a kezdeményező franciák nyomán

„állandó erődítések terepének” (Zone des fortifications permanentes) nevezik. Ez a terület következő felépítésű: leghátul maga az erődvonal, földfeletti és földalatti betonerődök, nehéztüzérség, földalatti kaszárnyák zónája. Ezelőtt, széles sávon, aláaknázott terület, amin át csak a beavatottak ismerik a szabadon járható utat. Az aknamezőn túl, néhány állandó, előretolt, álcázott megfigyelőállás, géppuskafészék, ezentúl — a „Senki Földje”. Ezen a részen folynak le azok az összetűzések, amiket „járórharcoknak” nevez napjaink sajtója. Amint látható a vár régi fogalma gyökeresen megváltozott. Magasbanyuló ormai, bástyái eltűntek s „legmagasabb” bástyái fölött, amelyek pedig semmivel sem alacsonyabb, mint a régi vártornyok bármelyike, vetnek és aratnak. Az erődítések a mélybe nyulnak, a vár a föld alá bujt, büszke falaival és folyosóival együtt, melyeken most gyors vonatok szállítják a katonaságot, sok száz kilométer hosszúságban a határok mentén. Mindez annyira alkalmazkodik a terepviszonyokhoz — Vauban büszke volna rá — hogy a Maginot vonal ezernyi erődje közül kettő sem egyforma. Az „előőrs zóna” az előretörő ellenséges erő feltartóztatását célozza a háttérben lévő erődhálózat messzehordó ütegei segítségével. Denfert-Rochereau sáncokból védekező, mozgó serege az őse ennek a rendszernek.

A Maginot vonal különben 25 milliárd frankba került, hossza 300, szélessége 5-20 kilométer, mélysége pedig 20-80 méter között váltakozik. A Maginot-vonalon hat acélváros épült, 200-250.000 katona elhelyezésére. A védőbeton réteg 5-8 méter vastag. Ezt a betonréteget a jelenleg ismert tűzérségi anyag képtelen átverni.

A Siegfried-vonal megépítésén hozzávetőleg 200.000 ember dolgozott hét hónapig, építéséhez nyolc millió tonna cementet, a drótsővényre 3 millió tonna vasat használtak fel.

Természetesen ezek az erődítmény óriások, amelyeket beosztásuk és nehéztüzérségi erejük miatt „szárazföldi páncélosoknak” nevezték el, sem sebezhetetlenek. „A modern erődítmények is bírnak valahol gyengébb és erősebb pontokkal. A védő tehát ne várja azt, hogy a támadás feltétlenül a gyengébb ponton következik be”. (Militärwissenschaftliche Rundschau 1931 július). Példa erre a Mannerheim-vonal, amit a szovjetorosz csapatok úgy törtek át, hogy a Finn-öböl jegén elfoglaltak több szigetet s a summai frontáttörést néhány nappal megelőzve, egyes ilyen csapatrészek egészen Helsinki alá jutottak el. (Aszódy János)

A HARCİKOC SIT már az ókori hadviselői ismerték. Ókori leletek tömege bizonyítja, hogy történetírásunkban nem is szereplő ókori hadviselők még a nagy perzsa, görög és római stratégák előtt felismerték azt az előnyt, amit a lovaktól vont és vastag deszkákkal „páncélozott” szekér nyújt a hadviselésben a gyalogos harcosokkal szemben s az első szelidített lovakat nem lovaglásra, hanem harci szekerek vontatására használták. A szekér először harci célokat szolgált és csak a társadalom fejlődésével vált előbb utazó, majd szállítóeszközzé.

Egy most megjelent francia könyv (J. Perré: Les chars de combat. Edition Berger-Levrault, Paris) az asszírok és babyloniak egykori harci szekereitől az ágyúkkal és gépfegyverekkel felszerelt mai tankig — teljes összefoglalását adja a harci kocsik történetének. A harci kocsik mai formájában 1918-ban jelentkezett ismét a hadviselésben, miután a XIV. század végén használt löfegyverek kellő védelmet nyújtottak a lovaktól vont ősi típusu harci kocsik ellen.

A teljesen fémből készült, páncélozott, motorhajtású, hernyótalpakon haladó harci kocsit 1918-ban az angolok és amerikaiak inkább

riadalomkeltés céljából alkalmazták a nyugati hadszíntéren s maguk sem gondolták, hogy a „tank” valaha döntő fontosságú harci eszközé válhat. Csak a nyugati hadszíntéren aratott siker után kezdtek hozzá a harci kocsik tökéletesítéséhez s ma már nem képzelhető el korszerű és átütőképes hadsereg megfelelő számú és hatóerejű harci kocsik nélkül.

Anglia, Franciaország, az Egyesült Államok, Németország, Japán és a Szovjetunió, valamint a többi fegyverkező hatalmaknak szállító svéd Landwerk-Művek az 1920-38 közötti években egymásután hozták ki újabb és újabb típusaikat. A világháborúban szerepelt lecsúszott mozgású tankok a motorépítés fejlődésével és a hernyótalprendszerek tökéletesítésével (Cardan-Lloyd, Vickers-Mark rendszerek) egyre mozgékonyabbá váltak. Megállapítást nyert az is, hogy a tankoknak szánt feladatok természete szerint, többféle típusú harci kocsik szükségesek: nehéz tank, amely a tüzérség támogatásával támadást intézhet az ellenséges vonalak ellen, közepesúlyú u. n. „felderítő tank” és u. n. „könnyű tank”, amely a lovasság szerepét veszi át a korszerű gépesített hadviselésben. Általános elvként kialakult, hogy a tank súlya nem haladhatja meg a husz tonnát; irányítása, tüzfegyvereinek kezelése lehetőleg önműködő, hogy a harci kocsik minél kisebb számú személyzettel fejthesse ki tevékenységét. Ugyancsak egységes valamennyi harci kocsitípusnál a gépfegyverek elhelyezésére szolgáló forgatható páncéltorony. A harci kocsik átlagos sebessége — egyes típusok szerint, — hernyótalpakon 60-70, kerekeken 100-120 km. óránként, páncélzatuk vastagsága 9-15 mm.; súlyuk: könnyűtank 4-7, közepesúlyú 7-11, nehéz 10-15 tonna; hajtóerejük tonnánként 35-50 lóerő.

J. Perré könyve ismerteti az egyes nagyhatalmak által használt harci kocsik-típusokat is. Az angol hadsereg három kocsitípust hasz-

nál: a Mark I A és II A jelzésű, Cardan-Lloyd rendszerű könnyű típust, felderítő és gyarmati szolgálatra; a Vickers-Mark I jelzésű közepsúlyú, s egy harcvonalt áttörésére épült nehéz tankot, amelynek újabb típusait már légháritó és vízszintes, tankelháritó ágyuk ellen védő nagykaliberű ágyúval is ellátták. Három típust alkalmaz az Egyesült Államok hadserege is. És pedig: gyalogsági akciók támogatására könnyű tankot; a harcvonalt áttörésére a Christie T-3-E-2 jelzésű közepsúlyú harcikocsit s egy „lovassági tanknak“ nevezett 3-4 tonnás súlyú, 3 gépfegyverrel felszerelt s egyetlen ember által irányított rendkívül gyors és könnyű típust. Az orosz hadsereg tankjai valamennyi angol, francia, amerikai és német újítás felhasználásával épültek. Legtöbb típusuk egyaránt alkalmas kerékkel és hernyótalppal való haladásra. A jelentősebb hatalmak közül csupán a Szovjetunió épít még ma is husz tonnánál súlyosabb tankokat. A Szovjetunió hadserege is többféle típust használ, amelyek között újabban vízi és szárazföldi előhaladásra egyaránt alkalmas könnyű tankokat is építenek. Az európai típusok és a svéd Landwerk-Művek szabadalmainak felhasználásával épültek a japán és francia harcikocsik is. Perré könyve a német tankokat nem ismerteti. (V. G.)

E RKÖLCS ÉS HADITECHNIKA. A középkor háborúiban még humánus szempontok is befolyásolták a hadvezetést. Számos példa igazolja, hogy lovagias szellemtől áthatott hadvezérek nem vettek igénybe olyan fegyvereket, amelyeket túl kegyetlennek és rombolónak véltek. Bayard lovag a XV. század nagy francia hadvezére nem akarta bevezetni a tüzfegyver használatát, mert embertelennek és lovagiatlannak vélte „lesből gyilkolni le az ellenfelet“ és inkább vállalta a csatavesztést. Godin krónikája megemlíti, hogy amikor XV.

Lajosnak tanácsosai a görögtűzet ajánlották az angol hajóhad megsemmisítésére, a király borzadva tiltakozott e kegyetlen és embertelen harcieszköz ellen. XV. Lajosnak ajánlotta fel egy Duprés nevű barát „fullasztó folyadékkal“ töltött instrumentumait is, melyek harc képessé tenné tette volna az ellenséges gályák legénységét, a király azonban nem fogadta el a találmányt és kolostorba záratta a feltalálót, nehogy más is megtudhassa titkát. 1779-ben, az amerikai függetlenségi háború idején Brune de la Condamine tábornok XVI. Lajosnak azt ajánlotta, hogy használjanak gyújtóbombákat az ellenség állásainak megsemmisítésére. A francia haditanács megvizsgálta a találmányt, de alkalmazását emberi és lovagias szempontokból elvetette s a háború tartamára internálták a feltalálót. A XVIII. század végén lezajlott angol-francia háborúk alatt született meg a mai torpedó őse. Feltalálója, Foulton francia mérnök találmányát felajánlotta a Direktóriumnak s mivel ismerte a francia hadvezetés szempontjait, valóságos védőbeszédet tartott tervei átadásakor, kifejtve, hogy azok, akik el akarják pusztítani a forradalomból született új Franciaországot, akik védtelen városokat égetnek fel — nem érdemelnek kiméletet. A francia hadvezetőség mégsem vállalta a torpedóháborút.

A XIX. század végén Wilhelm Bauer német feltaláló egy tengeralattjáró terveit mutatta be a monarchia hadügyminisztériumának. A tervet szakkbizottság elé utalták, amely kedvező véleményezéssel néhány kísérleti tengeralattjáró megépítését javasolta. A tengeralattjárók azonban sohasem épültek fel, mert von Baumgarten admirális ilyen „víz alatt leselkedő kalózhajók“ használatát összeegyeztethetetlennek tartotta a tengerészet becsületével.

A torpedó, a gyújtóbomba, a tengeralattjáró, a mérges és fojtó gázokkal töltött lövedékek csak a XX.

század háborúiban jutottak döntő szerephez. A mai hadviselőket már nem gátolják emberi és lovagias szempontok, ha új gyilkoló és rombolóeszközök alkalmazásáról van szó. Minden eszköz jó, amely közelebb visz a célhoz, — mondotta Hindenburg marsall 1917-ben, amikor először használták lángszórókat a nyugati hadszíntéren s valójában ez az új haditechnika morálja. Az erkölcsi szempontok különben csak a harci eszközök megválasztásában érvényesültek a multban. Egy-egy lovagias hadvezér visszautasította a gyújtóbombát, a torpedót s a gázt, mint méltatlan és embertelen eszközöket, ám a háborús célok mérlegelése alkalmával sohasem érvényesültek ilyen szempontok. (Ács László)

A MAI ÉSZAKKELET EUROPA. A német-országi meg nem támadási szerződés és a Lengyelország új határait megállapító, múlt év szeptember 28-án Moszkvában aláírt német-országi egyezmény jelentősen megváltoztatták Észak-Kelet-Európa geopolitikai képét. Lengyelország felosztása során a Szovjetunió 197.000 négyzetkilométer új területtel gyarapodott, ami kevesebb ugyan annál, amennyi Lengyelország területéből 1914-ben a cári Oroszországhoz tartozott, de az új határ stratégiai szempontból még mindig előnyösebb, mint az 1919-ben felmerült Curzon-terv, amely más irányban és 20.600 négyzetkilométerrel beljebb vonta meg az orosz-lengyel határt. Az Oroszországhoz csatolt volt lengyel területek lakosságának néprajzi megoszlását nehéz pontosan megállapítani, mert a rendelkezésre álló különböző eredetű statisztikák egymással eltérő adatokat közölnek. Az angol statisztikák 12 millióra becsülik e terület lakosságát s ezekből 4 millió ukrán, 2 millió fehér-orosz, 5 millió lengyel, 1 millió más nemzetiségű. A teljesen lengyel varsói és suwalki területek kivételével e részek lakossága annyira kevert, hogy az évszázadok óta fo-

lyó békés és fegyveres viták során sohasem sikerült olyan határokat megállapítani, amelyek a terület minden nemzetiségű lakosságát egyaránt kielégítették volna. Milliók lengyel, ukrán és fehér-orosz tömegek között élnek németek is e területeken — német adatok szerint kb. 400.000 lélek, — s az új határok megvonása után megindult német visszatelepítési akció eddig kb. 100 ezer németet költöztetett a Németországhoz csatolt lengyel területekre, vagy a Birodalom belsejébe.

Az Oroszországnak jutott lengyel területeket, az etnikai szempontok lehető figyelembevételével két részre osztották. A terület nagyobbik részét — 109.000 négyzetkilométer 4.700.000 lakos, — a Fehérorosz Szocialista Szovjetköztársasághoz csatolták, míg a többi területen, — 88.000 négyzetkilométer, 7.300.000 lakos — Ukrán Szovjetköztársaság alakult. A már megejtett választáson a szavazatok 90 százalékát mindkét területen a munkásság és a parasztság jelöltjei kapták s a szovjet tanácsok az egyházak, alapítványok és magánosok kezében levő nagybirtokok, illetve lengyel telepítési akciók számára fenntartott területek felosztásával megkezdték programjuk végrehajtását.

Lengyelország felosztása során a Szovjetunió Litvánia területi igényeit is kielégítette, átengedve Litvániának a 440.000 lakost számláló 6.800 négyzetkilométer wilnai kerületet, jóllehet — angol statisztikai adatok szerint, — e terület lakosságának alig husz százaléka litván, a többi fehér-orosz, ukrán és lengyel.

A Németországnak jutott rész területre kisebb — 186.000 négyzetkilométer, — de népesebb. Angol statisztikai adatok szerint a lakosság száma itt 20.500.000. Nemzetiségi megoszlása: 13.500.000 lengyel (köztük 5-6.000.000 zsidó), 700.000 német és 300.000 ukrán.

A volt lengyel területeket Németország is két részre osztotta: megszállott és a Birodalomhoz visszacsatolt területekre. A felosztásnál azonban Németországot csupán

közigazgatási és hadászati szempontok vezették, mivel a területek lakosságának nemzetiségi többsége mindkét részen egyaránt lengyel. Az esetleges „történelmi helyreállításnak“ is ellentmond az a tény, hogy Giechanow (Iechenau) és Lodz sohasem tartoztak Németországhoz. A Birodalomhoz visszacsatolt területeket két közigazgatási körzetre osztották: a danzigi közigazgatási körzetre, (Danzig, pomerániai vajdaság, a poseni vajdaság és Keletporoszország egyrésze). Ennek a vezetője Forster, a volt danzigi nemzetiszocialista körzetvezető. A másik közigazgatási terület Wartheland, (a poseni és lodzi vajdaság s Keletporoszország egyrésze). Ennek vezetője Greiser, a danzigi szenátus volt elnöke. A Kattowitztól délnyugatra eső területeket a régi német közigazgatási kerületekhez csatolták. A Birodalomhoz csatolt részekben kívül Németország megszállva tart 107.000 négyzetkilométer lengyel területet, amit jelenleg Frank volt birodalmi miniszter kormányoz. Idéig hivatalos döntés nem történt afelől, hogy Németországnak mik a tervei ezzel a területtel, egyes nyilatkozatok azonban arra engednek következtetni, hogy ezekből a területekből a Cseh-Morva rendszerhez hasonló protektorátust alakítanak.

A megszállott terület lublini körzetében a lengyel kormányzóság zsidó rezervátumot létesített. Ide szállítják a Lengyelország felosztása után Németországhoz került kétmillió, a még Németországban maradt 200-250.000, az Ausztriában élő 100.000 és a Cseh-Morva protektorátus területén élő 150-200.000 zsidót. Lapértesülések szerint eddig 45.000 lengyel és német zsidót szállítottak a rezervátum területére.

A lengyel kormányzóság Krakkóban székel. Ez a szerv gyakorolja a törvényhozás, közigazgatás és rendfenntartás jogát. A katonai rendfenntartás költségeit a megszállott területek lakossága viseli. Korra és nemre való tekintet nélkül az egész területen bevezették a kö-

telező munkaszolgálatot. A lengyel lapok a német hatóságok előzetes cenzurájával jelennek meg, de a németesítés itt nem folyik olyan erővel, mint a Birodalomhoz csatolt területeken. (Márk Viktor)

A KÖLNI TÖRTÉNELMI KUTATÓINTÉZET.

A német propagandaminisztérium, amely ügynökök százazreit foglalkoztatja bent az országban és külföldön, hogy minél szélesebb körökben népszerűsítse az Anglia elleni háború és a „német élettér“ gondolatát, valóságos tudománnyá emelte a propagandát s ujabban „taktika és stratégia“ címen a német egyetemeken is tanszéket kapott. Hans Baer, a nemzetiszocialista egyetemi ifjúság szövetségeinek vezére, amikor a szövetség hivatalos lapjában, a *Bewegung*-ban bejelentette az új tanszékek felállítását (körülbelül egy hónappal a háború kitörése előtt) kifejtette, hogy az Anglia elleni háborúban a propagandára épp oly fontos szerep vár, mint a fegyverekre, mert Angliát csak saját harci eszközeivel lehet legyőzni.

Az egyetemi tanszékek felállításával egyidejűleg Kölnben tudományos kutató intézet létesült. Egyetlen célja: adatgyűjtés az Anglia ellen folytatott propagandaháború számára. Ez az intézet új szempontok szerint vizsgálat tárgyává teszi a történelmet s azt kutatja, hogy milyen jogfosztásokat és igazságtalanságokat követett el Anglia a világbirodalom fennállása óta, különösen a világháború alatt és az utána következő években. A kölni intézet adalékokkal tartozik szolgálni a rádióban, sajtóban és élőszóval folytatott propaganda számára arról, hogy egyedül Angliát terheli a felelősség a mostani háborúért, melyet Németországra rákényszerítettek.

A kölni történelmi kutatóintézet kiadásában eddig öt könyv jelent meg. Valamennyi Anglia történetével foglalkozik s valamennyi arra mutat rá, hogy milyen eszközökkel építette ki Anglia mai gyarmatbiro-

dalmát, hogyan vesztette el Németország gyarmatait Anglia politikája következtében s hogyan igyekezett Anglia Németországot még a világháború után is a maga érdekeinek szolgálatára felhasználni s beleszórni egy Oroszország elleni háborúba. A történelmi kutatóintézet munkásságának eredményeit rendszeres előadások keretében ismertetik a német rádiókban, az intézet sajtóirodája állandó kapcsolatot tart fenn a lapokkal és a birodalom nagyobb városaiban sűrűn tartanak előadásokat. Az előadók — a német főiskolák növendékei, akiknek Baer szerint „a háború befejezéséig nem lehet más feladatuk, mint a felvilágosító szolgálat”. Az intézet a nép minden korú és értelmiségi fokú rétege számára gondoskodik olvasmányról: mesekönyveket és ifjúsági regényeket ad ki, melyekben a rossz szellemek, boszorkányok, gonosz és jellemtelen szereplők mind angolok.

A kölni történelmi kutatóintézet látja el megfelelő anyaggal a semleges országokban dolgozó német ügynököket is. Olaszországban állandóan felszinen tartja a gyarmati kérdéseket, amelyek Anglia ellenséges magatartása miatt nem nyerhetnek az olaszokat is kielégítő megoldást, Hollandiában a holland függetlenséget és a Hollandia indiai gyarmatait veszélyeztető angol imperializmust állítja szembe a gyarmati kérdésekben Hollandiát illetően semleges német politikával, a skandináv államokban Finnország példáját idézi, bizonyítva, hogy Finnország „az angol biztosítékok áldozata”, Spanyolországban a még mindig megoldatlan marokkói kérdés a német propaganda vezérszólama.

Mibe kerül Németországnak ez a hatalmas, az egész világot átfogó szervezet fenntartása? Alfred Rosenberg, a propaganda legfőbb irányítója szerint kevesebbe, mint amennyit veszíthetne Németország, ha nélkülözné ezt a szervezetet. (Sinka László)

A ROMÁNIAI IDŐSZAKI SAJTÓ SZÁMOKBAN. Az utóbbi évek folyamán oly sok változáson keresztülment romániai sajtó számadatai érdekes képet nyújtanak az ország lakosságának ilyen természetű kulturigényeit illetőleg. Jelenleg összesen 746 sajtótermék jelenik meg rendszeresen Romániában. Ezek közül 98 napi- és 203 hetilap, 445 pedig időszakos sajtótermék. Az Ókirályságra ebből 39 napi- és 73 hetilap, valamint 289 folyóirat esik. Az ország nyugati részében a napilapok száma 59, a hetilapoké 117, a folyóiratoké pedig 131. Bukovinában 6 napilap és 7 hetilap, Besszarábiában 3 napilap, 9 hetilap és 10 folyóirat jelenik meg. Az időszakos sajtótermékek (folyóiratok, szaklapok) megjelenési központja Bucuresti, ahol az ilyen természetű lapok 54 százaléka lát napvilágot. A napi és hetilapok többsége viszont (60 százalék) az ország nyugati felén jelenik meg.

A sajtótermékek terén legszegényebb Bukovina és Besszarábia. Lapjaik arányszáma nem éri el a 4 százalékot sem.

A sajtótermékek megjelenési helyét illetőleg a városok közül Bucuresti vezet. Bucurestiben 19 napilap, 19 hetilap és a folyóiratok 50 százaléka jelenik meg. A transilvániai (erdélyi) városok érdekessége, hogy Cluj (Kolozsvár) jöllehet szellemi központ, a sajtókiadványok terén mégsem az élen áll, miután csak 9 napilapja és 15 hetilapja van. Az ország ezen a felén Timisoara (Temesvár) vezet 13 napi és 14 hetilappal. Oradea (Nagyvárad) sem marad el sokkal Cluj (Kolozsvár) mögött 8 napi-, illetve 5 hetilapjával. Aradon 6 napilap és 7 hetilap jelenik meg; Brasovban (Brasóban) négy napilap és egy hetilap. A többi vidéki és ókirályságbeli városok csak ezután következnek. Iasi 5 napilapot és 3 hetilapot ad ki, Cernauti 6 napilapot s egy hetilapot. Ploesti 5 hetilappal szerepel. Napilapja nincs.

A sajtó nemzetiségi megoszlása az együttélő népek kulturális hely-

zetére utal. Az Ókirályság területén a lapok szinte mind román nyelvűek. A napilapok közül kivétel egy német és két francia nyelvű lap. A hetilapok között már több a más nyelvű. Éspedig: két bolgár, két török, két örmény, két lengyel, két német, egy magyar és egy cseh. (Hat zsidó, de román nyelven). A napilapok között erősebb a nemzeti-ségi eltolódás Transilvaniában. Az 59 napilap közül 11 román, 10 német és 38 magyar. A hetilapok közül 56 román, 22 német és 33 magyar. Van azután még egy bolgár és egy szerb nyelvű hetilap. A zsidóság egy napilappal és négy hetilappal szerepel — magyar nyelven. Bukovinában a hat napilap közül három német, kettő román és egy ukrán. A hetilapok közül egy román és egy ruthén. Besszarábiában nincs sem ruthén, sem orosz nyelvű napilap, mind a három napilap román. A kilenc hetilap közül hat román, három pedig a besszarábiai német telepések lapja.

A szaklapok terén kevesebb a más nemzetiségű lap. A 449 szaklap közül 352 román, 46 magyar, 37 német és 11 francia. (Szabó Zoltán)

LAGERLÖF ZELMA. A pár hete elhunyt Lagerlöf Zelma volt korunk legismertebb, sőt legismertebb írónője, jöllehet munkásságában nem tükröződtek napjaink problémái, holott ifjúsága összeesik a női egyenjogúsítási küzdelmek hőskorával, amikor az északi államok asszonyai jártak e mozgalom élén. Az a társadalmi erjedés, melynek egyik tünete a nőkérdés, bizonyára nem volt ismeretlen Lagerlöf Zelma előtt, munkásságában azonban nyomát se találjuk ennek... Minden könyve elfordulás a mindennapi valóságtól. Elismerjük: menekülése művészi. Könyveivel egyes fejezetei muzsikáló versekként hatnak, soraiban a költészet bőséges forrása buzog. Pihenő napokon elringató olvasmány s a célját ismerő felnőtt fáradt óráiban éppoly szomjasan issza meséit, akár a képzelet

világából ki nem nőtt gyermek. De emlékezzünk ifjúságunkra. Milyen idegen, milyen értéktelen volt Lagerlöf Zelma s egy-két könyve elolvasása után, évekig kerültük minden sorát. S ma is, aki a miérteket keresi s ismerni szeretné életünk alakulásának okát, vajjon elszórazhat-e Gösta Berlingen? De ne hogy tévedjünk: Lagerlöf Zelma állandóan beszél a szegénységről, nélkülözésről, gazdagságról, segítségről. De a nyomorúság és a hatalom birkozása az ő szemében a jó és a gonosz örök küzdelme s nem keresi, hogy kik a gonoszok, miért rosszak, honnan a hatalmuk a többiekén. Alakjai ezért időfelettiek s a jóság, a szeretet, a gonoszság megtestesülései. Elmosódott, látomászerű mesetájai nem a ma, nem egy bizonyos kor és hely visszatükrözése, hanem az öröknek vélt emberi érzelmek háttere. Csilingelnek a mélykék harangvirágok, aranylik az alkonyi napfény, s szeles éjszakán a meggyilkolt ifjú leány köd-alakja susog a gyilkos fülébe. Császárnak álmodja magát a kifosztott apa s császárnőnek mélybezuhanat szépséges lányát. Öseivel társalog a szántóvető Ingmár s az atyai földön élt és nyugvóra tért Ingmárok hosszú sora szabja meg késő ivadékaik cselekedeteit. Mithikus módon formál Lagerlöf Zelma, alkotóművésze teli a mese elemeivel. Nem a gyilkos lelkifurdalásáról beszél, hanem ehelyett a vidáman mulatozó skót katonák közt megjelenteti az ártatlanul meggyilkolt kislányt. A fukar, szívtelen, munkára hajszoló lövdalai mostoha mikor felmerül majd nyomtalanul eltűnik, nem tudjuk, hogy a paplak második asszonya-e vagy a tó félveemlegetett boszorkánya. S Sintram is, a kegyetlen földesur, ki más, mint maga a megrontó ördög. Jól ismeri Lagerlöf Zelma az emberi érzelmeket, jól ismeri a nép mesealkotó lelkét, de hol van a mese a valóságtól!? A régmúltban élt primitív ember egynek hitte a kettőt, de az emberiség feje felett azóta elvonultak az idők, a nép már egyre többet tud a világ

titkaiból s a gyermek is alig pár évig kap a mese után. Ez a kivételes képességű íróasszony mégis élete munkásságát, áldott tehetségét pazarolta a mesére. Főművei (Gösta Berling, Liljecrona otthona, Arne ur kincse, A császár, Jeruzsálem) mind megindító, szívéhezszóló mesék, sőt nem egy — legenda. Mondhatjuk nyugodtan: a misztikumba vonult s szembefordulni semmikép sem akart a nyilván megvetett való világgal. Az egykori tanítónő, aki szülei elkótyavetyélt birtoka visszaszerzésére fordította akaraterejét, egy ábrándvilágot szolgáltat s a valódit be nem engedte műveibe. Nem kereste miért kellett strolcai Klara Gullának bordélyok mélyére süllyednie, hogy megmentse szülei keservesen összetákoltny kunyhóját a földesuri kapzsiságtól. Ördöginek ábrázolta Sintram és társai kegyetlenségét s hatalmaskodását a sátán gonoszkodásának s nem érdekelte, hogy mindez miért lehetséges s hogy lehet-e ez másként. Önelvű, sajátos világot teremtett, ami gyönyörködtethet (és gyönyörködhet is), csak épp igazsága és erre a világra valósága színes káprázat. Mi sem könnyebb (és misem kötelezőbb) mint kitörölni a szemből. Értékét és kora írói közt a helyét ez a meg gondolás jelöli ki. (Heves Renée)

OTTO WEININGER. A filozófiai évfordulók esztendejét éljük. Páris Descartes emlékét készül ünnepelni, a Descartes emlékéhez méltatlan fegyvercsörömpölés és ágyuzaj között. Bécs ezzel szemben Otto Weininger születésének 60. évfordulóját aligha veszi tudomásul. A nürnbergi törvények ugyanis kizárják Weininger a német vérközösségből... Holott a mai német rendszer és Weininger filozófiája között van némi összefüggés. Weininger antiszemita volt. Ez a szellemi sikra kivetett s az akkori idők liberális légkörében vakmerőségnek számítható zsidóellenesség egy sajátos idealista filozófia következtetéseinek tartozik. Weininger műve

a legnagyobb fokú műveltséget az életből való legnagyobb fokú elvonatkoztatottsággal párosítja. Tétélei a nőről, a zseniről, a zsidóságról egy zseniális ember szembefordulását jelentik az idővel. A császárváros s az egész Nyugateurópa századelejének szellemi elrekedése elleni tiltakozás: ez a weiningeri mű — nem mindig kifejezett — indítéka. Ám az idővel való szembefordulása nem jelentette az idő meghaladását. A weiningeri mű paradoxonai semmiben sem segítették elő az eszmék már akkor annyira szükséges tisztázását. Az elvont individualizmus eszmekörébe zárva a weiningeri filozófia — mai szemmel nézve — legfeljebb arra alkalmas, hogy általában az élettől és társadalomtól idegen metafizika alapvető hibáit felfedje. Bizonyos, hogy a metafizikának, a való életre vonatkozó tétéleit legátfogóbban éppen Weininger formulázta meg. Ám ezek a tétélek az élettől való teljes összeütközésükben rámutatnak arra, hogy a metafizikai idealizmus hasznavehetetlen kalauz, amikor a valóságról van szó. Weininger idejében az ismeretelmélet és ontológia problematikája már meddő volt, a filozófia új területet igyekezett meghódítani. Ez az új terület a társadalmi valóságból fakadt. A weiningeri filozófia olyan társadalmi kategóriákról és viszonyokról, mint a nő, a nemek viszonya, a zsidóság, a tehetség, a zsenialitás igyekezett számot adni. Ez a kísérlet teljes kudarcra végződött. Csak egy, a szóbanforgó kérdésekkel semmilyen kapcsolatba nem hozható eszmevilág alakult ki, amelyben a valóságos világnak még a lenyomata sem jelentkezik.

Weininger grandiózus kísérlete arra, hogy a valóság egyes kategóriáit az idealista filozófia útján értelmezze, így csődöt mondott. Ez a tény csak a mű használhatóságát és nem belső értékét jellemzi. A weiningeri mű egyes részei — elsősorban azok, amelyek szoros értelemben csak a logika körébe tartoznak és így idegenek kitűzött feladataitól — nagyszabású, néhol ép-

pen alapvető tételezések. Ezek a részek azonban nem tartoznak a metafizikai régiókba. A tudat világgal foglalkoznak, minden metafizikai kiindulópont vagy előítélet nélkül. Miért is idealista filozófus fontosat és nagyot csak akkor alkot, ha eltekint világnézetétől.

Weininger a német idealista filozófusok utolsó nemzedékéhez tartozik. Óriási hatása időlegesen bizonyult. Csak közönségsikere volt. Hogy ebben a közönségsikerben mennyi volt a nemek viszonyának krónikus kríziséből eredő kíváncsiság és mennyi volt a már akkor is lappangó zsidókérdés iránti érdeklődés s végül mennyi a metafizikai problémák szeretete, azt sem akkor, sem ma megállapítani nem lehetett. A faji diszimuláció útjára tévedt Németország tőle függetlenül valószínűleg meg azokat az elveket, amelyek a weiningeri műből logikusan következnek. Az állami tekintély elsőbbsége, a zsidóság ellentéte az árja népcsoportokkal, a nő alacsonyabbrendűsége: a weiningeri filozófia konklúziói. Ezeket a tételeket hazája — persze minden eszmei befolyásolás vagy összefüggés nélkül — a gyakorlatba ültette át. S ha Weininger elméleti idealizmusa és a mai gyakorlati tevékenység közel állnak is egymáshoz, bizonyos, hogy ez nem jelenti az idealista metafizika gyakorlati követelményeinek a megvalósítását. Az utódok tettei nem írhatók az előd rovására. A weiningeri mű az idealista filozófiának a valóságos életre való vonatkozásait, magyarázatait akarta adni. Ez is e feladat megvalósíthatatlanságának a bizonyítéka. Innen Weininger zseniális tévedései. (Bányai Imre)

A 130 ÉVES FRANCIA SPIRITUALIZMUS. Amikor az 1810. év egyik tavaszi napján, Royer Collardot a Sorbonne filozófia-tanárának nevezték ki, a francia bölcsélet történetében beállott az a fordulat, amely a filozófiát hivatva volt a rend, az erkölcs és a vallás szolgálatába állítani. A XVIII. század

felvilágosodott, materialista és szkeptikus filozófusai nem vesztek még el teljesen hitelüket; a Direktórium és Napoleon letörték ugyan a forradalmat, de mindeddig nem nyílt alkalom a forradalom szellemét eszmei uton elpusztítani. Amilyen mértékben meggyökeresedett az ellenforradalom, olyan mértékben vált szükségessé a jakobinizmus filozófiai előfutárjainak a megcáfolása. Az az irányzat, amely ezt a feladatot elvállalta spiritualizmusnak nevezte el önmagát. Royer Collard és követői, Jouffroy, Maine de Biran és Cousin, hadat üzentek a XVIII. század felvilágosodottságának, szenualizmusának és kételkedésének: a filozófiát megtisztították a jakobinizmus gyanujától, illetendővé és erkölcsössé varázsolták. Ez a filozófia a bonapartizmus feljében született s az uralomra került polgárság egyes frakciói között mindvégig megtartotta pártatlanságát; ami annyit jelent, hogy Napoleon után a restauráció, a restauráció után pedig a polgárkirályság hivatalos filozófiája lett. Az 1848-as események nem igen ártottak jó hitelének, III. Napoleon alatt ez a filozófia még vegetált, hogy végül is kiöregedve és hitelét veszítve kiumuljon. Amíg virágzott, a XVIII. század és a francia forradalom kísértéseitől akarta megóvni a lelkeket. A spiritualizmus restaurálta a katholicizmust, nyitott kapukat, a korabeli német filozófiának — elsősorban Hegelnek — és ültette át francia talajba a skót pszichológiát. A nehéz germán elvontságok keveredtek a keresztény életérzéssel, a skót lélektan laposságai a vallás-erkölcsi mezbe bujtatott nagypolgárság üzleti és hatalmi érdekeivel. A XIX. század első felét ez a sok és zavaros forrású filozófia uralta. Hogyan történhetett meg hogy Diderot, Voltaire és Condillac örökébe a Hegellel és Thomas Reiddel teleltült ultramontán filozófia került? Hogyan vált lehetségessé, hogy a racionalista bölcsélet olyan spiritualista iránynak adta át helyét, mely inkább a fórumok, mint az igazság

érdekeit szolgálta? A filozófiának ez a lefokozása a korszellem változása. A kor szellemét viszont az uralkodóvá lett nagypolgárság határozta meg. Ez a réteg híjjával volt minden nyugtalanságnak és minden igénynek a szellemiek terén. Semmit sem tanult és mindent elfelejtett. Elfelejtette azokat az időket, amikor még a hatalomból kirekesztve, a támadó kedvű és racionalista filozófusokhoz kényszerült fordulni. A filozófiát le kellett egyszerűsíteni bizonyos iránytszabó tünetek igazolására. A filozófia így mélyítette el azt a változást, amely a francia társadalmon belül történt.

A francia spiritualizmus az ellenforradalmi bölcsések minden jellegzetességét magán viseli. Az első ilyen jellegzetesség a filozófiai stílus megváltozása. Az érthető, szellemes és világos XVIII. századbeli francia bölcsélet stílusát nehéz absztrakciók és bonyolult mondatok váltják fel. Hegel átkelt a Rajnán és ezzel a bölcsélet elvonatkozása az élettől már csak formai okok miatt is beteljesedett. (Nem úgy a bölcséké, akik közül Royer Collard a közoktatásügyi tanács elnöke, Cousin pedig miniszter lett). A másik tünet:

szembefordult a rációval. A felvilágosodottság filozófusai mindent az észre alapítottak, miért is a spiritualizmus doktrínerei igyekeztek a hivatalok adta tekintély erejével megcáfolni az ész mindenhatóságának hitét. Harmadik tünet: visszatért a morálhoz és a theo-sophiához. Negyedik tünet: kiirtotta a kételkedést és a kritika minden fajtáját. Ezért a spiritualisták a skót filozófia józan érzését vették kölcsön. Józan ember tudvalevőleg nem kételkedik semmiben és nem kritizál semmit.

A spiritualizmus nem az igazság rendszerét, hanem az engedelmesség kánonját igyekezett megteremteni. Apodiktikus megfogalmazású tételeit nem az elégséges bizonyítékok ereje, hanem a pathosz és a tekintély tartották fenn. Az ilyen filozófia csak a hatalom tözsomszédságában, csak ellenforradalmi korban születhet meg. A francia spiritualizmus általában típusa minden ilyenfajta filozófiának. Homály, az ész elvetése, a theologizmus kiterjesztése a megismerés területére, a kételkedő kritikai szellem megtagadása, mind az ilyen típusú filozófia általános szellemi képéhez tartozik. Még ma is él. (B. I.)

VILÁGGAZDASÁGI SZEMLE

A VILÁG VEZETŐ KARTELLJEI, TRÜSZTJEI ÉS KONSZERNJEI

A mult század vége felé kialakult monopolvállalatok (kartelliek, trüsztok, konszernek) — mint ismeretes — lassankint birtokukba vették csaknem az egész világ termelését. A rendelkezésükre álló óriási anyagi és politikai eszközöket mindenekelőtt a szabadverseny megszüntetésére használták fel. Ezáltal árucikkeik árát majdnem tetszésük szerint szabhatták meg s ez jövedelmezőségüket biztos alapra fektette. A rökés termelési mód ez alapvető átalakulásának — a szabadversenyből monopóliumba való átcsapásának — az a legnagyobb jelentősége, hogy ezek a hatalmas vállalatok, amelyek egyes országokban a „nemzeti vagyon” legnagyobb részét ellenőrzik, kormányaikkal szoros kapcsolatot építettek ki s érdekeiket a legtöbb esetben intézményes védelemben részesítik. Érthető ezek szerint napjainkban a monopóltőke döntő fontossága. Melyek azonban azok a legfontosabb „monopolok”, melyek vállalataik, bankjaik és egyéb érdekeltségeik révén keresztüli-kasul behálózják

a világot s a föld piacait időnkénti megállapodásokkal egymás közt felosztják? E felosztás legfontosabb eszközei a nemzetközi kartellek. Már 1897-ben több, mint negyven ilyen karteil működött. Ezek részben a területek beosztására, részben ármegállapításra, néha pedig a termelés szabályozására és szabadalmak értékesítésére alakultak. Egyes esetekben valamely nemzet karteljei kötöttek más nemzetek kartelljeivel megállapodást, máskor pedig az ilyen megállapodások közvetlenül a vállalatok között jöttek létre. Nagyobb konszernek alakulása az egyes országok határain belül, vagyis több vállalat közös vezetés alatti egyesítése természetesen megkönnyítette a nemzetközi kartellek keletkezését. E nemzetközi megállapodásokat azonban a tőke koncentrációjának magas fokán létrejött nemzetközi konszernek sok esetben feleslegessé teszik. Ez utóbbiak egységes vezetés alatt álló hatalmas vállalatok, melyek a világ legnagyobb részében rendelkeznek alvállalatokkal.

A nemzetközi kartellek főformája az, amelyben bizonyos országoknak egyes vállalatai vagy kartelljei más országok vállalataival egyesülnek. Ilyen pl. a nemzetközi alumíniumszindikátus, melyben a francia alumíniumszindikátus más országok önálló vállalataival kötött megállapodást. A legtöbb nemzetközi kartell azonban a vegyiparban létesült, ám ennek megállapodásai ritkán kerültek nyilvánosságra. Ezután sorrendben a hajózási kartellek következnek. Az első világháború előtt nem kevesebb, mint 80 ilyen kartell létesült. Utána a kartellek száma szerint a vas-, elektrotechnikai-, textil-ipar stb. következnek.

A nemzetközi kartellek legnagyobb jelentősége a világ piacainak felosztásán kívül az, hogy megkönnyítik a fuziók és az új konszernek létrejöttét, miután a vállalatok nemzetközi egybeolvadását előmozdítják. Ezek a világkonszernek viszont a maguk részéről a világ különböző országaiban levő vállalataik révén a nemzetközi kartellmegállapodások kötését könnyítik meg. Messze vezetne részletes ismertetése annak, hogy mi módon hálózák be ezek a nemzetközi nagyvállalatok az egész világot, ezért csak pár jellemzőbb alakulatot említünk.

Rockefeller és Deterding (a Standard Oil és Royal Dutch, Shell) küzdelme az olaj világmonopoliumáért, mely több kis állam háborújává, valamint Anglia és az Egyesült Államok majdnem antagonisztikus politikai ellentétévé fajult, közismert. Az amerikai dohánytröszt behatolása Németországba és más országokba, az I. G. Farbenindustrie kálimonopoliuma, valamint a nemzetközi sinkartell létesülése, mindmennyi óriási lépés a világ termelésének társadalmasulása felé. A sinkartell 1884. évi megállapodása szerint az európai piacot úgy osztották fel, hogy Anglia 66, Franciaország 27, Belgium pedig 7 százalékot kapott. Az egész világpiacra kiterjedő sinkartell, melyben az amerikaiak is részesedtek volna, nem jött létre. Ez a kartell is szétesett 1886-ban s csak az 1904-ben megalkult acélszindikátus hívta újból életre. Eszerint Anglia az európai piacok 53, Németország 28.83, Belgium 11.67, Franciaország 6.5 százalékat kapta. 1905-ben azután az amerikai acéltröszt (United States Steel Corporation) is belépett ebbe az alakulatba.

A sinkartell jellemző példa arra, mennyire nem állja meg helyét az az állítás, hogy a nemzetközi monopolok a béke eszközei. Ezek a megállapodások mindig csak a pillanatnyi erőviszonyok leszögezései. A francia ipar háttérbe szorulása, a német és amerikai ipar előrenyomulása termé-

szeti törvényként hatott ennek a megállapodásnak a módosításakor. A harc formája mindig változik és a finánciók által irányított kormányok fegyveres harcába csaphat át. A harc lényege, annak osztálytartalma viszont nem változhat mindaddig, amíg osztályok vannak. S mert a harc célját, a világ felosztását, leplezni igyekeznek, ezért majd az egyik, majd a másik formát hangsúlyozzák ki.

A tőkekoncentráció magas fokának legjobb példái az amerikai trösztök. Közülök a legfontosabbat, a *Morgan*-csoportot emeljük ki.

A vállalat megalapítója J. Pierpont Morgan, utódja hasonló nevű fia. Hatalmas vagyona megszerzése ugyanazokkal az eszközökkel történt, mint a többi trösztvezéré. Pennsylvania törvényhatóságának megvesztegetésével jutott pl. a rengeteg kőszénbánya-területek kiaknázási jogához. A kitermelésnél gondosan ügyelt arra, hogy az évi 50 millió tonna kitermelhető mennyiségből csak 40 millió tonnát hozzon felszínre s így a hiány látszatát keltve, az árakat magasan tarthassa. A vonatkozó törvények, melyek ezeket a manipulációkat megadályozhatták volna, nem nyertek alkalmazást. Így a kormányzati szerkezet a széntröszt társává szegődött abban, hogy az a széles fogyasztó rétegekből fantasztikus hasznot préseljen ki. Annak ismertetése, hogy a vasuthálózat legnagyobb részét Morgan miként vette birtokába s hogy Vanderbilt, Gould, Fisk és más dollármágnással folytatott harcából hogyan kerül ki győztesként, messzire vezetne. Végül is 400 millió dollár alaptőkével létrehozta a *Northern Securtis Company* vezető vasutttársaságot és már 1902-ben 55.000 angol mérföld hosszú vasutvonalat ellenőrizhetett. Hogy ez mit jelent, kitűnik abból, hogy Kína egész vasuthálózata alig 15.000 kilométer! Joggal mondotta A. Maurice Low, washingtoni újságíró: „Nagy Morgan ur hatalma, sok tekintetben még nagyobb, mint egy elnöké vagy királyé!”

Carnegie acéltrösztjének megszerzése alkalmával Morgan 50 millió dollár jutalékot kapott. 1902-ben részvényei áremelkedésén kb. 40 millió dollárt keresett. Egyik legnagyobb szabású üzlete az volt, amikor megszerezte Thomas F. Ryan *Equitable* életbiztosító társaságát, amivel további 470 millió dollár vagyon ellenőrzését, valamint az amerikai biztosítási monopoliumot vette birtokába. A leghatalmasabb bankvállalatok (*Mercantile Trust Company, Equitable Trust Company, Morton Trust Company* és *Fifth Avenue Trust Co.*) szintén Morgan kezébe kerültek, illusztrálva mintegy: mikép keletkezik a finánciók az ipari- és bank-tőke összefonódásából. Alaszka szén, réz, fa és vizierői kihasználása — két-milliárd tőkével — ugyancsak ellenőrzése alatt áll és egyik legjövedelmezőbb üzlete. Végeredményben Morgan tulajdonosa a világ legnagyobb konszernjének. Huszszor annyi tőkével rendelkezik, mint az Egyesült Államok évi bevétele s vagyona négyszerese Anglia, Németország, Franciaország és Olaszország együttes évi jövedelmének! Ma különben több, mint 40 milliárd dollárt ellenőriz (az Egyesült Államok „nemzeti vagyonának” egyötöde). Ebből 15.6 milliárd dollár ipari vállalatokra, 17.3 milliárd vasutttársaságokra, 4 milliárd bankokra, másfél milliárd bánya- és petróleumvállalatokra, 3 milliárd pedig egyéb vállalatokra esik. A világ leghatalmasabb monopolvállalatával kapcsolatban írta Liefmann a következőket: „Ha tudjuk, hogy Amerikában a tulajdonnak ilyen mértékű koncentrációja minő gazdasági és politikai befolyást jelent, csodálkozva

kell kérdeznünk, mikép beszélhetnek az amerikaiak országukról úgy, mint a valódi demokrácia földjéről és miért óhajtanak boldogítani más országokat is az e fajtájú demokráciával?"

A Morgan-konzern legnagyobb alvállalata a Carnegie vállalatából alakult *United Steel Corporation* nevű amerikai acéltröszt, Carnegie volt az amerikai trösztmágnások közül a legjótékonyabb. Élete folyamán több, mint 200 millió dollárt adományozott kórházakra, iskolákra és egyéb jótékony célokra. Kitünően értett azonban ahhoz, hogy naponta 12 sőt 14 órát át dolgoztasson és az így elért abszolút értéktöbbletet még a munka intenzitásának növelésével, vagyis a szükséges munka idejének csökkentésével, tehát az u. n. viszonylagos értéktöbblet hasznával is megtoldja. Üzemeiben és kohóiban évente rengeteg baleset és ebből származó haláleset történt. Jótékonykodása következtében a társadalom ezeket a nyilvánvaló tényeket gyorsan elfelejtette, lapjai pedig dicsőhimnuszokat zengtek róla. Legnagyobb szabású akciója az volt, amikor Morgantól csak 447 millió dollár ellenében mondott le a Morgan és társai acéltrösztjével szembeni versenyről. Mikor vállalata 1901-ben beolvadt a Morgan-konzernbe, *United States Steel Corporation* név alatt 1100 részvénytőkével alakult meg az új vállalkozás. Ez az alaptőke ötszöröse a legnagyobb európai konzern alaptőkéjének. Az acéltrösztnek több, mint kétszázezer a részvényese, ezeknek azonban a vállalat ügyeibe kevés a beleszólásuk. A világháború utolsó évében ez az „alvállalat” 333 millió dollár tiszta nyereséget ért el és 15 százalékot fizetett. Azóta is megközelítő, de folyton csökkenő eredményeket mutat fel. Az acéltröszt összes vállalatainál (152 üzem, 25 bányavállalat, 369 olvasztókemence, 622 henger-, 76 acél-mű és nagyszámú hajózási társulat, 139 tengeri és 392 folyami gőzessel) 1925-ben mintegy 246.000 munkás dolgozott. Mindezek ellenére ennek a trösztnek nem teljes a monopolhelyzete, mert Amerika acéljának „csak” 60 százalékát termeli. Jelenleg még két acéltröszt működik mellette: a *Bethlehem Steel Co.* és a *Nordamerican Steel Co.* Egyébként az *United States Steel Export Co.* most alapította meg a *Brazza Co.*-t, melynek feladata a braziliai vastermelés. Ugyancsak hozzáfogtak a chilei nehézipar megszervezéséhez. Így terjeszkednek a konzernnek és így veszik az Egyesült Államok lassankint az egész délamerikai kereskedelmet birtokukba.

Az *United States Steel Corpor.* 1939-ben 41 millió tiszta nyereséget mutatott ki az 1938. évi 7.72 millió dollár veszteséggel szemben. Üzemi foglalkoztatása a múlt évben 60.7 százalék volt a megelőző év 36.2 százalékos foglalkoztatásával szemben. Munkásai száma így 21.736-ról 223.844-re emelkedett. Mindebből nemcsak az derül ki, hogy a USA számára a jelenleg folyó háború jó üzlet, hanem a monopolkapitalizmus parazitizmusa is. Egy-egy üzem „normális” foglalkoztatása, mint láttuk, cca 30-50 százalék, s így a termelőeszközök kétharmadának igénybevételéhez háború kell. A háború eredménye az is, hogy az Egyesült Államok exportja 1939-ben az 1938. évi 215 millió dollárról több, mint a kétszeresére, 677 millió dollárra emelkedett. Legújabb becslés szerint az amerikai acéltröszt értéke (1938 december 31-én) több, mint 5 milliárd dollár.

Rockefeller konzernje, a *Standard Oil Company*, New Jersey, a monopolkapitalizmus „kezdeti felhalmozásának” korszakában ugyanolyan módon keletkezett, mint a többi nagyvállalat. Morgan vasutvállalatai le-

kenyerezése, konkurrens petróleumvezetékek (pipe lines) hatósági vagy önkényes szétrombolása, kisebb vállalatok tönkretétele és megvásárlása, szóval a szabadverseny tüzzel-vassal való kiküszöbölése vetette meg alapját ennek a hatalmas trösztnek is. Rockefeller a versenyt olyan erőszakos eszközökkel vivta meg, hogy az „államhatalom” több ízben „feloszlatta” a vállalatot s az jelenleg is több cég neve alatt, a valóságban azonban központi vezetés mellett működik. A vállalat Amerikában 31 társaságból áll. Ezek tőkéje kb. 4 milliárd dollár. Az amerikai olajiparban befektetett összes tőke kb. 9 milliárd dollár. Ennek a további 5 milliárd dollár befektetésnek jelentékeny részét teszik az angol Royal Dutch-Shell konszern amerikai petróleumkutjai. A Rockefeller-konszernnek oly nagy mértékben sikerült a maga számára monopolhelyzetet teremtenie, hogy némelyik évben tőkéjének több, mint 80 százalékát könyvelheti el tiszta nyereségként! Erőszakos és tisztességtelen versenyesszközei miatt 1913-ban 29 millió dollár büntetésre ítélték, ezt azonban ezideig sem fizette ki. Hajói, petróleumtankjai, finomítói és egyéb alvállalatai az egész világot behálózzák. Ötvenkét különböző államban kb. 500 társaság tartozik érdekkörébe.

Mint említettük: az acéltröszt és Rockefeller olajtrösztje nem rendelkeznek teljes monopolhelyzettel Amerikában. Teljes monopolhelyzetű vállalkozás az *Aluminium Company of America*. Ez a vállalat 1889-ben, 20.000 dollár alaptőkével létesült. Szabadalmi és monopolhelyzete következtében csakhamar évi 80-100 százalékos hasznot ért el s így részvénytőkéje már a világháború előtt 19, ma pedig közel 200 millió dollár. Igen jellemző példája ez a vállalat annak, hogy a tőke koncentrációja, vagyis a „generáltröszt” felé való törekvés, végső fokon nem eredményez egyebet, mint hogy egy-két trösztvezér monopolhelyzete következtében, amikor a munkabéreket tetszés szerint lenyomhatja s az árakat tetszés szerint emelheti, óriási vagyonokra tesz szert. Ez a gazdasági hatalom azután politikai hatalommá alakult át. Az A. C. A. tőkéje 40 év alatt a tízezerszeresére emelkedett, vagyis alaptőkéje évente az eredeti tőke 250 szeresével szaporodott. A reálbérek bizony nem emelkedtek hasonló mértékben ugyanez idő alatt.

Hasonlóképp teljes monopolhelyzettel bír az 1899-ben 25 millió dollár alaptőkével alakult amerikai cipőkészítőgépek trösztje, valamint a *Singer Manufacturing Company*, mely a világ varrógépszükségletének 80 százalékát szállítja. Az *American Tobacco Company*nak is óriási az elterjedtsége Németországban, Angliában, Svájcban és más országokban.

Amint látható az amerikai trösztellenes törvények (az 1890-es *Shermann Act*., az 1914-es *Clayton Act* és az 1936. évi *Robinson Patmann Act*) nem érték el céljukat; a trösztök alakulását, működését és fejlődését nem tudták megakadályozni, ami teljesen érthető is.

A tőke koncentrációja s a termelés pár vállalat által való birtokbavétele Európában sem maradt el az amerikai mögött. Legjobban előrehaladt ez a folyamat Németországban. Itt a nagy bankkonszern, a hat berlini nagybank szemléltetően fonódik össze az iparvállalatokkal finánciókévé.

A bankokkal egybeolvadt ipari konszern legjellemzőbb példája a kb. 175-200 társaság felett rendelkező *AEG* (Allgemeine Elektrizitäts-Gesellschaft), másfélmilliárd márka névértékű részvénytőkével. Németor-

szági vállalatain kívül még 34 külföldi képviselte van tíz államban. (Az AEG különben a Siemens u. Schuckert, valamint a Siemens u. Halske villamossági vállalatok beolvadása után alakult.) Miután az évvégi üzlet-eredmények közlésénél a konszernnek azt a rendszert követik, hogy az egyes vállalatok mérlegeit külön s más-más időpontban teszik közzé, ezért igen nehéz az egész konszern vagyonát és üzleteredményét megállapítani. Az AEG három legnagyobb vállalata — az AEG és a két Siemens cég — 1939 szeptember 30.-i mérlege 31.922.460 márka tiszta nyereséget mutatott ki kb. 700 millió alaptőke után. Külföldi érdekeltségei: a Schweizerische Gesellschaft für elektrische Industrie, Basel; a Bank für elektrische Unternehmungen, Zürich, a Deutsch-Südamerikanische Elektr. Ges., a R. T. Villamossági és közlekedési vállalatok számára (Trust), Budapest, a Société financière de transports et entreprises industrielles, Brüsszel, stb., stb. Az AEG a háborúig érvényben levő kartellmegállapodást kötött az amerikai General Electric Co. Westinghouse-zal a világ piaci felosztása céljából. Az AEG munkásainak száma kb. 70 ezer, míg amerikai versenytársa, a General Electric Co. csak kb. 35.000 munkás utáni értéktöbbletet változtat át osztalékká, tantiémekké és tükörs tartalékká.

Hatalmas nemzetközi konszern az 1925-ben a Badische Anilin und Sodafabrikból alakult *I. G. Farbenindustrie A. G.* Az alapítás 650 millió márka névértékű részvénnyel történt. Ez a konszern, melynek Európa majdnem minden államában van vállalata, 3 mezőgazdasági vállalatot, 6 vegyi gyárat, 9 elektrokémiai és acélgyárat, 18 kőszén- és barnaszénbányatársulatot, 4 textilvállalatot és 16 külföldi eladási részvénytársaságot ölel át. Ezenkívül hozzátartozik a német műselyemipar, érdekeltséget vállalt a két legnagyobb angol és amerikai műselyemkonzernnél, a Courtaulds Ltd.-nél és a Dupont de Nemours Powder Co.-nál (ez utóbbi egyúttal a legnagyobb amerikai hadianyagtröszt érdekkörébe tartozik.) Az *I. G. Farbenindustrie* összítőkéje már 1926-ban 1100 millió márka s érdekhálózata révén, ha nem is vagyoniilag, de kiterjedésben, Európa legnagyobb vállalata. A szintetikus benzin előállítását az *I. G. Farbenindustrie* keretében a háború előtt az amerikai Standard Oil és az angol Royal Dutch finanszírozta.

Sorrendben az *I. G.* után a Thyssen alapította *Vereinigte Stahlwerke A. G.* (a „Stahlverein“) következik. Ez a vállalat a Phönix-Thyssen csoportból, a Rheinische Stahlwerke (Rhein-Elbe Union) fúziójából alakult. A konszern fővállalata, a „Stahlverein“ 1939 szeptember 30.-án kiadott mérlege 716 millió márka alaptőke után 160.858.000 márka nyereséget mutatott ki. Az 1938-39 üzletévre 6 százalékot fizetett. A felügyelőbizottság jelenleg változatlan, csupán — az emigrált — Thyssen maradt ki belőle. A „Stahlverein“, mely az amerikai acéltröszt után a világ legnagyobb nehézipari vállalata, több mint 200.000 munkást foglalkoztat, a profitot kb. 20.000 tisztviselő tartja nyilván. Kohói száma 85, az amerikai acéltröszt 123 kohójával szemben.

Igen előrehaladt a tőke központosítása Angliában is. Itt a nemzetközi konszernnek kialakulása már azért is könnyebb volt, mert Anglia a legkiterjedtebb gyarmatbirodalommal rendelkezik. A Royal-Dutch-Schell angol-hollandi konszern a világ legnagyobb olajvállalata. Ez a vállalat behálózta az egész földet. A *Királyi Holland Petróleumtársaság* 630

millió hollandi forint alaptőkével „szállt be” a fuzióba, míg a Shell Transport and Trading Company 43, az Anglo-Persian Oil Comp. pedig 33 millió fonttal. Ez utóbbiban az angol kormány is erősen képviselt, szemléltető példát nyújtva a fináncsőke és a kormányzat összefonódásáról.

Angliában ezután a nemrég 65 millió font tőkével alakult *Imperial Chemical Industry* következik, melybe a négy legnagyobb angol vegyi gyár (köztük a híres Nobel Industries, 16 millió font tőkével) olvadt. 1937-ben már 125 konszerntársaságból állt és 110.5 millió font vagyonnal rendelkezett. Fővállalata, az Imperial Chemical Industry neve alatt 1938-ban 74.200.000 angol font részvénytőkét mutatott ki, 7.061.291 font tiszta nyereséggel. Az angol kormányai (Chamberlain) való jelentős kapcsolatai lehetővé teszik e konszernnek, hogy a profitráta mai alacsony állása mellett még mindig el tudjon érni évi 10 százalékos hasznot.

A fináncsőke pénzügyi feladatait az angol *Big Six*, a hat legnagyobb bank intézi. Ezek 1938 végén összesen 10.249.000 font tiszta nyereséget mutattak ki.

Az angol nemzetközi konszernek egyik legjellemzőbb példája a *Lever Brothers*, a világ legnagyobb szappantermelő vállalata. Lord Leverhulme, aki mint egyszerű szappanfőző munkás kezdte, halálakor 70 millió angol font vagyonnal rendelkezett. A konszern a világ legtöbb államában érdekelt; ültetvényekkel, hajóparkkal, Angliában külön kikötő-gyárvárossal rendelkezik.

Az *Armstrong-Vickers* hadianyagkonszern is hatalmas monopolvállalat. Hadianyagokon kívül bányai, gépipari, hajóépítési, repülőipari, villamosági és egyéb vállalatok egész sora tartozik ellenőrzése alá. Az angol Imperial Tobacco Company a brit piac 70 százalékát elégíti ki. Legutóbb az amerikai dohánytröszttel „megnemtámadási” értelmű nemzetközi karteilegyezményt kötött.

Franciaországban főképp a bankügy fejlődött ki, ami természetes is, hiszen ez az ország a világ bankárja. A nehézipari és az elektrotechnikai vállalatok egész sorát magabazáró *Schneider-Creusot* konszern a háború után nagyszámú külföldi érdekeltségre tett szert. Ezek egy részét azonban (Skoda-művek, stb.) a német expanzió következtében elvesztette. A *Crédit Lyonnais*, a legnagyobb betéti bank, az 1939 üzletévre 83.7 millió frank tiszta nyereséget mutatott ki 400 millió alaptőke után. Ez a bank 1929 óta 20 százalékos osztalékot fizet. Mérlegösszege 15.1 milliárd francia frank.

A *Grängesberger Eisenkonzern*, a legnagyobb svéd acélkonszern, évente tíz millió tonna acélt exportál, melynek 63 százaléka a mai világesemények központjában álló, erre a célra berendezett Narvik kikötőn keresztül bonyolódik le. A Grängesberger konszern különben most készült Narvikban újabb kikötőt építeni.

Jelentősége következtében kiemelendő a svéd gyufa-tröszt. Ez a konszern Kreuger és Toll név alatt, egész sereg kis államnak nyújtott kölcsönök révén sok helyen állami monopóliumot biztosított magának s így a világ gyufatermelésének legnagyobb részét birtokába vette. Sikertült megszereznie Rockefeller kanadai gyufagyárait s a négy japán gyufakonszern közül is az egyiket. 1925-ben 28 országban 150 gyára volt, több, mint 50.000 munkással. E gyárak értéke mintegy 270 millió svéd korona. Mint ismeretes, ez a konszern a nagy világválság alatt (1932)

összeomlott, tulajdonosa Ivar Kreuger öngyilkos lett. Jelenleg Kreuger et Toll név alatt, mint csődtömeget kezelik, a konszern azonban egyik alvállalatának, az *A. B. Svenska Tändsticks, Jönköping* cége alatt változatlanul működik. 1938 december 31.-i mérlege 117.500.000 svéd korona alaptőke mellett 14.318.484 sv. korona tiszta nyereséget mutatott ki.

Svájc két legnagyobb konszernje a 290 millió svájci frank alaptőkével bíró *Internat. Ges. für Chemische Industrie* és a 142.5 millió alaptőkéjű *Nestlé csokoládégyár*, melyek mellett még a konszernnek egész sora működik.

Olaszországban alig lehet a tőke erősebb koncentrációjára jellemző példát találni. Maga Mussolini állapította meg egy 1933 nov. 14-én tartott beszédében, hogy Olaszország lakosságából 7.9 millió mezőgazdasággal foglalkozik, ebből 4.2 millió bér munkás; félmillió az iparban és 800.000 a kereskedelemben tevékeny, az ipari koncentráció tehát alig jelentős. 1937-ben 20.018 részvénytársaság működött. 4.7 milliárd lira alaptőkével. Ez kb. 50 milliárd lejnek felel meg, ami kevesebb, mint Lord Leverhulme vagy Mitsui magánvagyonára.

Annál nagyobb szabású a tőke felhalmozása és néhány kézben való központosítása Japánban. A termelés jellege olyan, mint az Egyesült Államokban és Németországban. Japán gazdasági életének több, mint 60 százaléka a *Mitsui* és *Mitsubishi* konszerneké. 1932-ben a kereskedelmi, ipari és bankvállalatok összes tőkéje kb. 20 milliárd yen, ennek 68 százaléka azonban az összes vállalkozók másfél százalékaé. Mitsui személyes vagyona 1935-ben kb. 60 milliárd lej lehetett. Ellenőrzése alatt állt 224 különféle vállalat, kb. 180 milliárd lej össztőkével. Konszernén ment át (1933-ban) a Japánba importált gyapju 85, az összes gabona 57, a japán szén 40 és az exportált, valamint importált gépek 40 százaléka. Ezenkívül bányák, kereskedelmi társaságok, bankok, papirgyárak, celluloid-, festékgyárak, áruháza, acélművek, ércbányák, pamutfonódák, cukorültetvények, biztosító társaságok stb. tartoztak ez időpontban az amerikai General Electric Co.-val és a Francia-Japán Bankkal érdekközösségben álló Mitsui konszernhez. Kiszámították, hogy minden japán állampolgár kiadásainak majdnem fele hozzá folyik be. — Utána a *Mitsubishi konszern* következik. Ehhez 92 vállalat tartozik kb. 105 milliárd lej tőkével. Érdekközösségben áll az angliai Vickers konszernnel. Bár Japán a tőkés termelési módot az európai tapasztalatok alapján meglehetősen terszerűen fejlesztette ki, mégis a termelési mód egyenetlensége, mely itt a gyarmatokról és nyersanyagokról való „lekésése” miatt érvényesül rombolóan, lehetetlenné teszi számára, hogy kevésbé anarchisztikus gazdasági életet éljen, mint a többi nagyhatalmak. 1938-ban alakult meg a *Mandzsukuo* ipari konszern 450 millió yen alaptőkével. Ennek működése azonban nagy mértékben a kínai háború sorsától függ.

A felsorolt legjellemzőbb és legjelentősebb monopolok terjedelméből látható, hogy ma a tőke központosításának olyan magas fokát éljük, melynek további előrehaladása felettébb problematikus. Ismervén a fejlődés amaz alapvonását, hogy a termelést profitszemponatok irányítják, miért is a tőkeakkumuláció és központosítás folyamán a világ társadalmi fogyasztóereje nagymértékben lecsökkent vagyis a világpiacok összeszűkültek, másrészt tudva azt, hogy a munkatermelékenység magas fokán a termelési költségek elosztása miatt rengeteg árut kell termelni, ugyan-

akkor a profitráta mai rendkívüli alacsony foka mellett a rentábilis termelés a monopolvállalatok számára igen nehéz, akkor érthető, hogy a világ elérkezett oda, ahol a termelési-gazdasági bajokat a termelőeszközök tulajdonosai csak a folyton ismétlődő háborúkkal tudják elkerülni.

(Nagy Gábor)

KÖZÉPEURÓPAI KÉRDÉSEK

A DUNA ÉLETRAJZÁHOZ

Egy gyakran idézett szólam szerint a folyamok nem elválasztanak, hanem összekötnek. Ha ennek ellenére az országhatárok ugyanolyan mértékben követik a folyók futását, mint a hegyek gerincét, ameiyekek pedig valóban elválasztanak, úgy ennek az az egyszerű magyarázata, hogy a folyó határok könnyen felismerhetők, nem kell külön megjelölni azokat. Amennyiben a folyók eíég szélesek, úgy háborús vetélkedések esetén természetes akadályok. A folyók összekötő ereje inkább hosszúságukban, mint szélességükben nyilvánul. A folyó kevésbé köti össze a két partot egymással, mint inkább a felső és alsó részén fekvő területeket. Érvényes ez akkor is, ha a folyó nem hajózható. A folyó futását többnyire völgyek kísérik, amelyekben minden fáradság nélkül vezethetők egyenes utak. A nagy folyók és folyamok rendszerint hajózhatók s csekély fáradalom és költség mellett lehetővé teszik emberek és javak szállítását. A szállítás itt jóval olcsóbb, mint a szárazföldön. A folyóvölgyek többnyire termékenyebbek s ennek következtében sűrűbben lakottak, mint a szárazföld belseje felé elterülő részek. A folyóvölgyeket az emberiség történetének legkorábbi szakaszában is már különös gonddal ápták. Szabályozták a folyókat s használhatóvá tették a hajózás és a szállítás számára. A nagy folyamok által keresztülszelt országok bizonyos fajtájú sorsközösségben élnek egymással még akkor is, ha ez időnként nem tudatos. A felső folyásnál elkövetett vétkek veszedelmet és katasztrófát zudítanak a folyam alsó folyásán lakókra. Ha a víz felső folyásánál lakók kiirtják az erdőket, úgy a hóolvadás és az esőzés vize elönti a folyó közép és alsó folyása körüli völgyeket s tönkreteszi a mezőgazdálkodást és a településeket. Fordítva: a felső folyás körüli gátak és vízelzárások kiszáritják a közép és alsó folyás körüli réteket és rossz termést eredményeznek.

Középeurópa legnagyobb folyama a Duna. A Dunamenti országok és azok, amelyek csekélyebb távolságra fekszenek a Duna partjaitól, a hosszú történelem folyamán egymásba kapcsolódtak, nemcsak barátság és együttműködés, de az időnkénti ellenségeskedés és versengés révén. Nem vázolhatjuk itt a Dunanépek történelmét. Ám a Duna volt a hunnok, a mongolok és a törökök felvonulási útja s az út, amelynek hullámain Nyugat és Középeurópa művelődési befolyása hatottak. Majd államok egybekapcsolódásának és szövetségének a tengelye. A technika fejlődése a folyamok összekötő erejét a partjaikon fekvő államokat illetőleg sem csökkentette. A vízi szállítás kétségtelenül csekély része a vasuti és másnemű teherszállításnak, mégis az egymástól ezer kilométer távolságra elvá-

lasztott földrészek, amelyeket vízi ut kapcsol egybe, sokkal közelebb kerülnek egymáshoz, mint azok, amelyeket csak pár száz kilométer vasút választ el. A vízi ut a folyóparton lakó népek kulturáját is összekapcsolja s ezáltal az anyagiakon túl egyéb nemű közösségeket is teremt.

1.

A Duna olyan vidéken ered, ahol az ókor, a Római Birodalom Germánia új népeivel ütközött meg, a *Feketerdő* déli részén, s olyan tengerbe ömlik, amelynek partjai keleti országokat locsolnak: a Fekete-tengerbe. A Duna 2.900 kilométer hosszúságával a 3.500 kilométer hosszú Volga után valamennyi európai folyó közül a legnagyobb. Az Elba és a Rajna hosszúságát több, mint a kétszeresével múlja felül. A Duna gazdasági jelentőségét a sok államúság s a nyugati nagyhatalmak politikája a történelem folyamán érzékenyen zavarta. Az egész a XIX. század végéig tartó török uralom, amely elért Magyarország és az Adria határáig, a Vaskapu alatt minden szabályozási munkálatot megbénított. Ezért értékesebb és teljesítőképesebb szállítási ut a Duna felső folyása, mint az alsó és a közép. Többek közt ezért is haladhattak előbbre a Duna felső folyásánál lakó népek a civilizációban és a művelődésben. Természetesen valamely folyam felső folyása, a víz meder kisebb szélessége, az egyenlőtlen vízállás és a víz erős esése következtében olyan nehézségeket támaszt, amely még a teljesítőképesebb parti államok erejét is meghaladja. A Duna hajózhatósága tervszerűen tolódott és tolódik ki a forrás irányába. Pár évtizeddel ezelőtt Passaunál kezdődött, azután később előbbre került Regensburgig s jelenleg Kelheimtől hajózható. A Duna folyásának első komolyabb akadályát 1922-ben távolították el, jól bent Németországban. Ez a passauai sziklaut, ami 25 kilométer hosszúságban árasztotta el egy 8,5 méter magas duzzasztóval. A második fontos munkálata Regensburg és Vilshofen közti alacsony vízállás szabályozása, amivel egész éven át biztosították a víz legalább két méter mély állását. Munkálatok alatt áll jelenleg a szabályozás azon a vidéken, ahol a Majna-Duna csatorna Kelheimnél beleömlik a Dunába.

A Duna egykori ausztriai szakaszán, Passau és Pozsony között, Ausztria szegénysége miatt a háború után igen kevés munka folyt. Csak Ausztria „hazatérése” után vették elő ismét a Duna kiépítésének terveit, mely elsősorban a mellékfolyók szabályozását és egy nagy bécsi Dunakikötő teremtését célozza. Azóta iktatták törvénybe a Rajna-Majna-Duna csatorna tervét, amelynek a kivitelére két évet szabtak. A törvény kihirdetése után röviddel megkezdődött az Ybbs-Persenbeug melletti duzzasztó építése. Az itt fölállítandó duzzasztó magassága 9,6 méter, egyebek közt elektromos energiateremtés céljából. Tervbevették a meder megtisztítását, illetve a meder sziklatörmelékeinek eltávolítását, kiterjednek még a munkálatok a már folyamatban levő szabályozás kiegészítéseire, illetve tökéletesítéseire.

Magyarországon jelentékeny hajózási akadály a Duna Gönyű körüli helyzete. Az akadályok itt olyan természetűek, hogy egyszeri szabályozási munkálatok elégtelenek, miért is a folyammeder állandó kotrása szükséges. Ezek a munkálatok szakadatlanul tartanak a világháború óta. Az Alduna legnagyobb hajózási akadály a részen fekszik, ahol a folyam a déli Kárpátokból kilép az olténiai medencébe. Itt csekély tá-

volságra egymástól négy szükület következik, amelyek közül három kisebb medencét alkot. A szükületekben a folyam sodrása igen nagy. Ennek a szakasznak hossza 130 kilométer. Az erős sodrás és örvénylés következtében nem egy helyen 50 méter mély tölcselek keletkeznek. A négy szükület közül az Orsova melletti *Vaskapu* nevű a legnagyobb ismert Duna-hajózási akadály. A Vaskapu az egész folyamágyat keresztlező sziklakorlát. Régebben a Vaskapu alacsony vizállás mellett áthatolhatatlan akadályt alkotott és szükségessé tette a hajók átrakodását. Ha a dunai, évi hajózási időt 282 napnak vesszük, úgy a Vaskapu áthajózása szorosan 140 napot (47 százalék) igényel, hozzá még olyan hajókkal, melyeknek viz alatti része másfél méter. Az 1878-ban tartott berlini kongresszus a Duna e szakaszának szabályozását az osztrák-magyar kormányra bízta. A Monarchia illetékes helyei ezt a feladatot 1890-1893 között végezték el. A két méter mély meder megteremtésének célját azonban nem érték el tökéletesen. A munkálatok főleg a Vaskapu felső részére eső robbantásokból és levezető művek építéséből állottak. Magában a Vaskapuban egy 1.720 méter hosszú, 73 méter széles és 3 méter mély csatornát húztak, illetve foglaltak gátak közé. Az építkezések következtében azonban újabb zátonyok keletkeztek. A folyás sebessége helyenként egész öt méterig emelkedett másodpercenként, vagyis egy 1.800 lóerejű gőzösnek egy óra szükséges egy 650 tonna súlyú uszályhajó e szakaszon való átvontatására. Egy drótkötélhajó üzem segítségével már a világháború előtt elérték két, 650-650 tonna súlyú uszályhajó elvontatását másfél óra alatt. A világháború folyamán hozzájárult ehhez még egy gőzerejű parti berendezés, amely még ma is üzemben.

2.

A legutolsó kimutatások szerint a Dunán négy német, három jugoszláv, két román, két angol, egy francia, egy holland, egy csehszlovák és egy magyar hajózási társaság működik. 1939 derekán ezek a társaságok összesen 2.109 hajóval bonyolították le a forgalmat. A hajók összes rakodóképessége 1.125.000, üzemi területük pedig 193.000 tonna. A dunai kereskedelmi flotta hajótere így összesen 1.325.000 tonna, 150.000 HP vontatóerővel. Az uralkodó hajótipus áruszállítás céljából 1.000 tonna, 2.10 méter járatmélységgel. Emellett szerepet játszik még a régi 650 tonnás típus. Az olajszállító hajók befogadóképessége általában 700 tonna. A Duna német részén a 400, a Duna alsó és közép folyásán a valamivel nagyobb, a Vaskapunál az 1.400—1.800 tonnás hajótipus az uralkodó. Az átrakodó berendezések a Dunán meglehetősen kezdetlegesek, az ily forgalom nagy távolságokon szünetel. A dunai hajóút a Fekete-tenger és a Levante felé nyeri folytatását. A tengeri hajókra való átrakodás és viszont, a román dunai városokban, Galatiban és Brailában történik, a folyam három torkolatba való elágazása előtt. A magyar Duna flotta négy tengerjáró hajóval rendelkezik, ezek közül az egyik tonnatartalma 1.000. Ezek a hajók egyrészt Budapest, másrészt az előázsiai és egyiptomi kikötők között közlekednek. Csekély rakodó képességük miatt azonban ezek a hajók nem elég versenyképesek.

A dunai hajózás erős versenyben áll a vasutakkal és a tengerhajózással. További hátrányok még: a szállítás erős időbeli ingadozása és a hegyek és völgyek közti kiegyensúlyozatlan forgalom. Mindezek követ-

keztében a Duna-hajózás vállalkozásai között már régen kézenfekvő volt a szoros együttműködés gondolata. A hajópark, a kikötőépítmények és a személyzeti apparátus egységes racionális kihasználása csökkentették a költségeket. Egységesítették a vitel dijszabást. 1926-ban megalakult az öt jelentékenyebb Duna-hajózási vállalkozás üzemi közössége. A tarifaegyezmény első kezdetei 1908-ra nyulnak vissza. Röviddel a világháború előtt a Bajor-Lloyd hajózási társaság belépésével a tarifaegyezményben résztvevő társaságok száma hatra emelkedett. 1937-ben összeállottak az üzemi közösségek, a Kisantant hajózási vállalkozásai, egy angol és egy német-román társaság s egységes teher és személyszállítási feltételek betartásában állapodtak meg. Eihatározták továbbá a gabona, olaj és egyéb teherszállítmányok bevételeinek elosztási arányát.

A vasúthálózat szétágazó fejlődése miatt a Duna-hajózás s a vasúti illetve tengerhajózási vállalatok közti összeműködés igen fontossá lett. A világháború után a közös szállítólevél bevezetésével még tovább építették ki a kombinált vasúti- és vízi-szállítás rendszerét. (V.)

SZEMLE, BÍRÁLATOK

KORFORDULÓ N...

A tudományos szocializmus alapvető társadalom- és történelemfelfogása szerint a termelő eszközök fejlettsége dönt — végső összefüggésben — a szociális viszonyok, különösen a jogi és politikai intézmények, valamint az összefoglaló eszmék és társadalomöntudati formák fejlettségi foka felett. Ezért *korforduló* van mindig és mindenütt, ahol a termelő-eszközök s a rajtuk épülő közvetlen termelési mód a fejlődés útján mintegy előre futott, a jogi-politikai intézményeket s a társadalomöntudati eszméket fejlődésükben megelőzte; ahol tehát, ennek következtében, a társas élet legfontosabb megnyilvánulási formái között mintegy hiátus tátong, melyet még nem sikerült áthidalni, de amelynek áthidalását minden a kor nivóján álló kortárs elsőrendű és halaszthatatlan szükségességnek érzi. A „korforduló“ épp e szükségyszerű áthidalás születési fájdalmait jelenti. Minden nemrég még szilárd társadalmi berendezkedés és hiedelem inogni, multban nyugodtnak látszó talapzatán megrendülni látszik; úgy tűnik, hogy az ész-szerű esztéienséggé, a jó és szükségyszerű gyötrelmes és fölösleges sallanggá változott, hogy a „Vernuft Un-sinn, Wohltat Plage ward“... S e korfordulói szociális földrengés addig tart, amíg valamikép helyre nem áll a társas életnyilvánulások, főleg a termelési, jogi-politikai (főleg tulajdonjogi) és általános ideológiai formák magasabb fokú egysége, harmóniája...

Az u. n. történelmi materializmus mindenesetre sokkal több ennél az általános társadalom-bölcséleti és szociológiai összefoglalásnál — de mindenesetre ez is. S a második világháború előtti, különösen német társadalomtudományi irodalom alig érthető, ha nem vesszük számba e „történelmi materialista“ megismerést. A méltán nagy hírnévre jutott tudáshoz (Wissenssoziologie) sem egyéb voltakép, mint a termelési-el-

osztási s a rajtuk épülő osztályviszonyok, valamint az általános eszmei és kulturális fejlettség közötti összefüggés taglalása.

Kovrig Béla, akinek *Korfordulón* című épp most megjelent könyvéről számolunk itt be, persze nem igen beszél a történelmi materializmusról. Bármily széles műveltségű ember, nem látja vagy nem akarja látni azt a szellemtörténeti tény, hogy az ugynevezett „szellemtörténelmi” irány, melynek ő is egyik képviselője, valójában a történelmi materializmus által vágott csapásokon halad új hangsúlyozások felé. Mert csak a hangsúly új itt. Kovrig Béla *Korfordulón*ja ugyanis számbaveszi korunk válságának technikai-termelési-elosztási okait, csak épp a gyógyulás útját keresi máshol: nem a társadalmi munka lassan alakuló önfegyelmének szerveiben és dinamikus erejében.

Mindenesetre: Kovrig Béla az újabb magyar társadalomtudományi gondolkodás egyik kiváló egyénisége és könyve is értékes munka. Írásait ugyan nyugtalan iramú stílusa és nagystilű összelátásai sokszor nehéz olvasmánnyá teszik (ugylátszik lélekalkata, vagy ifjabb nemzedékisége jogán nem örökölte mestere, Szekfű Gyula epikus nyugalját); de aki elmélyed írásaiban, sokat tanul tőle, ha sok tekintetben nincs is vele egy véleményen.

Magáról a tartalomról nem kell sokat beszélnünk. A több éven át íródott cikkek tónusa lassan egységessé és határozottá válik: Kovrig is az állam hatalmában s a társadalomöntudati, főleg nemzetformáló eszmék, emlékezések és hagyományok erejében keresi a mai súlyos társadalmi válságból kivezető út döntő faktorát. Nem hagyja ugyan figyelmen kívül a gazdasági mélyrétegben végbemenő változásokat — így elsősorban a tőkésrend imperialista szakaszát (amidőn „a versenykapitalizmus átfejlődik a monopolkapitalizmus zsákúccájába”), ám nem a társadalmi munka önkéntes szervezeteiben s az általuk befolyásolt társadalmi fejlődés iramában bizik — ezeket bizony édeskevesre tartja, hanem azokban az erőkben, amelyek az államszervezetben aktiválódnak, s azokban az eszmékben, amelyek a nemzeti lét kulturájának hordozói. Az állam „szellemi tartalma van az államterülettel egyenrangú tényező” — írja egyik cikkében, tehát a szellemi erők méltóságát hirdeti, de lassan mindinkább az állam erejétől, hatalmától, egységétől vár minden kezdeményezést és minden kivitelt: „...kié a sors, mié a történelem? Hol ölt formát letűnt és eljövendő nemzedékek hagyománykapcsolata, eszmeközössége? Miben él, mi által teljeseedik ki, mivel érvényesül a nemzet? Egyének eikallódnak, családok kihalnak, a nemzetek, a népi nyelvek és dalok, a harcok, a századok, az örömök és szenvedések szerves sorsközösségei azonban élnek. Ugyan miben élnek, ha nem a velük, belőlük kisarjadó államiségekben? De ha ezek velük és belőlük sarjadtak és alakultak, ha átjárta őket a századok szele, lehetetlenség, hogy nyomot ne hagyott volna rajtuk, lényegükben a történelem járása. Nem —, történelmi államok magukon és magukban viselik annak a népnek a sorsát, amelynek küzdelmei, vágyai és csalódásai érlelték ki a politikai életformát.” Bizony nem irtak még magyarul egyetértőbben a fasiszta ideológiákról, Kovrig gyakran idézi Mussolini egyik legfontosabb tételét: *Tutto per lo Stato, nulla fuori dello Stato, nulla contro lo Stato*: „A fasiszta számára az államban van minden és az államon kívül nincs semmi, ami emberi vagy szellemi lenne, még kevésbé valami, ami értékkel rendelkezne. Az álla-

mon kívül nem lehetnek sem egyének, sem csoportok, sem politikai pártok, de egyesületek, szakszervezetek vagy osztályok sem. A személyiséget a legmagasabb fokon és leghatalmasabban kifejező fasiszta állam... felöleli az ember erkölcsi és szellemi életének minden formáját." (Mussolini fejtegetései a *Preussische Jahrbücher* 1933 áprilisi számában.) Ezt a totális államot, a benne egységben: osztálykülönbség nélkül aktiválódó nemzeti akaratot óhajtja Kovrig átítani keresztény-etikai elemekkel. Az állam Kovrig szerint is a kezdeményező és végrehajtó: „A nemzet politikai sorsát látó és irányító államnak ismernie kell a történetek irányát és ütemét ...Az államnak a társadalmi elvet kell érvényesítenie. Azt kell tennie, ami a társadalom természetéből következnek, ha az elég erős lenne...” Ez a feltétlenül államigenlő Kovrig emliti egyik legutóbbi rádió-előadásában, hogy az állam állapította és határozta meg a vállalkozási nyereség haszonkulcsát öt százalékban... De az államnak is van célja s e cél semmiképp sem valami hatalmi etatizmus, hanem a keresztény etika: „A fontos: minden erőnkkel embert érvényesíteni.” Kovrig társadalomreformatori ténykedésének is ez az alapja: „Emberi viszonylatban teljesen közömbös, hogy az egyén természeti igényeihez alakítjuk-e a társadalom életformáját (szociálizmus) vagy az ember lelki és fizikai értékállományát azért óvjuk és fejlesztjük, hogy a nép szellemi és fizikai élettereje erőssé tegye magát az öncélú nemzetet (nacionálizmus). A történelmi idők tulnyomó részét kitevő hétköznapi társadalompolitikai részletmunkája végeredményben egyre irányul: az ember erkölcsi és élettani birtokállományának fejlesztésére. Mindebből pedig az következik, hogy rajongjunk akár a szociálizmusért, akár a nacionalizmusért, vagy olvasszuk őket szellemünkben egészséges eszmeötvözetbe: ideáljainkat gyakorlatiasan jól csak akkor szolgáljuk, ha védjük, érvényesítjük az embert.”

Egyoldalú elfogultság volna nem látni, hogy van ebben az álláspontban egység és koncepció. Csak épp ma — a második világháború legközepe — aktuálisabb a kérdés, mint bármikor, hogy hová vezet az öncélú és totális államiság? Nemzeti egységbe forrasztó ereje nem találja-e csakhamar szembe magát más öncélú és totális államiságokkal? Képes-e a keresztény etika megfékezni a nacionalizmusok imperializmusát? Kérdések ezek, amikre nem lehet kétes már a felelet. Kovrig Epilógusában Európát félti: „Mi érdekelték vagyunk Európa emberi civilizációjának nagy alkotásaiban, a mi értékeinkről is szó van,” — mondja s vele kérdezhetjük hát, mi lesz közös hazánkkal, Európával, melynek — ma már nyilvánvaló — az új eszme sem hozott nyugalmat. (*Hort Dezső*)

LÉLEK ÉS KENYÉR a címe Illyés Gyula új könyvének. („Nyugat” kiadás) A mű két részre oszlik. Az egyik Illyés esszéje Magyarország szegénynépéről, a másik (Illyés feldolgozásában) Kozmutza Flóra falusi gyermekeken végzett értelmiségi és ösztönvizsgálatai. Utóbbiak kétségtelen érdekes, sőt izgalmas lélektani adalékai a magyar társadalmi képnek,

ám a könyvet élménnyé a látnoki hevű első száz oldal, Illyés e nagylélekzetű vallomása teszi.

A faluvizsgáló irodalom befejezett szakasz, a falukutatók apológiájában Illyés maga is ráfordítja a kulcsot. Többet sem a műfaj, sem íróik magatartása nem ígért. Ezért ha meglepetés ért bennünket Illyés Gyula új művével kapcsolatban úgy azt az író rendkívüli egyénisé-

gének köszönhetjük. „Azt érzem, — írja, — hogy már engem is kérdegethethnének, tudnék én is felelni, a nép nevében. Kész vagyok a vizsgára“. Vajjon hány magyar író irhatná le felelősen ezeket a szavakat? Mint Illyés többi nagy prózai műve, — ez is érdemes példa magyar írók apraja-nagyja számára. Érdemes főleg össze azonosulása révén a magyar szegénynéppel...

Illyés nem egy falu állóképének rögzítésére törekszik. Intuícója, ihlete, tudása és ezek összege: alkotóképessége számára ennyi szálmalasan kevésnek tűnik. Viszont a tudományos módszer és anyaga is csak eszköz, hogy mint a jó orvos az átvilágítás rajzolatainál ne álljon meg, hanem tovább hatoljon a valóság anyagi megjelenésén túl — a lényegig. Ezt a lényegét Illyés azonban az érdekeltekkel mondatja el, ők — szerinte — a legilletékeesebbek a válaszadásban. Milyen megoldást látnak ők, hogyan gondolják helyzetük megjavítását? Alig lehet időszerűbben a kérdést feltenni. Hogy valamely nép körülményein eredménnyel változtathasson, mi sem szükségesebb, mint képességeinek, szándékainak, vágyainak minél pontosabb ismerete. Miután keresetükről és kiadásaiukról apró számítgatásaikról, a kenyérről vallottak a falu szegényei — szerző nem nevezi meg a falut, sem a nyilatkozókat s ezzel a tények általános érvényét emeli ki — áttér a viszonyok hatásában kialakult lélekbeli állapotra, amiről mit is tudhatna egyebet mondani, mint hogy robbanásig telt. Am a lélek visszakanyarodik a kenyérhez, határai szűkreszabottak, amilyen körülötte a valóság. Ezuttal tehát nem buzgó falukutató mondja vagy értelmezi, hanem maga a falu szegénye, aki nem ringatózik álmokban, föld kell neki, föld, föld. Hogy ezt a történelemtől nem kapja ajándékba jól tudjuk s tudják talán még azok a falukutatók is, akik a kompromisszumos megoldásokban hittek, vagy hisznek ma is. Mint valami vészterhes felhő, komoran és nehezen lóg

az idevágó fejezet végén egy facsimilében közölt ákom-bákom: „Tudgyák önök kérdés nélkül egy héttágú napszámos (család) miből él, kérdéssel nem lehet ezen segíteni“. A mondatnak ki nem mondott a folytatása, de alatta jelentőségteljesen fehér a könyv lapja.

A valóban meglepő fejezetek **A lélek határai** cíművel kezdődnek. Ott azt vizsgálja Illyés, meddig száll a gazda képzelete az anyagiak világa felett és milyen erővel? De még addig sem, hogy élete valamely hosszabb szakaszát belátná. Máról-holnapra gondolkodik, ahogy ép él s a vágyai is ilyenek. Ahogy Illyés költőien mondja: „előre a láthatárt majdnem a szempilla surolja“. A tulajdonról nincs fogalma a kérdezettnek, hiszen erre külön törvényei vannak, amiket a magántulajdon erkölce, egyszerűen lopásnak nevez. Az ő erkölce más, ellentétes a magántulajdonéval. Illyés erre az ellentmondásra megadja a helyes feleletet: „ez a népréteg száz, kétszáz évvel előbb kapta meg a polgári felfogást a magántulajdontól és akkor is polgári tulajdon nélkül... a világ az ő megkérdése és részeltetése nélkül mondta ki, hogy ez is tilos, meg az is“. De felel a költő is. Vegyük elő a Korunk 1932. évi decemberi és 1933. évi januári számát. Egy époszt olvashatunk ott róluk, kik „egyetlen tolvaj társaság“. Illyés igen bensőségesen egy ezzel a költővel.

Illyés megbeszéli az érdekeltekkel a föld munkásának jövőjét, velük ellenőrizteti különböző szerzők véleményét. A parasztság kívánja, hogy eltűnjék, ahogyan eltűnt a rabszolgaság és a jobbágyság, vagyis a paraszti sors megszűnésére vágyik, olyannyira, hogy a díjazás egyenes arányban legyen a munkával. Ezért tehát nagyon is jól megértik a költő álmát a föld dolgozójának szóló racionálisabb, és jobb jövőről. „Lelkük egy pillanat alatt befutotta az ésszerűség legmagasabb csucsait is“, — mondja Illyés, csupán arról nem beszélhet pontosan, mi és milyen ez az

ésszerűség, kik azok a szerzők, akiket ellenőriztetett s mit szoltak a föld szegényei. S bár Illyés a sejtésekkel nem fukarkodik, mégis itt hiányt érzünk. Annál kimerítőbb viszont az, amit Illyés a szellérség nemzetről, társadalomról s ezek szerkezetéről való véleményeként közöl. Ha itt jól olvasunk a sorokban, lecsitulhat előbbi türelmetlenségünk. Kétségtelenül: Illyés Gyula is kifejezi, — két világ néz farkasszemet; az egyik, amelynek „a munkáról még tapasztalata nincs“ s a másik, amelynek egyes tagja évi 2700 órát dolgozik Illyés számítása szerint, az ipari munkásnál is 300 órával, azaz 38 munkanappal többet. Az utóbbiak „a kapitalizmus lényegét, az üdvösnek mondott „tökekepződést“ máig sem értették meg“.

Velük és mellettük áll Illyés, tartván magát „a világ valamennyi szegénye egyenes származékának... családát, multat a szegényeknek ajándékozza...“ Nem a lelkesedés tulsága, ha azt írjuk, hogy az önelemzésekkel átszótt három utolsó fejezet az újabbkori magyar irodalom legszebb, legemberibb 25 oldala, nép és írója, a szegények és költőjük egy lélekké olvadnak. Ha Gorkij „Irók, legyetek a lélek mérnökei!“ felszólítása fogott valakin Európa írói közül, úgy első sorban Illyés Gyulán. (Méliusz József)

SZABÓ LÖRINC lassan már az öregekhez tartozik. Iskolát teremtett, nagy a befolyása: a jobboldali fiatal magyar értelmiség ünnepelt költője s még ellenkező oldalon is érezhető a hatása. Érthető, ha már másodizben jelent meg **Válogatott versei gyűjteménye**. (Singer és Wolfner kiadása, Budapest.)

Tiszta művész, látszólag teljesen politikamentes. Babbitson, Tóth Árpádon, Petőfin s részben az új „népi“ költőkön edzett nyelvezetével mindent meg tudott csinálni, amit akart. Fénykorában, a **Te meg a világ** és a **Különbéke** idején (1927-36) megteremtette azt az intellektuális verselést, amelyet azóta sem

ért utól senki: a hétköznapi beszéd szavaiból és mondatfüzéséből alakított, úgy, hogy lehetetlen prózává átírni, annyira a helyén minden szava. Verselése nem olyan pongyola, mint Illyésé, gördülékenyebb és kötöttebb, de egyuttal világosabb is a stílusa. Ime egy kis izelítő: „Lepke mesélte, igen lepke voltam s a lepke vigan táncolt a napon és nem is sejtette, hogy ő Dsuang Dszi... És felébredtem... És most nem tudom, most nem tudom — folytatta eltűnődve, — mi az igazság, melyik lehetett: hogy Dsuang Dszi álmodta-e a lepkét vagy a lepke álmodik engemet“.

Szabó Lőrinc az u. n. második generáció nagy költői közé tartozik. Ez a nemzedék a háború és forradalmak után indult s legjava írói szociális állásfoglalás s egyuttal bizonyos foku tanácstalanság, utkérés, megalkuvás jellemzi. Közülük csak a legfiatalabb — József Attila — jutott el a mélyrétegekkel való teljes szolidaritásig, ő szólaltatta meg legelőször a modern munkásság hangját. A többiek nem tudták teljesen végigjárni ezt az utat s ha néhányan az alullevők mellé is álltak, bizonyos távolságot tartottak. A tömeg érzi ezt s ha értékeli is a véle rokonszenvező írókat (Illyés Gyula, Fodor József), maga is betartja a távolságot, márcsak azért is, mert már nem egy ment át az ellentáborba. (Erdélyi József, Szabó Lőrinc)

A **Válogatott versek** legújabb darabjai azt mutatják, hogy a költő még jobban leegyszerűsödött: „Féltelmes a fegyverem, emberek, magam előtt tartom a szívemet“. Már a **Harc az ünnepért** is megmutatta Szabó Lőrinc tévedését. Nála tévedés ez a túlzott egyszerűség, mert mondanivalóinak súlyát legtöbbször már nem bírják el ezek a puritán sorok. Ez már nem annyira puritánság, mint inkább primitívség. Szabó a ma divatos koreszmék hatása alatt elvétette a mértéket s a néppel való egyesülést a kulturálatlanságban, a primitívségben látja. Elfelejtí, hogy a nép nem azért pri-

mitív — már ahol az, — mert az akar lenni, hanem mert nem engedik, hogy más legyen. Megtéveszti a népköltészet hangja, holott ez a primitívség multszázadi és még régebbi örökség. Ma a primitívség mindenben maradias, legjobb esetben nosztalgia. Az irodalomban sincs máskép. A primitívség és az egyszerűség nem azonos, sőt nagyon is különbözőek. A népköltészet hangja nem primitív, hanem egyszerű: kifejező, de csak azt fejezi ki, ami mögötte van. Ezért intellektuális szemmel nézve primitív, bár valójában nem az. Hogy Szabó is tudja ezt, bizonyítják pár évvel ezelőtti versei. A *Lóci* versek, de általában a *Különbéke* s részben az ezt megelőző *Te meg a világ* c. kötetei ezt a tisztult, egyszerű formát hozzák, még a legintellektuálisabb, filozófikus versekben is (Az egy álma; Dsuang Dszi álma, stb.). Szabó stílusforradalmat hozott — Illyésék segítségével — zajtalanul, de hatásosan.

Azonban az erejének legjobban megfelelő stílus és forma megtalálásával majdnem egyidőben a hangja is megváltozik. Lázadása helyet ad az *Egy álmai*-nak, már csak saját maga a fontos, a többi nem számít. Ez az a pont, ahol találkozik a totális koreszmével. A *Semmiért egészen* c. verse fejezi ki ezt a találkozást, innen már nem lehet visszalépni, végig kell menni az uton: „Hogy rettenetes, elhiszem, de így igaz. Ha szeretsz, életed legyen öngyilkosság, vagy majdnem az... Mert míg kell csak egy árva perc, külön, neked, míg magadra gondolni mersz, míg sajnálod az életed, míg nem vagy mint egy tárgy, olyan halott és akarattalan: addig nem vagy a többieknél se jobb, se több, addig idegen is lehetnél, addig én hozzám nincs közöd... Minthát lámpa, ha lecsavarom, ne élj, mikor nem akarom, ne szólj, ne sirj, e bonthatatlan börtönt ne lásd; és én majd elvégzem magamban, hogy zsarnokságom megbocsásd”. — Majdnem minden férfiban lappangnak ezek a vágyak, de csak ak-

kor tudatosodnak, ha sikerül megszabadulnia emberségétől, midőn a humanistából pesszimista vagy vadállat lesz.

„Béke, mért vagy csak a halottaké a földön!” — kiált föl Szabó a *Te meg a világ* utolsó versében, hogy következő kötetének első versében feleljen rá: „...az ész az érdek rimája és hogy magát sugaras hösszé a bitang is hogy költi át, s ha van is, kézen-közön elvész az ideál és hogy nem hozhat egyetértést, csak a halál, s mert mindez mégcsak nem is aljas, nem szomorú, s minden dolog apja valóban a háború: úgy nézem, elszánt nyugalommal, az életet, mint reménytelen lepratábort vagy harcteret”. — Már messze az az idő, amikor még azt hitte, hogy „...szép szó vagy erőszak ér valamit s az élet, ha sokan akarjuk, megváltozik”. — Már nem küzd, elfogad mindent úgy, ahogyan van. Új versei közt van egy tökéletes, — a Lecke: „Falta a hernyót és reszketve nézett... s közben a szeme rémült és vigyázó kinban tapadt óriás lábaimra, hogy mit csinállok. Semmit se csináltam, (előbb nem birtam, aztán nem akartam)... A harc végén már mindent helyeselttem...” Ez a vers épp olyan tiszta, mint a *Semmiért egészen*, csak még kifejezőbb.

Szabó Lőrinc kitűnő költő: ő vált a magyar totalizmus legnagyobb költőjévé. S ez magyarázza hanyatlását, eltávolodását a népi egyszerűségtől (a Lecke kivétel!) a népiesen primitíveskedéshez. Közösségének nem irodalom kell, hanem csupán annak igazolása, hogy ők a nép megváltói. S ezt Szabó — szokása szerint politikamentesen — meg is teszi, mert „az ész az érdek rimája és... magát sugaras hösszé a bitang is —” átkölti. És „mit tehet az ember az emberért?” (Lukács Imre)

GELLÉRI ANDOR ENDRE: VILLAM ÉS ESTI TŰZ.

A magyar novella műfaj igen nehéz, talán a legnehezebb minden költői vegetációnál. Igazi novellairókat a

világirodalomban is ujjon lehet számolni. Gelléri Andor Endre kétségtelenül kitűnően érti. Eddig megjelent kötetei közül talán a leggyengébb a most kiadott **Villám és esti tűz**, de ez csak annyit jelent, hogy a **Szomjas inasokban**, **Nagymosódában**, **Hold uccában** és **Kikötőben**, annyira kényessé tett, hogy egyre tökéletesebbet várunk tőle, holott bizonyos vonalon túl alig megy valami. Gelléri gondolköre a szegénység. Nem az öntudatos szegénység, nem a valló és nem a vállaló, hanem a szegénység maga. A szegénység, mint tényészet, mint kövér és sovány halak, ami nélkül az emberi butaság nem lenne elég változatos. Az ő alakjai felfújt lézengők, akik a számukra kijelölt apró egérylukak körül tanyáznak s onnan mennek rohamra egymás ellen vagy önmaguk ellen, ahogyan éppen jön. Az elszemetelt apró polgárság derék hadai özönlenek végeláthatatlan sorokban. Egyiknek a feje nőtt nagyobbra a kelleténél, másiknak a hasa, de torz mindenik. Ez a ti világotok, mondja Gelléri, ez a ti tényészetetek! Valóban meggyömbült világ. Senkinek semmi köze egymáshoz. Legkevesebb a földhöz, amin élnek. Mindenki megszállottsága hevében cselekszik, saját szakállára. A fél-süllyedt torzók ijesztő és vidám világba táncol és sir a szemeinkben. Tragédiák és tragikomédiák félelmetes láncolata villan a tömör sorokban, mint a mocsáron a megfoghatatlan sárga lidérc. Nyilván mindennek meg van a maga oka. Ezekről az okokról Gelléri nem beszél. Akinek van szeme, kitalálja. Megelevenített tényeket tár fel, összefüggő egészeket. Létező világ ez, kinos lidérc, ami nyilván a lábaink alatt terpeszkedik. Gelléri horogra kapja őket, megvillantja, megvergődteti, aztán ugyanolyan humánitással, ami élő világunk sajátja, visszadobja a mélységbe. Mit tehet ő egyedül ennyi uszkáló fantommal szemben? Rakjon belőlük máglyát vagy készítsen belőlük panoptikumot? Ha a felvilági élőknek jó, az intézőknek

jó, ő megtette kötelességét. A Fílipovicsok, a Gigászok, a Nikodémok, a Marisok és a Miskák, ezek a közkeletű és különleges nevek, összeolvadva az ő közönséges vagy elfinomodott lelkükkel, túlméretezve és alászállva az ő mindennapi kis és végzetes tulajdonságaikba olyan alullevő vulkánokról tanuskodnak, amiknek tetején táncolni felette kényes mámor. Gelléri könyvei elkese-redett szemrehányások. Nem többek és nem kevesebbek. A szakíró avatott eszközeivel nyúl elbeszéléseihez. A költészet vérbő finomságait használja. Színek és ízek széles skálájával tarkított mindenütt. A mondatok úgy állnak egymás mellé, mintha költemények lennének. Kitapogatható a caezura, a helyén való skandálás s már már a rimek is előbujnak. (Pap Gábor)

EMBEREK UTRA KELNEK. Az író régi súlyos szívbjával kórházi ágyba kerül. Betegnek, orvosok, ápolók és beteglátogatók közé, külön világba, ahol megpróbál nyitott szemmel nézni s főleg a maga használatára törvényszerűségeket hámozni ki abból, amit láthat. A betegnek ez a magatartása sok gondolati és érzésszerű finomság megérzését és megértését eredményezi s **Kováts József** könyve talán egyedüli mű lehetett volna ebben a nemben, ha nem ólálkodnak be utána külső életének emlékei s ha neki magának, mint írónak — nem betegnek — nem lettek volna fontos elmondanivalói a kórházi világon kívül. Talán ezek a nyárspolgárvadító cinizmussal megírt külső részletek azok, melyek miatt a könyvet regénynek jelzi a kiadó, holott egyáltalán nem az. Viszont nem is kórtörténet, az író időleges gyógyulásának története. A kettő keveréke, melyen, ha módjában lett volna, az író bizonyára sokat változtat még mielőtt sajtó alá kerül, de amelyen komoly lektori munka is sokat segíthetett volna.

A könyv azonban így is sokkal több és sokkal mélyebb egyszerű élmény-regénynél, abban az értelem-

ben, ahogy izgága műfajbontók értelmezik ezt. Még akkor is több, ha nem vesszük tekintetbe, mennyire komoly, sőt egyetlen élménye volt írójának az, amiről írta. Talán csak egészséges szelleme segíti át azon, hogy műve ne a betegség dicséretévé vagy más egészen sekélyes írássá legyen. Ebben azonban kétségtelenül nagy segítségére van mindaz, amit betegen, de egészséges szemmel a kórházban figyel meg. Az írás ereje kétségtelenül a megfigyelésben keresendő. A naturalista, sokszor cinikusan elferditett és torz jeleneteket gyakran szakítják meg finom, alig néhány szóval pontosan megírt megfigyelések. A tulhajtott guny és önguny is főleg az önfigyelmezés eltulzása, hisz az író, aki érthetően, sokszor elárulja érzelmességét, szükségét érzi, hogy ellensúlyozza ezt.

Alakjai között igen kevés a sematikus. Elszórt és látszólag egymástól független megjegyzésekből szinte váratlanul és észrevétlenül teljeseedik ki Nagy Béla, Ágnes, az öreg Ölyvössy alakja a külső, Löwinger, az orvosok és ápolónők alakjai a szűkebb, kórházi világból. S a haldoklók is. A lassan fogyatkozó és hirtelen kilobbanók realiztikus rajza, aminek hitelét csak az írótól megszokott tulzásokra való hajlandóság csökkenti. Az író, akiről az olvasó nem tudhatja biztosan, meg akar-e gyógyulni valójában, vagy a tökéletes testi épséget talán szívesen cseréli fel azzal, hogy szellemét továbbra is gazdagíthassa szemlélődéssel — csak fekszik az ágyon, ha jobban érzi magát, frivol megjegyzéseket tesz környezetére, vagy kajánul megszerkeszti a hozzátartozói távollétében haldokló villamoskalauz „utolsó szavait” az arany villamosról, gyémánt tantuszokról s a tisztítótüzbeli szakaszhatárról... Tanulmányozza a látogatókat, latolgatja fogyatékoságaikat s szinte szándékosan tulozza, nagyítja azokat, hogy a közjük való visszatérést minél kevésbé vonzóvá tegye a maga számára.

A könyv összetartó eleme mintegy csak kerete mindannak, ami történik s amit szinte csak a követelőző műviség miatt kerekített ki az író — az Ágnes és közöttük levő szerelem sem ment gunyoros, kiábrándító részletektől. A lány máshoz megy férjhez, elvállik, majd barátaival csalja meg. Csak a nemi életre való testi képtelenség, a betegségtől végsőkig elkinzott test érzéki közömbössége indokolhatja ezt a cinizmussal semlegesített érzelmes vonzalmat egyik részről — a nő részéről pedig, az író néha úgy látja, a más szenvedésében való gyönyörködés.

Az olvasó, aki a végeredményben mégis torzó írásban valami megfázót vagy hangsúlyozott mélységet és döbbenetet keres, talán kételkedéssel teheti le. Feltétlenül megértik és megérik azonban mindazt, amit elmondani és érzékeltetni akart Kovács József, azok, akik csak valamennyire is közelről nézték életének hihetetlen erőfeszítéseit. (KKJ.)

NAPJAINK NEVELÉSTANI ELVEIRŐL szól Albert Millotnak, a Sorbonne neveléstani tanárának új kötete. (Albert Millot: Les grandes tendances de la pédagogie contemporaine, Felix Alcan 1939). Millot is szükségesnek véli a neveléstan mai nagyarányú szétágazódásában, a problémák és módszerek tömkelegében egy egységes összefoglaló rendszer kialakítását. Nem személyek szerint foglalja össze a mai nevelést, hanem eszmék, módszerek szerint s így annál értékesebb az előtt, aki nem száraz adathalmazt, de a gyakorlati életre is alkalmazható törvényeket keres a pedagógiában.

Az általános neveléstani kérdések után (a pedagógia lényege, a társadalom és a nevelés, a neveléstan a többi tudományok körében) tér Millot könyve lényeges problémájára. Melyek azok az általános elvek és módszerek, amelyeket a mai nevelés a magáénak mondhat? Mindezenelőtt a gyermek ismerete az

az alap, amelyen valamennyi mai neveléstani módszer nyugszik. Meg kell ismerni a gyermeket, aki külön lény, külön világ. Annál kevésbé biztos és elfogadott tétel: az út ehhez a megismeréshez. Millot végigmegy a gyermek megismeréséhez vezető módszereken. Mindenekelőtt a pszichotechnika, a testek módszere veszi fel a harcot a gyermekkutató elől való rejtőzködő törekvésével. (Mert a gyermek nem szeret, nem akar megmutatkozni, valósággal hadakozik a kiismerése ellen). A gyermek felfedezésére azonban a testek módszere sem elég. Nagy hibája, hogy mintegy külön akarja választani a megvizsgálható funkciót, ki akarja szakitani a valóság, az élet sokkal több oldalú, szélesebb skálájú megnyilvánulásai közül. Valamely adott helyzetre kapott válasz még nem jelenti tökéletes bizonyossággal, hogy más körülmények közt is ugyanugy viselkedik ugyanaz az egyén. Ezek a kifogások a legerősebb ellenérvei a tulzásokig alkalmazott pszichotechnikának. Képességeink kibontakozása egyéni eshetőségek számos olyan változatától függ, amiket a test nem képes előrelátni. Stern és Spaerman egyaránt a kellő értékére le nem szállított pszichotechnikai tulzások ellen szállnak sikra. Másrészt a gyermek megismerésének lehetőségeit a pszichoanalízis véli felfedezni. Eszerint a nevelő kötelessége a tudatalatti világban gyökerező ösztönélet felhozatala a gyermek tudatába. Ezzel a tétellel szemben áll az a szintén meggondolandó ellenérv: vajjon nem ártalmas-e a gyermek figyelmét a csupán esetleg meglévő tudatalatti ösztönökre felhívni? A figyelem felhívásával előállhat az is, hogy a gyermek befolyásolhatósága következtében meg nem lévő, nem létező vágyakat, akarásokat mond a magának. Ezért a pszichoanalízis egymagában szintén nem lehet a megismerés egyetlen módozata. Egy módszerről emlékezik meg Millot még, amit a mai pedagógia

egyre gyakrabban használ a gyermek megismerése céljából: és ez a gyermek megfigyelése olyankor, amikor azt hiszi, hogy nem figyelik. Ez, a játék, az önálló cselekedetei közben történő megfigyelése a gyermeki lénynek, igen jó eredményekkel járhat. Mindenesetre, ez Millot véleménye is: egy egyéniség (bármily egyszerű is az) valamennyi szempontját, teljes egészét lehetetlen egyetlen képzetben felmérni. A megismerés diagnosztát tevő „személyi lapokat” pedig csak huzamos megfigyelés alapján, mindhárom módszer együttes alkalmazása után lehet felállítani. Ez alapulva tulmenőleg a modern nevelés tan egyre többet beszél az egyéniség tiszteletéről. Nem elég az egyéni sajátosságokat felismerni, de azoknak megfelelő légkört is kell teremteni, meg kell adni a lehetőségeket a kiteljesedésükhöz. Sokkal kevesebb lenne a középszerű egyén, állapítja meg Millot, ha a hivatásos pedagógusok nem igyekeznének elfojtani mindazt, ami sajátos és egyéni az egyénben. A modern pedagógia elismeri, hogy az egyéniségnek joga van saját maga kiéléséhez. A különböző cselekvő rendszerek alapján áll ez a megállapítás. Az egyéninek meg kell adni a módot a saját egyéni cselekvéshez. Saját szabadságának a tudata, saját cselekvő képessége kell, hogy rávegyesse a gyermeket az általános érvényű törvényekre. Az élet csak akkor érdemes az egyén számára, ha azt saját törvényének megfelelően élheti le. Henri Bouchet az, aki a Sorbonneon is sikraszáll az oktatás egyéniesítése érdekében. Így szerez általános érvényt magának az az elv, hogy az iskolát kell az egyénhez és nem az egyént az iskolához idomítani. De nem elég az egyéni tiszteletben tartása a gyermek világában. E forrongásban lévő, fejlődő, változó világban még állandóan számot kell vetni valamivel: a fejlődéssel. A gyermek gyakran a szemünk előtt változtatja meg egyéniségét. A modern neve-

lésnek számolnia kell azzal a megmáshathatatlan ténnyel, hogy a gyermek lényege a fejlődés. A nevelés célja a modern felfogásban nem csupán bizonyos számú ismeret közlése a gyermekkel, nem csupán átformálása, meggyurása a gyermek lelki anyagának, hogy a társadalmi keretek közé beilleszkedhessen, hanem hozzásegítése önmaga kifejlődéséhez, önmaga erejének a megszervezéséhez, egyszóval egyéni kialakulásához. A Montessori rendszer ennek az elvnek megfelelően cselekedtetni egyedül a gyermeket, hogy saját maga fedezze fel a dolgokat, szerezzon ismereteket és alakítsa saját fejlődő egyéniségét. Igen fontos kérdés mered elénk itt, amiről Millot is megemlékezik. Mi történjen akkor, ha a gyermek önmaga kifejlődése érdekében a rendelkezésére bocsájtott anyaggal semmit sem akar kezdeni? Montessori és Dewey odáig mennek, hogy még ebben az esetben sem akarnak a fejlődő gyermeki lény kialakulásába beleszólni. A saját maga egyéniségének megfelelően csak bensőleg kialakított cselekvésnek lehet szerintük haszna és célja a gyermek elrendeződése szempontjából. (Fekete Ferenc)

EGY KULTURA SZÜLETÉSE.

Mint Jean Richard Bloch csaknem valamennyi írása, új könyve is a kultura formáinak időlegességéből indul ki. Felfogása szerint szoros okozati összefüggés állapítható meg a társadalmi és kulturformák között. „Végeredményben — írja J. R. Bloch — nincs olyan esztétikai forradalom, mely függetleníthetné magát a politikai forradalomtól.” Körülbelül ez a francia gondolkodó fejtegetéseinek tengelye. Új könyve (Naissance d'une culture), melyben a renaissance társadalmi feltételeit s századunk kulturváltságát tárgyalja, adatokkal is alátámasztja megállapításait.

A könyv időszerűsége a háború következtében még szembeötlőbb. Bármint legyen is, a jelenlegi hábo-

rú, a két imperializmus összeütközésén túl két felfogás, két magatartás harca is. A kulturának és civilizációnak individualista formájával szemben, melyet a régi liberális demokrácia jelentett egyre nagyobb térhez jut az új élet- és kulturforma: a kollektivitás. Kétségtelen, hogy az individualizmusnak mai válságában, az alsóbb rétegek minden felemelkedése s a felsőbbek minden sülyedése ellenére vannak jelek, melyek ha megvalósulhatnak, maradi és haladásellenes tartalmuk következtében, kétségtelenül a legsötétebb középkort idéznék vissza. A veszély azonban nem a kollektív formában, hanem az irányban és értelemben van, amit ez az új forma jelent. Az egyéni és anyagi kultura nagy válságon megy át. Egy kulturforma haldoklását és egy új születését látjuk magunk előtt. A múlt századból ámentett individualista-materialista kulturából új kultura felé haladunk, melyben az anyagi javak kultuszát s az egyéni haszon hajhászását új, szellemi értékek váltják fel.

Megszoktuk, hogy a középkorban az emberiség fejlődésének egészen sötét szakaszát lássuk, melyben nem termettek egyéniségek s nem történt haladás. Mindez azonban nem tulajdonítható az elit hiányának s nem is érthetjük meg, ha nem vizsgáljuk a társadalmi helyzetet, a rabszolgaságot. Amint az ember valamennyire felszabadult a termelés kinjaitól s helyét a gép vette át, a kultura is új lendületet vett és addig ismeretlen fejlődésnek indult. Ezzel — az ember technikai felszabadulásával — egyidejűleg, a kulturának új formája keletkezik: az individuális humanizmus. A római birodalom elhalála után mintegy nyolc század múlva történt ez. Az ember egyre határozottabb szerephez jut s meghatározza magát a kulturát.

Bizonyos társadalmi állapotok hatására azonban az emberről és emberiségről való felfogás módosulásokat szenvedett. Az ember

nem elsősorban, sőt egyáltalán nem mint szellemi termelő erő jön számításba, hanem értékét teljes mértékben gazdasági-anyagi értéke határozza meg. Ennek következtében áll be a renaissance humanizmusától az individualizmushoz való átmenet s így válik a haszon elve a civilizáció tengelyévé. A mi civilizációnk individualizmusa a renaissance emberiességéből ered, mely az anyagi értékek kultuszával elárasztotta egész társadalmi, gazdasági életünket és művelődésünket is. Az egyéni materializmus „kényszerítette a polgárt, hogy alapjában semmi tiszteletet ne érezzen a lelki értékek, tehát az individualizmus magasabb formái iránt”. Ez a romboló materializmus a gazdasági élet terén új individualizmust hozott létre, mely kizárólag a birtoklást, de sohasem a teremtetést tekinti. És itt a jelenlegi kultúra és civilizáció válságának oka és magyarázata. Zsákucca, melyből csak bizonyos társadalmi viszonylatok szétrombolásával kerülhetünk ki, épp azoknak a viszonylatoknak, melyek ennek a felfogásnak kialakulását elősegítették s az anyagi javak tulzott kultuszát elfogadták.

Az, aki ennek a kornak vad individualizmusát meghatározza, kétségtelenül Napoleon. „Napoleon nemcsak az emberi dinamizmus új törvénye — írja Bloch — de teljes etika.” Az épp felszabadult egyéniesség etikája, mely vakon hisz saját értékében és képességében: az individualizmus etikája, a XIX. század új emberének etikája. A materialista hősiesség etikája, mely meghatároz egy kort és egy kultúrát. A tökéletesség morálja, melyből a szemlélődés magatartása keletkezett új elemmel, a tett moráljával vegyül. „Napoleon az Isten, Nietzsche a próféta”.

Az individualista civilizáció halálánál tartunk s egy új kultúra születésére szegezzük tekintetünket. Új kulturforma alakul ki új értékekkel és új eszményekkel. Olyan kultúra, melyben az egyént nem-

csak termelő értéke határozza meg. Melyben a mi materialista kultúránk által rabszolgaságra ítélt szabad emberi értelem újból fontos szerephez jut s megszabadulva az individualizmus roncsaitól új értelmet ad az emberi életnek. (B. S.)

A LDOS HUXLEY SZATIRIKUS REGÉNYE.

Aldous Huxley új regénye (After many a Summer) nem oly nagyszabású, mint a Kontrapunkt, vagy a Mélységek országa, jóllehet intellektuális tartalma meglehetősen az utóbbi vonalába esik. Ami az új regény technikáját illeti inkább Huxley régebbi, fantasztikus-utópikus műveire emlékeztet, a Szép új világra. Huxley szokásos ihlete árad a könyvből, de a mese és kifejlődés dialektikus fordulatai mintha meghaladnák azt, amihez az író hozzászoktatott bennünket. Maga a cselekmény helye is egészen új. Amerika, mint háttér fontos szerephez jut a cselekménynél s egy kivételével az alakok is mind amerikaiak. Az egyetlen angol — egy gentleman —, íróember, aki Cambridgeben végezte tanulmányait, jóllehet a mese középpontjában áll, csak tanuja a történeteknek, megfigyel, de nem vesz részt a cselekményben. Alakja főleg arra szolgál, hogy jelezze az ellentétet, hogy nyilvánvalóbbá tegye a különbséget a múlt és a jövő, a régi és az új világ között.

Az első fejezet az angol Pordage Los Angelesbe való megérkezését írja le. A városban keresztüli autóutjának rajza, főképp a falragaszok és reklámok jellemzésének segítségével, a minta-temetőben tett látogatása s megérkezése az iparmágnás Stoyte kastélyába, mesterműve a megfigyelésnek és szikrázó maliciának. A felvonóhidakkal és lőrésekkel ellátott gótikus kastély, melyben minden kor butorzata és öt világrész művészi termékei feltalálhatók (Vermeer egyik mesterműve pl. a felvonóban), tökéletes képe mindannak, amit a — mondjuk ka-

liforniai — civilizáció az óvilágtól örökölt s amelynek folytatására ösztönzi életereje és energiája. A kastély tulajdonosa egy erőteljes hatvan körüli self made man, akit azonban egyre jobban kint a halál gondolata. Barátnője és orvosa (akivel végül barátnője megcsalja) körül zajlik az üzleten kívüli magánélete. Jeremy Pordaget azért hívta meg, hogy tanulmányozza és rendezze egy régi angol család iratait, melyeket ujabban szerzett meg, de amelyek egyáltalán nem érdeklik. Sokkal inkább érdeklik azonban az orvosa számára berendezett laboratóriumban az állatok életének meghosszabbítására irányuló kísérletek, melyeknek eredményét az emberi élet meghosszabbítására kívánja felhasználni.

Obispo doktor mefisztofeleszi figura, megtestesítője a tudományos emberek cinizmusának. Mint a modern világ bizonyos irányzatának szimboluma, tökéletesen megrajzolt alak. Hogy megkapja Stoyte barátnőjét, csak egyszerű és tiszta érzékiséghez folyamodik, anélkül, hogy akár tettetésből, a legkisebb gyengédséget vagy szenvedélyt mutatna. Nem ez az esete az orvos fiatal biológus segédjének, akiben Virginia a leggyöngédebb és legromantikusabb érzelmeket ébreszti. Ez a Péter, aki a köztársaságiak oldalán vívott spanyolországi harcaiból érkezik ide, a könyv végén a féltékeny Stoyte revolvergolyójától hal meg, mellyel az féltékenységi rohamában az orvost akarja elpusztítani. Az orvos segít a milliomosnak a gyilkosság balesetté nyilvánításában, természetesen miután jelentős csekket kap előbb tőle. Általában Obispo az igazi nyertes, mert végül tudományos kutatásai is meglepő sikerre vezetnek. S itt érkezzünk el a ponthoz, ahol a regény parabolává alakul. Az orvos kísérleteit főleg pontyokon végzi, melyek, mint ismeretes patriárchális kort érnek el. Ezt a hosszú életet Obispo sajátos gyomorfaunájuknak tulajdonítja. De arra ébred,

hogy ezt a felfedezést egy angol főúr, akinek iratait Pordage rendezte s akinek bizalmas naplóját is megtalálta már, még a XVIII. század végén megtette. A főúr érezvén ereje hanyatlását új gyógymódot próbált ki magán: halastavából pontyokat fogatott s mindennap evett nyers beleikből. Az eredmény csodálatos volt. Az aggastyán szemlátomást fiatalodott s ismét kielégíthette telhetetlen érzékiségét, ami egyre komorabb és kegyetlenebb formát öltött. A napló, melyet Pordage megfejt akkor szakad meg, mikor az aggastyán a büntetelért való üldöztetéstől félve egy pincében való elrejtőzésre készül. Ebben a pincében találja meg Obispo doktor. Az öreg még mindig él, de különös, fordított biológiai fejlődés folytán majomná fejlődött vissza.

Ime azok sorsa, akik az életerőn kívül nem ismernek el más értéket s ime egy tudományos kutatás gunyos eredménye, amit csak ennek az életerőnek szolgálatába állítanak. Van azonban a könyvben egy személy, egészen más jellemű és bizonyos tekintetben a legjelentősebb, minthogy nyilvánvalóan a szerző véleményének kifejezője. William Propter amerikai értelmiségi, aki az ellenreformáció korának misztikusairól írt tanulmányt, kifejti a Huxley előbbi műveiből részletekben már ismert bölcséletét. Iskolatársa és szomszédja a milliomosnak s bizonyos társadalmi küldetést tölt be Kaliforniában. Igyekszik meggyőzni polgártársai közül azokat, akikről úgy látja, tanácsait megfogadják, hogy hagyják el a városokat s éljenek vidéken úgy, amint saját eszközeikből telik s szabadítsák fel magukat a modern társadalom gazdasági bonyodalmaitól. William Propter végtelenül rokonszenves figura és bölcs. Amint azonban bölcséletét közelebbről vizsgáljuk nem kevés nehézséggel találjuk szemben magunkat. Számára kilépni az ösztönéletből egyet jelent minden személyi létezés megtagadásával. Az ember, mint ilyen,

semmi istenivel vagy örökkévalóval nem rendelkezik szemében. Számára csak az embernek azok a ritka pillanatai jelentenek valamit, melyekben hozzájárul valamivel az örökkévalóhoz, helyesebben mikor lemond magáról és mindenről, ami életében vagy tudatában személyes. A két nagy erény szerinte a könyörület és megértés, ami azt jelenti, hogy együtt kell érezni minden emberi és állati szenvedéssel, szüntelenül vágyakozni a szenvedés-mentesre, ami, ha helyesen fogjuk fel, nem egyéb a boldog nem-létnél. Ez a bölcsesség nyilvánvalóan buddhista és brahmanikus eredetű. Amit a kereszténységgel szemben állít, nem a halálnak az örök élet nevében való legyőzése, hanem lemondani az életről a boldog halálért. (V. V.)

GOOD-BYE MR. CHIPS. James Hilton regénye (magyar fordítása „Isten vele, tanár ur” címen most jelent meg) művészi értékű gyöngéd színekben festi annyi angol ifjúságának bálványát. Chips tanár pályafutása egy világbirodalom kialakulásának korszakát fogja át. 1848-1933 közt élt s élete Victoria királynő kora alatt alakult ki. 23 éves fejjel kerül Chips a költött brookfieldi iskolába, ahol klasszikus nyelvekre és történelemre oktatja a nebulókat. Brookfield: a képzelt iskola, nem Eton és nem Harrow, de első a másodrendű angol középiskolák közt. A könyv ugyan nem regény — kandallónál, tea mellett elvonul az öreg tanár előtt élete sok epizódja, ezért is volt alkalmas a megfilmesítésre — de a mozaikokat művészi egységbe olvasztja az emlékezés megindultsága s Chips jellemének különböző élethelyzetekben visszatükröződő egysége. 23 éves fejjel nehéz volt fegyelmet tartani az osztályban, és hogy tekintélyét megalapozza, büntetni kezdett. A megfegyelmezett Colley később báró lett, fiát is Chips keze alá küldte, majd unokáját is, akit aztán Chips így üdvözlö: „Colley, a nagyapád tökfilkó volt,

aki nem tudta bevenni az ablativus absolutust, apád sem volt különb, de azt hiszem, te vagy a legbutább”. — Nemzedékek vonultak el Chips keze alatt, az egykori diákok javarésze ma gyáros, kereskedő, miniszter, képviselő, báró, gyarmati kormányzó, püspök, pap, aki évről-évre visszazarándokol hozzá látogatába. Chips 10 évi tanítás után jött csak rá, hogy képességei csak átlagosak. De kötelességét mindig teljesítette. Hogy a diákok megtanulják a tananyagot, mellékesnek tartotta: a tanár dolga a jellem kialakítása, megbízható, korrekt, mértéktartó szolid uriemberek formálása. A klasszikus nyelvek, mondogatja, csak arra jók, hogy az ember megérthesse a Times vezércikkeinek latin idézeteit. Ilyen nézetei miatt ütközött össze fiatal igazgatójával, aki intenzív szakmai kiképzést kívánt Chips elavult oktatása helyett. A vitában Chips mellé állt minden növendéke, ezek szülei, Chips volt növendékei, — ma az intézet kurátorai. Mikor az igazgató Chipset nyugdíjaztatni akarta, a kurátorok elnöke, Chips volt tanítványa (ép' bárósították) megmondta Chipsnek: Chips, öreg fiu, ez az igazgató energikus, szorgalmas, tudós ember, de nem szeretjük, mert egy kicsit tulokos nekünk, mi maga mellett állunk, öreg Chips, maga itt marad! Így maradt meg Chips, továbbra is jellemes angol urakat nevelt, akik ugyan az anyagot nem tanulták meg, de ez nem baj. Továbbra is régi jó angol módon Sziszerónak mondotta Cicerót, nem pedig, az igazgató „modern” módján, Kikeronak. Tanárok változtak, növendékek ezrei vonultak el, de Chips maradt, már önmaga fölé nőtt, intézmény volt és jelkép, mint az öreg Times. 48 éves korában vett el egy fiatal leányt, bár a lány a lehetetlen G. B. Shaw nézeteit vallotta és az ujmódi, furcsa Ibsen drámáit olvasta. De szerették egymást és boldogok voltak, míg alig két évi házasság után felesége és ujszülött

gyermek meghalt. Felesége hatása azért megmaradt Chipsben. Így a bur háború idején nem volt ugyan bur párti — igazi angol nem is lehetett az! — de némi kétség gyötörte, vajjon Anglia ügye igazságos-e? A kandalló mellett sok emlék éled fel. Victoria halála — a vasutas sztrájk — VII. Edvárd élvezethajhászó kora, parvenük tobzódása — drótnélküli táviró — a Titanic elsüllyedése — és nyugdíjba vonulása 1913-ban: diner az öreg Chips tiszteletére, beszéde, amely nagy sikert aratott, különösen a beleszózott viccekkel. Aztán a világháború. Meglepetések sorozata kint és otthon. 1914 karácsonya nem hozta meg a várt győzelmet. Brookfield sok tanára és volt növendéke vonult be, sok ismert régi tanítványának nevét kellett istentisztelet után az elhunytak közt felolvasnia. Mert háború alatt vissza kellett, hogy térjen helyettesíteni, majd később ideiglenes igazgató is lett. Aztán a háború után végleg visszavonult, nyugdíjából élt az intézettel szemben, fogadta az új és régi tanítványok és tanárok látogatását. Étkezése, sétája mind az intézet napi-rendjéhez alkalmazkodott. Gyermek nem volt, de utolsó szavával ezt mondta: volt fiam — sok, sok ezer fiam. A regénytől sokban eltérő film is ezekkel a szavakkal zárul.

Hilton ismerte képességei határait. Chips alakja sikerült. Más kérdés, hogy erről a jól megrajzolt alakról mit tartunk. Persze, Chips becsületes, derék, szívélyes, jóságos ember. De mit ér a jóság az ész vezetése nélkül? Chipsben pedig csak éppen annyi intellektus van, mint más átlagemberben. Elődei nézeteit békés kérdőjelesen veszi át, nyája szeretettel és boldogan, mert önállótlannal, sereglik köréje. Népszerűsége titka: átlagember. Tréfái, viccei szájról-szájra járnak, álbölcs szavak, néha elmés és néha együgyű viccek, amelyeknek népszerűsége a színvonalra jellemző. Ime, a tanár és nevelő, akinek szellemi értéke nulla, és akinek ezért óriási a

súlya társadalmilag, mert biztonságérzetet ad szellemileg üres tanítványainak. Chips nem tud és nem is akar választ adni a társadalmi változások által felvetett kérdésekben, csak gyámoltalan fejcsóválással szemléli a sztrájkokat, háborúkat. Ha nem is szellemi vezető a naiv és együgyű Chips, mégis vezetője növendékei tömegeinek: a maga képére formálja őket, a fiuk pedig önmagukat szeretik az öreg korlátolt tanító narcisztikusan magasba emelt alakjában.

Chips olykor kritikát is gyakorol. Hangosan elmondja kétségeit a bur háborúval szemben, nem átal szóba állni egy sztrájkolóval, az elesettek közt külön emlékezik meg az intézet volt német tanáráról, aki az ellenség soraiban harcolt. Némi ingadozás után Brookfield megtalálja minderre a választ: az öreg Chips megint nagyszerű viccet mondott! A kritika tehát célt téveszt, különben sem volt mélyen átértett, és Brookfield felfogása s válasza csak megerősíti Chipset hagyománytisztelőben és konzervativizmusában, amely felesége hatása alatt csak lényegtelenül módosult. Brookfield különben azzal, hogy Chips kritikáját viccé nyilvánítja, a freudi viccéképződés inverz folyamatát hajtja végre: míg a vicc a tudattalanba szorult kritikának a tréfa síkján megjelenő képe, addig Chips komolyan gondolt kritikáját a társadalom azzal hártja el, hogy viccnek minősíti. Az elfojtás folyamata itt nem a viccmondónál, hanem a társadalomnál, a kritika-hallgatónál lép fel. Így, a társadalmi elfojtásnak — Hiltontól helyesen észlelt, bár meg nem értett — folyamata révén Chips továbbra is eldörmögi kritikáját, de alapjában ragaszkodik társadalmához, Angliához, mint szerető szülő, aki fejcsóválva veszi tudomásul gyermeke csínyjeit.

Chips nézetei a kifejlődő polgári Anglia nézetei. Victória korában az élet könnyebb volt, mint később, mikor versenytársak léptek fel a piacon, mikor már megszűnt Anglia

monopolhelyzete. Chips a victoriánusok ellenszenvét érzi a monopol- és finánckapitalizmus izgatott életritmusával szemben. Chips, sok növendéke és Hilton sok olvasója szeretné a történelem kerekét visszaforgatni, hiszen Nagybritannia a régi, szolid, egyetlen Nagybritannia marad, ha máshol fejetetejére áll is a világ. De élete végén szorongó szívvel érzi Chips, hogy Anglia útja a jövőben egyre keskenyebb és veszélyesebb ösvény s hajszálnyi tévedés is katasztrófális lehet. Ez az egyetlen megérzés nevezhető a könyvben történelmi távlatúnak. Mert máskülönben Chips a beléje nevelt victoriái kor felszines gondolkodását — vagy gondolkodástalanságát — oltja be növendékeibe. Gondolkodás nélkül szolgálja társadalmát, tehát a lehető legnagyobb

hűséggel. Társadalma pedig mély-séges ragaszkodással kíséri utolsó útjára. Hű szolga volt, a szellem sáfárja, ki jól sáfárkodott: egyetlen szellem sem ébredt fel alatta gyermeki álmából. Halála az átlagember megdicsőülése, Hiltontól szeretettel megírt népszerű életregénye pedig az együgyű, naiv tanáron át az angol átlagpolgár nosztalgiáját örökíti meg, a vágyódást az elmúlt, vetélytárs nélkül kényelmesen uralkodó 19. század után. Az eszmék és ideálok — Hilton népszerű könyve a tanu rá! — továbbbrezegnek anakronisztikusan a társadalomban, mikor a kor, amit kifejeznek, már rég letűnt. Am mennyi a vitalitás az olyan társadalmi rétegben, amely elsüllyedt idők délibábjára vágyódik? (Ádám Elek)